

ant. Christiaan (van) Varenbraken
titel Die tafelen van orthographia

plaats /
uitg. / handschrift

jaar ca. 1530

doel/van NL

ruimte: Varenbraken
ca. 1530

wélke opmerking ik échter eerst gedacht heb, toen de eerste acht zyden al afgedrukt waaren.

Ik gebruik geen *e*, omdat het by ons eene overtóllige lètter is, die wy altyd mét de *k* óf *s* uitdrukken kunnen.

De *ch*, die *gy* ziet, zyn wél twe tékens, dóch by my maar ééne lètter, die wat scherper luidt, dan de *g*, én in het Grieksch *z* geschreeven wordt.

De *q*, én *x* versmyt ik om de zélvde oorzaak, én zét 'er *kw*, én *ks* voor, het wélk onze natúurlyke lètters zyn, geen andere klank uitbeelden kunnen, én nu al veel gebruikt worden.

Het bekénde onderscheid in *s*, én *z* neem ik méde in acht, wélker verscheidene klank in het woord *sullen*, als het glyen beteként, én *zullen*, het hélpwoord, klaarlyk blykt.

Dóch dit alles zy gezégd van woorden, die oorspronkelyk Néderduitsche, óf door lang gebruik zulke geworden zyn. Den woorden, én voornaamlyk den eigenen naamen van andere taalen laat ik hunne lètters houden. Want hoewél ik op het voorgaan van de béste Schryvers *Fébus* én *Faëton* zou kunnen spéllen, zo zoude ik échter geen wég mét *Sisero*, *Séres*, én *Kwintus* weeten, zonder eene zeer groote anstoot te geeven. Dóch wanneer de naamen, óf woorden van andere spraaken de onze geworden zyn, als in *Kryn*, *Kwieryn*, *Sander*, die van *Quirinus*, én *Alexander* komen, daar zyn wy aan de *q* óf *x* niet gebonden: zo schryft men ook *tytel*, *Sater*, *Dokter* heel wél, in plaats van *titul*, *Satyr*, *Doctor*.

Gy zult ook veele woorden op verscheidene wyzen gespéld vinden; maar neem dat voor geen slordigheid, nóch oneenpaarigheid; ¹ want ik zal mét grond van réden schryven, *ó wreede*, *gy bekeede de leden van het kind*, *dat zit*, én *bidt*; om volgens de régelen der Spraakkunst de Buiging, (*Declinatio*) én de Vervoeging (*Conjugatio*) der woorden uit te drukken; waarom ik dat onderscheid maak, daar het vereischt wordt, houdende échter in gelijke gélegenheeden eene gelyke wys van spéllen. De groote vryigheid, die de allerbéste Schryvers, ja Hoofd, én Vondel zélve neemen in de Bynaamen (*Adnomina* óf *nomina adjectiva*) wélke op en eindigen, de zélve niet wél in hunne geslachten (*genera*) veranderen de, durf ik niet gebruiken. Zy schryven dikwils *eige man*, *eige vrouw*, *eige wyf*; *verlaate man*, *verlaate vrouw*, *verlaate wyf* in plaats van *eigen man*, *eigene vrouw*, *eigen wyf*, én *verlaaten man*, *verlaatene vrouw*, én *verlaaten wyf*, waar in klaarlyk gemist wordt, omdat men niet zoude durven zéggén, *die vrouwe is verlaate*, maar *verlaaten*, het *lachchen is den ménschen eige*, maar *eigen*, nóch *de deur is ope*, voor *open*.

¹ *oneenpaarigheid*: ongelijkmatigheid.

Boven dit alles zyn 'er nóch veele andere dingen waargenomen, die der woorden Spélling, Oorspronk én Saamenschikking (*Orthographia*, *Etymologia*, én *Syntaxis*) raaken, waar van, indien ik maar weinig zéide, zou ik deeze Voorréde nóch zeer lang moeten rékken, én daarby eene overtóllige arbeid doen, also 'er eene Néderduitsche Spraakkunst, waar in van alles breedelyk, én naauwkeuriglyk gesproken wordt, onder handen is.²

Van zo veele dingen heb ik u willen onderrichten, Leezer, opdat *gy* niet te voorbaarig in hét oordeelen zoudt weezen, én lichtelyk óeugden voor gebréken aanzien, zo *gy* niet naauwkeurig zyt in het toezien. Niet dat ik zo waanwys bèn van te gelooven, dat 'er nu niets gebrékkelyks in gebleeven, én niets aan te verbeterén is.

O neen; ik zou zélf buiter twyffel na eenige tyd mét vérsche oogen veele gebréken ontdekkén, ~~die~~ ik nu door de gewoonte van leezen, én hérleezen over het hoofd zie; ik laat staan, dat onder zo groot een getal van gaauw³ mannen, die de Latynsche, én Néderduitsche spraak verstaan, gedichten én vaerzen maaken, én van taal, dicht, én rym oordeelen, niet weinige zullen weezen, die niet alleen feilen, daar ik niet op gelét heb, zullen zien, maar ook berispen, én verbeterén zaaiken, én zinnen, bewoordingen, én spéllingen, trant, én rym, daar ik door onkunde, óf onmagt in gemist heb.

Evenwél kittel ik my eenigszins mét die eigenliefde, dat de misstellen, ⁴ die 'er nu nóch in zyn, niet heel stérk uitsteeken, nóch in zeer grooten getale zullen weezen; want eer ik het onder de pérs bragt, heb ik geen gélegenheid verzuimd na Leezers te zoeken, die myne misslagen zouden kunnen, willen én durven aanwyzen, én ik heb het geluk gehad van eenige zulke aan te tréffen, voornaamlyk onder de leden van ons Konstgenootschap, zonder wélker aanmékingen het wérk vry ruuwer voor den dag zou gekomen hébben; also men 'er, toen het eerst uit myne handen kwam, zo veel op te zéggén gevonden heeft, dat my het maaken minder moeite geweest is, dan het verschaaven; één der oorzaaken, dat het eenige Jaaren later in het licht komt.⁵

Wat 'er nu nóch gebrékkigs in is, Leezer, hoop ik van u te verneemen,

¹ *Oorspronk* (Etymologia): vormleer.

² Drie hoofdstukken daaruit verschenen eerst in 1728.

³ *gaauw*: bekwaam.

⁴ *misstellen*: gebreken.

⁵ Men bedenke dat men in de jaren 1669-1671 met het *Naauwkeurig Onleerwys*, waarvoor Pels' vertaling in eerste instantie was bedoeld, bezig is geweest, en dat de *Dichtkunst* eerst in 1677 verschenen is.

Die faterle Van orthographia

Derste rappittel sal wesen hoe goet indet
 indet hoe veel duse dety dat inden a b c d
 te geteighen indet hoe getuaten dat
 god die scrift uere it rappittelum — 1.

Tweeste sal wesen hoe plat indet subnt dat elc
 sal moghen leeren lesen indet seouich op dat zy huer
 dat nater mylouten woulen indet outemereken
 hoerstant te hebben rappittelum — 2.

Derde hoe veel letteren dat inden a b c d zyn
 indet wterke letteren ons pome spat van nooden
 zyn rappittelum — 3.

Vierde wter die letteren zyn die ons alder noot
 sakehroste zyn om spellen indet hoe zy herten
 indet wter omme zy alder noot sakehroste zyn
 rappittelum — 4.

Vijfste hoe die andere letteren herten indet get
 datme zyn indet wter om mense dit mare herten
 rappittelum — 5.

Sesste wter ten silbe te indet hoe men die kintye
 mar indet hoe veel datter letteren rompten ten
 woort rappittelum — 6.

Seuenste hoe proptehre men bekent mar ten
 silbe ubbt ten woort noestant rompten meime
 woort dit nater ten silbe in ten hert in son woort
 rappittelum — 7.

BOEKENS VAN 'S GRAVE HOE OESCHOOL
 00685 - 13. MAR. 1913
 STADTBOEKHOUS VAN 'S GRAVE

ca 1530 Varenbraue
 deel 2/5

De eerste sal voer in het datter inden a b c zyn let-
teren die hute voer by na allekent uoefbringe
oft zter luttel vanderen in hute prononciatione
rappittellum

De tweede hoe dat inden a b c zyn letteren die
drie letteren mogen doer tude zom wort
rappittellum

De derde hoe tude waer men vsteren sal die luttel-
te schuuten tude in waer manieren die getuaten moet
zyn rappittellum

De vierde sal voer hoe dat een g met pouden v spet-
ten maer oft een zyn by luttelen baken bouy
oft onder oft met roete by y oft in alt hite na
rappittellum

De vyfde sal voer hoe dat die f hute voert
moet vanderen waer men zyn roupt opt doord
tude e tude die e det geclure tude zyn besond
hute voert op die a tyn o tude u
rappittellum

De zesde hoe een h geclent wort door gey
luttere maer vspont tere luttel getuunt tude waer
druist menen sal door een luttel ende men us sind
daer van den maer rappittellum

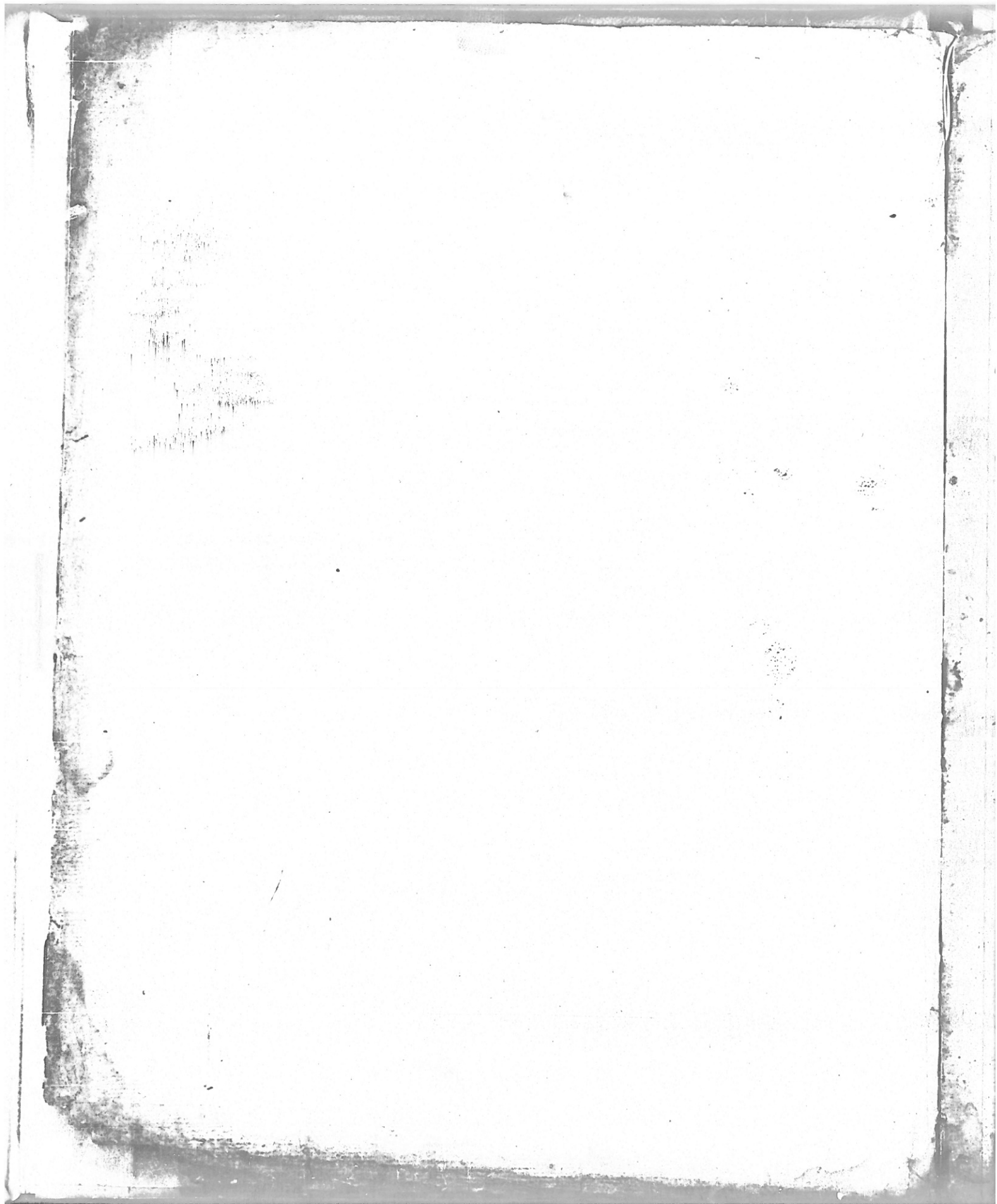
De zevende hoe men die voralen maer dobbelre
tude hoe men vteren dat gedobbel of moge
zyn rappittellum

De achtste hoe dat een a tude een v samen us spelle
en mogey beede statude in een silbe wort a tyn
ten e voo die a ten zyn met luttel oft geclure

De negende sal voer alle die silbe die men maer
waer met twee letteren / also voer een voral door
een consonant / alt een consonant door doord

- Al int roete begrepen by een soone figure
 rappiktelum
- 16
 T stuenfistit een soone figure dat in begrepe
 zyn sal alle die silbeten oft vogadtinget van dit
 ekkert te weten een consonant voor een
 voract inde wort een consonant dat arger
 also wet ditmen mit en soont als ditmen soont
 rappiktelum
- 17
 T argerfistit sal wet een soone figure dat in
 begrepen zyn sal al die silbeten ditmen soont
 mare mit soont gsonanten voor een voract
 rappiktelum
- 18
 T ingentfistit een figure dat in begrepen zyn
 sal alle die silbeten dat soont gsonanten comen
 voor een voract inde een consonant dat arger
 rappiktelum
- 19
 T vromfistit een figure dat in begrepen zyn
 sal alle die silbeten dat een gsonant comt
 voor een voract inde soont dat arger
 rappiktelum
- 20
 T tten vromfistit sal wet alle die silbeten da
 een consonant voor soont voracten wet gethart
 rappiktelum
- 21
 T vromfistit sal wet alle die silbeten
 mit een consonant voor soont voracten inde
 een consonant arger rappiktelum
- 22
 T vromfistit sal wet alle die silbeten
 mit een consonant voor soont voracten inde soont
 gsonant dat arger rappiktelum
- 23
 T vromfistit sal wet alle die silbeten
 mit soont gsonanten voor soont voracten
- 24
 T vromfistit sal wet alle die silbeten
 mit soont gsonanten voor soont voracten inde een gso
 nant dat arger rappiktelum
- 25

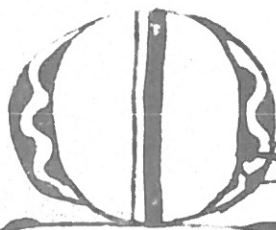

broeder den anderen den een vrent den anderen
vint men als in zo veel scrifturen hanfiet om
te wet te wisten vanden sint ende te en
sulck te hat fongoude tude betalinget
men more bedrogen wort dat veel te meer
te die niet en vrentte soude te die den
anderen bedrogen hebben haddinten die scrif
turen niet geuorden oft geuort
ut vrentte wet myn brenndt vrenten
nde vrentte wet waer dan ledinge te zo
vrent brenndt dat ledinge gack boude alle
gode vander vrentte Sint augustijn
vint te waer is mitten een wet inden pik
zo soude te moretant begrepen te ledere
vint geen brenndt Sint dan scrifture tude ledinge
te wet te quack als om gode tude te gode
te te quack more geen soe vrenten saken
te vrentte als scrifture Sint vrent
dan scrifture niet Sint coninggen vrenten
vrenten tude vrenten tuden te vrenten geen te
vrent hebben oft den een vrentte vrenten vrenten
te vrenten te vrentte alle te scrifture
vint bidde te te dat geen te vrentte wet wet
vrenten te vrenten om god te ledere vrenten
vrent tude vrenten al soude geen hure te vrent
vrentte vrent laten Sint vrentte mare te te
vrenten tude soe te sal ledinge us
vint zoo vrent die scrifture vrenten quackdoen
vrent vrenten te Sint brenndt te te my da vrent
vrent quader quack vrenten te mare dan scrifture
vrent vrenten dan vrenten vrenten vrenten
vrenten vrenten vrenten vrenten vrenten
te te den vrenten tude zoo vrent die vrentte ald

Het wort tot hundert tbbigete vderintesse zeter
Want zy gaten tthety quatt totimpel ende die ten
Andertyn quatt totimpel giff by te oorfaete van
Die sonde ende waert dat ymant in alle selute
fakten sonde dede al die sonden sonde mede comen
op die hont die oorfaete wat **E**nt the waer
hem van medotut Want den hnt sal comen dat
It sal te keninget motten gaten **E**nde en geest
Antmant quatt totimpel nog en scruct gotten dal
set bruten nog en ontfrecht mitmant kint
nog on Nutte liede kint oft vestranten ende and
fakten dat en ymant quatt totimpel mede gaten
sonde **E**nde vdotmen aldut dypit ziele

Ent scriftutet en it mit hnt om getmaert
meta dan te miltelicht oft profyt vanden mensket
Ende want gaten profyt en it om die ziele nog en
Htpten en mare om salig te worden zoo ne zindyt
mit sculdich te hantitert nog te vstront ende sey
get dat scriftutet hnt om en it getmaert **E**nde
Dat scriftutet by hnt selute en quatt en it mate
Queredelyc by allen fakten getordment om ten
profyte vanden mensket **E**nde vdet vott den
honten dieff en onvinnigst hantitert oft vstront

ny dootste rappilket hebbe **D**oor
om ghemont te makent by een pro
uocbit ditmen getintelyc **D**at
dinst ende gen liden nē verstaty
ty roudt dat it ontē plegt te seggē
Dat et quat soute hontē in bande leertē gaty
Inde hēt statc oor inde besertue **D**atmen
Wat ditc oor wot ouermertē in wotlc tude
staty zo ne segget hy niet datmenst niet ty soute
romtē getlertē **W**atc hy segget hēt quat
Dy dootē tude pūlyc tude tē grootē pūlyc
Korstant tē dngēty datc mit hētē tot hētē
Inde smēty zyn daer in verblēt tude gedwillig
Wotc dat tē it boordē menstē getty pūlyc
Sifmare tē menstē tē mērtēty by hētē stūty
Dat dit wawarēty tē **E**tē die gedwillig
Wotc zyn wotc tēty in sūp hētē getty pūlyc
Kōmplūty tē stūty patcē oft rāroigē dat tē
Sal niet boort gaty boort hētē past al smētē
Doot **E**nde aldut tēst oor mēttē leertē
get **E**tē mān oft wōnf al wārentēst nore soo oudt
oft knidē hebbenstē genouēte hētē om leertē
Inde vblidēst daer in stētēnt sōdētē tōnystēty
zūllēt wotc leertē **W**atc alhoōt tēst boordē
leertē mēty pūty dāy boordē anderēty **W**atc
Dat gen seggēty sōdētē hētē quat vōdētē hōdētē in bande
leertē gaty tude gen sōdētē mēntē datmenstēty
vōdētē liden ty sōdētē rūtē getlertē **D**it it wā
rāroigē getlogety **W**int it hebbenstē selue mēty dāy
tūty ghelērtē tude mēty dāy tūty oor **W**atc hētē

voor hem metder pynne dan voor dit fongere dit
De fimmty getruft hebben Ende voor legte vtil
vten tuten yorden metster te hebben ditre hute dit
vontke plak vponerren mare Want die vontke te
So plak datmenst kaffen soude moghen Also
hite nae te vott sul moghen zity ende hooren
int naet te ruppittel Ende dit sommigt
syn van so water inuordie tude zoo plom van v
stande ende zoo hute ter stont moghen zy hute
hoult met hebben ter stont zoo te hute seggen
W dinteruiter en leere sit Ende zy en hoult
Dare tot getuten hnt doren Ende zoudex hnt en
it met te hebben (O du volke dwaas menschen
En vonsman spreut Witt sonder hnt
Ende geen rof te hnter dme dan dty hnt Daxo
zitt vott tot dat gen die vonsse hnt beftidit dat
dat zy tot vider selen salre hnt Ende v
pynk vvat te leere dat v profiteren mach ende
te profue hem seluyn zyne inuorde tude vstant
Want het plom dat ytmant te hy salt vott
vten vott hy hnt dare tot inuolueren tude
vstellten (Het vvat en groote stande tude te
soude hem vott moghen framten in syn hnt
dat hy so plom vvat dat hy met en soude vott
getteeren (Want myn leere ten hondt
vten vatte tude andere beesten al datmen vott
Dans springen timelten Ende voor
vtil diemte mit zy leeren vott vott hnt en
vstertinen spellen Ende aldut vtil te met
vthoort hem te te framt van alsulken saken
te seggen datst met en soude vott gette

Do wort in de se conſten vtr blinden
 wille diem hie ortographia
 wort et oij te lere spellen in
 it de pincitpaellſte conſte van
 allen conſten want hie it begimſel tude
 fundament van alle lereinghe Ende ſoude
 goet fundament zo ut mach ey hant mit ſan
 ghe dueren oft gheen dinc lange ſtan Dat
 pincit vade te ete dat hy deſte conſte wort lere
 ey een goet fundament it hebben ey hy in
 ynge ander conſten, voort gack want dit
 te alder profytelikeſte conſte et boude allen
 conſten Ende lichte noer kant voort getragt
 Ende gey mitrede ghebre men nu in dinc te
 inden dan allene ſpellten Ende zoo wort van
 deſte conſten et qualite geſoude dit moet
 blin negatij van vtr ander conſte Wat
 dit et die bloeme de flute de rooſe van alle conſte
 ſo ete conſtenate wort wort en mach
 Ende gey ſoude want in deſte in zyn maer
 boude conſten lere ey dat dit gheete conſte
 in beſloten it Maer dier zyn drie lere ey
 diemey zere lichte vtr tude in getreftent
 tude wordten inden a b c tude dat et h e u
 Ende aldit in zyn maer boude conſten
 lere ey naedey lere ey tude dat zyn deſe
 a . b . c . d . e . f . g . i . k . l . m . n . o . p . q .
 r . s . t . u . v . w . x . y . z . idde wort et alle
 deſe lere ey zyn geſpreken alle de ander
 conſten want zoude deſe lere ey oft ander

Littere q̄t ſunt digni duc ſz q̄ ſunt
 ut ſup patet p rom a b c

Leffert die me ostrot inde stede van de sten me
 met in mare lesen off stouwen Ende haddende
 sscrifturen met gheboonden met in soude geen
 misse moghen doen noch god geen sacrasme
 want doen de ten priester godt misse doet
 die gechingemisse godt ende sscrifturen datte
 die lincende godt zone tusschen sscrifturen
 handty ende daer om in tist geen allen sake
 vander sscrifturen off stringes Ende
 ergo tt sscrifturen god dat getname ende me
 dat soe vol durreden inde doel zoo mochtet
 wot soke drwaft menstren zyn die de lincen
 ghe ende sscrifturen met en benden off hie
 kinder met in doen lertty om god te diene
 Ende te belicene Wat ogarenk tgoet
 met grooten hoopn ende doen hute kinder
 met lertty ende lastuse luten ghetlyc brenken
 Ende worden medwert gearef Want als
 in dan worden ghetatke inde voort ghetoye
 zynde sittende onder getleede manen ende
 stlyc te liden zoo mochtet in sitten alstom
 ghetlyc ety die met in wot off met in ran in
 spreken in ut gite lertlyc worden in be
 grepen ende van alder wotke begert ende be
 spof Dat om wotke v kinder
 doey lertty soe doer v stluten lert ende wot
 kinder

Der leffert syn durbotof v natodoude doer dater
 by dat ghespelt te elcke lesse Exemplum
 A t y o i u b r d f g k l m n p q
 r s t z 3 / Etre vor isse z g w en h mede

Vergeert **A**ldit nuet in merckelike hoort
 Dat dese onse letteren sijn die principaelste
 vanden gheheten **A. B. C.** Ende worden get
 maent mit latten **De vocalen**
 Na die woort dat mit latten int vint ende it
 vora gheheet **W**ort dat et geset roep
 Ende waermit int tuit may roep zo slat
 int gesint mit roepen **Exemplum**
 En clorke dit int luiden sal staent getint
 In den mensche te wortent tot denonen in
 Dint repte in geest getluidt mit **M**ate als
 Dit repte geatet dit clorke zo geest dit clorke
 ghetluidt **M**oretant in waer dit roepert
 Dat dit repte dit clorke in souden geest ge
 luidt geuet **A**ldit zo ne mare dit repte mit
 zoudet dit clorke **M**ore dit clorke souden repte
Aldit in moget dese roepert dat sijn dese onse
 voraet lettert geest getint geuet zoudet dand
 lettert **M**ore dand lettert souden dit onse ropte
 Dat sijn dit onse vocalen **M**ore tant in waer
 Dese onse vocalen lettert wort et den ropten
 Ende repte dit dand lettert in souden us mo
 geten vorse oft ture getluidt ghetint getint
 hite voren in **Exemplum** wort betoest it **E**nde
 nu **M**ore wort bet **E**nde hite in waer mit dese
 onse letteren wort getint luiden repte **E**nde
 Dit moet mit wort voren tude al voren tude
 principaelste letteren in voren staen tuit voren
 sal gaten nider consten

T et u quam vim habent in suis vocalibus vora
 lib9 tant apposite sua dignitate relicta
 principio dictionis consonantet sunt de tan9 den9

Dat den gesproken hebben van den
vooralen ende voel plat bedut soo is
van meden dat den voeten julle hot die
andere letteren oor herten ende waer
Dinne dat zy int heeten Soe salme voeten mit roote
Datmen mit latin omf een woort dat heet sono
sonat sonare ende et gestet linden ende hier af sprout
ken woort gesit consono ende dan woortel broot
gemaect by te partia om dat et consonanten En
Dit et syne kersten name ende so helen alle dind
X letter besaluen die onf vooralen prepoost alsoo
mit latin staet alsoo preter quintus vooralen Ende
Dit et syne kersten name in voersrom van syne
name come van sono ende dat et linden Ende die
was natuerlyc syne nam tott zyn Wint gestine
natuerlyc die rlepel staende op de stork die stork
Dan getlimt getest soo ne mare dese letteren oft
rogeten gsten ghetlimt ggeuen voer enige van die
onf vooralen woort toegedruet die ander letteren
dat syne dese .b. .c. .d. .f. .g. .k. .l. .m. .n. .p. .q. .v. .s.
.t. .z. .z. soo maken dese tgeelmit ende ander
xix Ende die onf vooralen gne den slare Ende mit
dat den slare ggegne et die voorst lettere dat tgeelmit
maken zoo romfdaer van een vergrawinge silbe
Datmen son dylen vstaet ende somknt mit woort
ten proopt woort maect ende dan vstaet ment
Dat dit waer et wille te b. belonsen totimplum
Et et b. ende a. by merandere aldut. ba. Dese silbe

in suldi met verstaten. Want hit maect ba ende ba
 in geest geen verstaten meer dan ba blyft ba
 Maer stt ten v ende te f by merre andere aldut
 of men salt voel verstaten off a ende f aldut af
 Men salt voel verstaten want den maect of ende
 ander af Ende dit muerghy natuerlyc hoore
 dat men den selbe verstaten ende dander met
 ten voel dat eenige consonanten met en moge
 spellen of begaeninge maken steen off gavel vol r
 te bevolgen exemplum want dit off buet of
 buet off by by maxime sponder. a. e. i. o. u. u.
 eenige dan des buet letteren dat by voestend
 in sullen indertent moge spellen exemplum
 kimp Maet Maet n3 of flpox Maet ma3
n3 off g33 Maet ma3 n3 Ca Maet omme
uorstenen bragen Men sal in d'woorde om datter
 gaten vorat en te Ende offer eenige voralen
 stonden by veel consonanten soudenst dan spellen
 uorstenen bragen Dit woordt faat ep
ronst vorindert grootte voorstent
 alt hier endedoff dan dit voralen iddt gen sult
 vonden dat dan n3 maken en man ep brndt
grent verfen Maer laet dit voralen staten
 by de consonanten gen sult vonden alt vortu vortu
 desyke grootte voorstent Dit muerghy
 hooren hoe natuerlyc ende hoe plat dat de ronsten
 sijn Dat men se voel fasten soudt of h man voel
 of h man voel dit outrmercken ende gronderen ten
 by h man voel dit outrmercken ende gronderen ten

Dus seite rappittel hoemen een vrey wonghe
van bekimen ende wat en silbe et ende
hoe dat datter telken wonghe en ten woort en

En silbet et gheseyt ten vrey wonghe
van letteren ghehe oft men wortt oft
dort letteren by nider anderen woude
yeten ende dat dan men die vreyfonde
off in maer vreyfonde of wort of ghesliffende woude
votimptu ghehe se te b ende a by nider anderen dat
van lesende of seggende die b ende a woude monf
en sal mit liggende door die vrey b ende a symdul
ponen wort hest Also segghende ba en
vrent test oer mit die letteren also woude brab
wat maket puyt/gaet ende proest noemende ende
segghende dese die letteren brab latende hem zyn
vreyfonde vreyfonde wort vreyfonde die noeminge en
segghinge en silt dind dat get vreyfonde brab dat
vreyfonde ende beghefende ende vreyfonde dan brabte
linge. Ende vrent nider by woude vreyfonde
Dat ten silbet en et maer ten vrey wonghe van letter
en ghehe en oft dort vreyfonde oft vrey letteren staende
vrent nider anderen tndt vreyfonde vreyfonde ghehe ten
vreyfonde ten finnt vreyfonde sal van den oft en duingten
Ende om ten silbe oft vrey wonghe te kimen vrent
vreyfonde vrent ten woort hoe vreyfonde vreyfonde dat
zyn in ten woort woude me woude. War men
vreyfonde vrent ende bekimen vrent mit noemen van vreyfonde
woorde vreyfonde ende vreyfonde hoe menne woude vrent
vrent op ende toe gaet/oude ten woort te noemene vreyfonde
te segghende dat du woude soo menne silben gaet in ten

Exemplum in inhonorablem indignationem hoc dicit
 vergaunge oft silbet synde in proff notme de seg
 gende sellende op dyme omgeere aldus in et ten ho
 dast adde no et dore vi et dore fi et dore ca et
 yesse bi et pene li et arete tu et negne di et fiene
 na et alleneo fi et dore o et dore m et
 pterciene but et onstiene tude dnt dnt silbet oft
 vergaunge syn in dit woort **V**a waer omme
 synde soo dnt tme **W**ant myne mont gact onst
 fiene dore op tude tot tere et woort et
 inde aldus mare me na hure hre in hre beneren
 hoc dnt vergaunge oft silbet dat in ten woort syn
 want vnt tere silbet moet wde mont op tude tot
 gaen tere tude dnt tere van allen andren
Et stutste capittel et hoc propter hre mte mare
 bekinn et silbet wde ten woort tude ten woort
 wde ten silbet

Oytman draeghe wde ten silbet et wde
 ten woort oft bint ten ten woort and woort
 Aldus alle vergaunge van n oft dore
 dore vnt letteren gesott oft vergaert
 inde gten propter vstant in geue oft hebben woorden
 gtnompt silbet oft vergaunge **E**xemplum
 bab beb bib bob bub bur brt bur bor bus
 brab breb boib boob bout brar brer brs bror
 brur **W**an more tme vergen itman tude draegen
 waer dit syn silbet oft woort **E**t hi sult indt
 woordty som silbet synde tude som woort **W**ater

omme moer tme drage en Want de sommige ogawinge
verstaet men ende sommige met Ende aldut
diem verstaet met ten woord sy ende datmen is
in verstaet ende noestant voel ogawot voort moet
silbet bluen off ogawinge noestant omtin
peel silbeten die doorde sy alt sy allene stien
Ende diem in sommige woorde moeten comen
omt ende men te kenste dan matr voor ten silbet
Exemplu bar ber bur brar Dit sy alle
woorde noestant sy allene stien ta waer omt
Want in verstaet voel Matr noestant men
ten ander silbet noe daer tot doet ge hr bar
in ten San en et bar matr ten silbet en ge
voort tude dut et bar oor dotte tot ten dan
en et bar matr te silbet en ge ten voort
Ende de de te ma ten dan matr et voort ende
De en et bar ten ende dinder brackte Ende zn
maer ten ten te stien alst voel woord alt in fa
waer omme Want in te stout te doen also voel al in
Ende van de de ogawinge verbrut men ten dett ende
Want men Want dett matr diem is in verstaet dan
Want in verstaet ghelime hier naer bet by figuren
sal verbrut binden Ende aldut numere by natuer hr
Wetten donder stiet van ten woorde ende van te silbeten
Want alle te gont dat me by thooven verstaen maer ende
natuer hr verstaet mit geft te ten voort genatint also voel
in blacn stet alt mit latyn ende mit latyn alt mit blacn
stet ende mit woal stet alst mit latyn ende andere tal ten

Ende een silbet marene verstaen alt boue verlaert et
Ik eerste sal voets hie dat inden a be sym lettere
Dit huer voets by nat alleleent uobbingen oft zter
luttel der indertey (In huer proudey veringse

Westent vech dese letteren sym soo sal
er die huer setten ende sym dese exemplu
te tighen die p. ende die p. tighen die f.
indt ten h. die te baten romt de p. In
teghen de. f. de d. tighen die f. de g. voor ten n.
ende ten i. tighen ten p. de z. tighen die f. ende de
p. tighen de p. mit ten p. die te huer romt de p.
Inde dit woort geproeft aldut Exemplu scruff
pa. indt. pa. ende. be. oft. pe. ende. bi. oft. pi. oft. bo. oft.
po. ende. bu. oft. pu. ende. bab. oft. pab. beb. oft. pab.
ende. bib. oft. pik. ende. bob. oft. pob. ende. bub. oft. pub.
Inde huer af moeth gen b. waeste mit sounde dat gen
vuet en vint ten b. voor ten p. oft. th. p. vuer ten b.
Komt het voel dat dese lettere soo na miter indertey
voeten. Den uobtdum dander vort en et n. z. alleleent
Dit ten p. mare stach voor te f. Marene merke
ten dit woort ten philippus oft by also destey
woorde philosophen oft philosophia oft ortogra
phia ende miter indertey destey orthocra
phia oft filosofen oft filosofia oft ortografia
Dut also vore sounde dat verstaen alt dundre boue
Mare stonteste et list gselin romt phuro oft
phurustey Ende aldut woort durtost genomen
de p. voor ten f. Womter gen vint om tseu nste lunde
de ende die a naest die p. in h. romt oft ten i.

Doo marghent sromt maer indert met ontrent
 Dit also ende maer dert edert moer dert sromt
 Doo int wort indert andert met dert en sromt dert
 Dat int en r door en k maer stelt oft en
 k door en r. ende dat vromt en sy spelle moer
 op dit a o oft u dese vocalen ende dat sy den
 alle ent liden. Wille te d bevoys. Maer op de
 te. ende doeract i. nemens te en dert sromt soen
 Exemplw. oft vromt spelle en kinnelre dese silber
 ende dat die silber vromt doeract aldut mit die r
 ende k. sromtende ra. oft. ka. oft. ro. ende. ko.
 ru. ende. ku. oft. rab. oft. kab. rob. oft. kob. ende
 rub. oft. kub. ende. rab. oft. krab. ende. rob. oft
 krob. ende. rub. oft. krub. ende. rargtel. oft. karstel
 Ende blyst aldut alle ent liden ende die dert o
 tist alle ent liden. Wille en nemt Maer deel met
 text dert en die r op die a o ende u ende op
 doeract i. ende i. die k ende die pime tte te te
 Doot. Dat de. d. ende de. t. hute dert
 oft dert vor by na vromdert maer maer hoot en
 Doot Exemplw sromt de. da. ende. ta. ende. doert
 te. ende. ti. oft. di. ende. do. oft. to. ende. du. oft. tu. en
 dub. oft. tab. ende. teb. oft. deb. ende. dib. oft. tib.
 ende. kob. oft. dob. ende. dub. oft. kub. Ende dert na
 moer en sy int vromdert dert ende moer hoot en
 vromt en geuende vromt da ende ta en et alle
 liden en hoot dert dat soe nat dert. Ende de d
 Maer sromt maer. Dit dert vromt k dert dert vromt

Ende so voort et rē **D**at ten z ende ten sal
 lēkent voer mare ende linden mē spellen Marne
 hore by dese woorden romptu saken zaken sab
 belen zabbelen zar far zalut salut zalut
 salut zalm salm sal zal **D**it mēredn
 hooren dat allekent et **M**aer esse fure in de
 geest haer voort langhe dan die z. em by dese
 woorden salpeter saluator salpeter ende sal
uatur sumpson ende sumpson oft salomoe oft salomoe
 ende so voort et rē **D**at te. s. mare romē vor
 ten. p. in sommiget woerde mare n. z. v. v. v. v.
 v. beddys by dese woorden em oft mē swijst roist
 oft roist oft roistiam roistiam **D**it roist
 oft roistoffel roistom oft roistom **Ende**
Dit et primetpatt het beste vnderstet ende vstat
 om volken ende subnt te lērent ende lēden oft
lōngt lēden **E**n man roist oft roist **D**it nōt
roist in sagen oft ende lēden **D**it
 hūc vstant te gement lēderstet dan elker
roist **E**n lēre dit dēn den roist et rē
Dit nēghenstē roist sal roist hoe dat indē
roist sijn lēren dit dōit lēren roist sijn en
 som mare roist roist

De dese lēren in sijn mare dōit lēden
roist **D**at et roist **Ende** dat
 de roist lēren roist et vōit te
 beddys roist oft men swijst et oft dēn

Dinnit ontkenen inden A b e doct. r. en Ende
doct. s. en des gelycke Ende ten lange s. ende
 ten roete t. margen is al setten daer men Wille
 want ten lange s. moesti al foot scouten inden
 begonset o inden woorden ende (in) dat middel
 vanden woorden ende ten roete t. aldut al foot
 mit laetste vanden woord (D) almen doet aldut
o stet te scouten inden A b e ten eten aldut
. u. ende ten ald. v. ende dan te dobbel o aldut do

(K) en ten eten u suldy voeten en margen inden
mit setten inden gescoifte dan mit midden vanden
woord oft mit laetste Ende ten rukel groote o
al foot mit begyn ende na doert edert Ende ten
doct do mit begyn ende inde middel vanden voor
de Matr daer zy mit midden stact oft mit etste
Die dobbel do matr al foot het begynste vanden
sulben tempel vrou. dik et ten sulben doen.
Et et die doct do sulben ende matr vroude
. houbden. soubden. voubden. et re (E) nde men
mare oor ten. t. voor ten. do. setten mit begonset
vanden woord tempel. doct ten doct ten. doct
doct ten. et re Ende men mare oor bringen te
. s. voor ten. do. inden begonste ten doct ten oft
. doct ten. oft. doct ten. oft. doct ten. Ende
(C) andert edert vnde (s) tempel (D) nt het
Ende onder doct ten. aldut voort

Winst rappittet Waer om men die tittelen vset
Ende obacmen die scouen mare ende moet Ende ho
Die gemact moeten zyn rappittet vste

m l n

Dinen tittelen vset mit scouen dat es
Omme roete te spellen mit scouen van
houken ende andert nē off in allen saken
Dacmen obille Ende men ont deelder
Hinde tittelen geelre te bysonder hie naer belatet
Kult vonden **I**nden eerste vntmen ten lange
tittelen **A**lout gemact zynde ende — men vsette
te scouen voor ten n off in inuindringre van dien
Waer zy stien mit middel vonden woerde oft mit liefte
Exemplu by woerd uit **M**unen vroude die ste
Inhonoxifabilidudinatione bue ende mit eerste van
Dese woerde Margnen maken ten tittelen naudder
pideret **M**ax hie Robte. mine. vone. vone. begone.
pene. fene. vone. zene. hene. hedderse. bede. pene.
Ende zoo voort by allen saken dat ten n off ten m
men scouen soude margnen ten tittelen dat door scouen
Ende bouen ten b hebbe te veten vseten ten lange tit
telle ten by dese woerden. bnaert. bfont. bnaerdyn.
bbele. bfabt. bskty. ende hie te dit lange tittelen vortet
Robte lttten alst blyt by vtonplety te vottene te
Die terminat vout oft men scouen hie oft b hie
vot al tuen vtel
ten vone tittelen **A**lout gemact zynde — off aldy
Ende dese tittelen doet also veel uit te dese

rt

Terminatie exemplu by woorden alt. prescript. oft
salmen scrift. prescript. Aldy het te alle liene
prescriptie. oft. ald. prescriptie. tude by prescriptie.
oft. prescriptie. tude by prescriptie. oft. prescriptie.
by. b. ten. r. t. f. oft. r. t. f. t. n. f. Ende dese liffelen
 tude terminatie vanderen in huer stelen als om
 hoeren mare byder liffelen vander voben gelyc
 oft men soomen vobide. v. g. a. t. n. v. d. n. t. oft. v. i. g. a. t. n. v. d. n. t.

Wen soude altoot moeten soomen ten roete liffelen
 ende gheen lange v. o. r. t. a. n. t. h. e. s. t. i. k. m. s. y. n. s. p. e. l. l. e.
 Die terminatie vander lange liffelen voor hem
 Ende dit te ten sonder lange v. o. r. t. p. h. e. (Maer
 Met roete v. o. o. r. d. e. n. s. a. l. m. e. n. D. n. d. v. o. o. r. d. e. n. oft. n.
 mant v. r. a. t. e. d. t. M. a. e. r. m. i. x. d. i. e. r. o. e. t. t. e. e. n. d. e. l. a. n. g. e. s. i. t.
 l. e. n. v. e. r. t. e. n. s. a. l. (D. i. e. t. e. n. d. e. m. i. d. v. o. o. r. d. e. t. v. d. i. e. t.

no Douen alle roete liffelen mar g. m. t. n. v. s. e. r. t. e. n. r. o. e. t. e.
 liffelen tude v. o. u. t. e. n. a. l. l. e. l. a. n. g. e. s. i. t. t. e. r. e. t. e. l. a. n. g. e.
 liffelen tude huer g. e. l. i. n. t. m. e. n. t. e. n. d. e. a. l. t. o. o. t. o. p. d. e. v. o. o. r. s. t.
 terminatie ex oft re Ende datr naer dat dat

no v. o. o. r. s. t. v. o. o. r. d. e. t. v. o. o. r. s. t. d. i. e. s. a. l. h. i. n. d. e. n. s. o. o. s. u. l. d. i. e. t. u. g. e. r. e.
Exemplum. an. qu. tude. que. Quomodo ghy ten
lange liffel seelt bouen ten y soo ma ket que
tude v. o. m. m. e. t. t. e. h. e. t. t. e. t. e. n. r. o. e. t. e. s. o. o. t. i. f. t. q. u. i. v. o. o. r. s. t.
An v. l. a. n. g. e. t. y. t. u. d. e. v. r. e. d. t. h. i. e. v. o. m. m. e. t. t. e. g. h. y. s. r. o. o. f. t.
ten v. m. i. t. t. u. d. e. l. a. n. g. e. t. e. l. i. f. f. e. l. l. e. n. d. i. e. v. d. o. o. r. s. t. e. g. e. t. y.
exemplu alt huer v. d. i. e. m. a. e. r. t. a. l. t. o. o. t. v. e. r. M. a. e. r.

ut l' m

~~133~~?

Dit derde tittel maxime settin door een g r d q
 Ende maect quod op die terminatie uod Die
 vyffte tittel maxime van een z volghende de
 tom aldut qz ende maect que op die termina
 tie de tom qz. De vyffte tittel maxime
 van een w ende maect also veel als tra yltua
 tom st te y ende een tra daer bouen aldut
 w ende bouen dit q een tra daer et dit w door
 efferen waert tom q oft contra

uod
terminatie

z ysonate

tra lura
terminatio
lura

Daer een q mare romen voor een tittelle vilt
 te bedonf In allen woordin daer mt latste
 romen mott ut mten mare dit q mde stede settin
 tom fu 9. bon 9. illurom b 9. bendirt 9. fount 9.

ut
terminatio

De tittel mars staten bouen een l ende maect also
 veel als del ende mott staten aldut l Mors
 Mare een x staten voer een tittelle argter de y
 tude Dan maket qua Een x mare vor staten
 bouen een d aldut tude Dan maket dicitio

l
terminatio

x ysonate

uod
terminatio

Mors een f mare sebben een tittelle ende et een
 langhe tittelle ende Dan maket of Ende so
 uen een y mare staten een w tude Dan maket qua
 et rre Plinplum Om roof te leeren spel
 ten . 2 . 9 . m . w . l . r . t . f . v . d . t

w
vratel

q . qd . qz . fz . uz . g . qz tanq
 Om geyent tittel mars min noz vor mit

Quinta

22
Ende dat ic op t ende i. Wint Du e statnde
kyde e dat spell re Dure De e vopre de a
statnde spelde ra tude soudest Dese vort begou
Den so soude de e tude e shy andren statnde
spellen te Dobbere us vobten mare Ende
Dato omme vstrofmen meest De e op de vorale
v ende u. Dut leet elken den anderen

Dit Drotinste ruppittel te hot De h
getre kent vooft vooft gheen tre tude vbatmenste
menen sal vooft ten tre alt gure Wat

O Ik sult vobten Dat ten h gheen tre
en te got vobte dat vobte leeten mid abe
Ten vbatot dat de h stonde mid beghin
stet vanden vboode tom alt gure. gebben en
gure stote oft vor int vanden vboode op
Dat sy tbeghinste vooft vando silbeten tomplu
alt gteatot gteatot gteestet vooft vordou
vere ten h rompt baretten ten e tom alt trefte
gefte rert lert Al gure moet de h ten tre
bes vatoomme vbatmen mare sonder h us
spellen Ende mid vobte vobte ten te de h beken
vooft ten tre Wat sy vstroont te silbet gtelindt
tomplum. gte. gte. gte. gte. gte. gte. gte. gte.
vbooden tude desto gteene syn bette lude tude meest
.h. sam sonde g. Ende al vatoode de h us.
Men moegte v us beghopen Ende Dut meest

By die h setten In alle siben Duer In met
ten Dient Deso doet als Dact In Dient tom
samte se. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. setten In Dooft marg ten
h staten door ten f tom an. philipt. philopostin.
philosophia. phisita. inde so doort In die name
ten van allen anderen

Doctoren se ruppittel et soe menig obrenen
Datmen Dit voralen Dobbeltten Onarz

Om te doeten soe menig obrenen
Datmen Dit voralen Dobbeltten
marz inde ten profite romende In
konst falen so beunde te Datmen
doctoren stommaren van dobbeltonge dunt In
proseographia inde men giet Dye fongsten alle
Dise Dobbelttonge (Ende gien sult doeten dat
doort a doort Dooft Dooft Dobbeltten In
doortten margten setten by dit a ten e aldut an
Ten doortten margten setten by dit a ten i aldut an
Ten doortten margten setten by dit a ten u aldut an
De dobbelttonge van doort a f omptu
Inde doortten margten doort a dobbeltten 3 doortten
Men marz doort a ten by menandten setten
Ten 2 ten margten setten by ten e noort ten i
Ten doortten margten setten ten e ten u ffamen
De dobbelttonge van doort a tom
Inde doortten margten doort a dobbeltten 2 doortten
Men marz ten i inde doort a f amten setten

Ende Dan doctte ij te samen binden sond letten
De dobbelcompt van doctt. p. tom

De v margynen dobbelcten vito docttuten Anden
ctosten marg ten v ten ten t samen staten
De in docttcten ten v ten ten i sonder letten
De in docttcten doctt v ten docttctant onffaten
De ten docttcten sulde ten v tndt ten u by inoetandere sette
De docttctencompt van doctt. u.

De u margynen docttcten doctt docttuten And
ctosten margynen ten u ten te t bymerandere sette
Ende ten u tndt te i docttctate sonder letten
Ende dit ettfondement van allen spellingen
tndt vander reijst van vortograpia tndt dit et
vnbekent veel meertert Ende vor vintinen veel
vheboere zate af vnder de gntuuten Anden ten
D utrom lettet tndt vntomtoctt bouen Al doctt

Dit et de figuret zate af

- A Doctt doctt . at . ai . au .
- B Doctt doctt . et . ti . tu .
- De doctt doctt C doctt doctt . u . n .
- D doctt doctt . vt . vi . vo . ou .
- E doctt doctt . ut . ut .

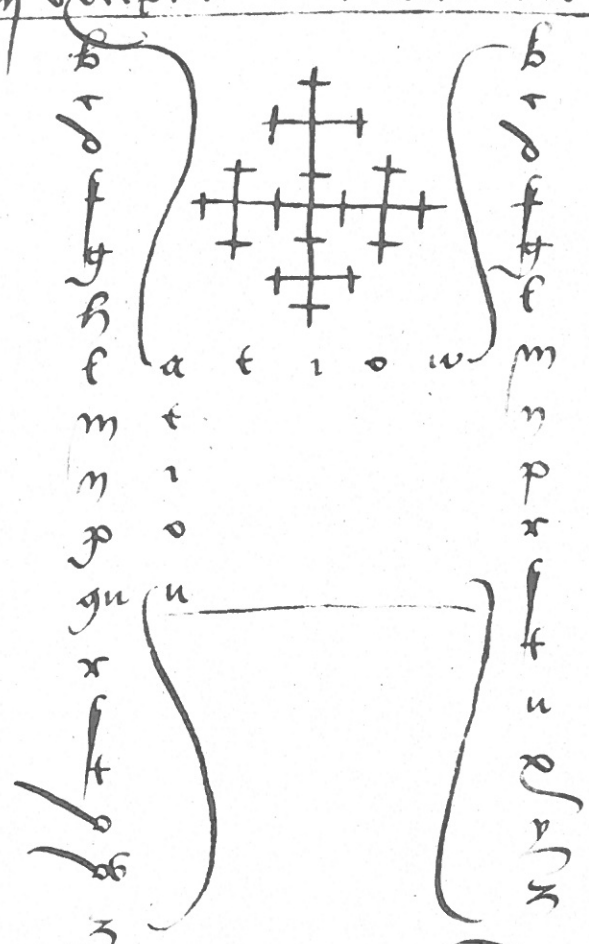
Alle dese docttcten mogen in vlaten set
spellen Ende Dato synder doctt die niet spellen

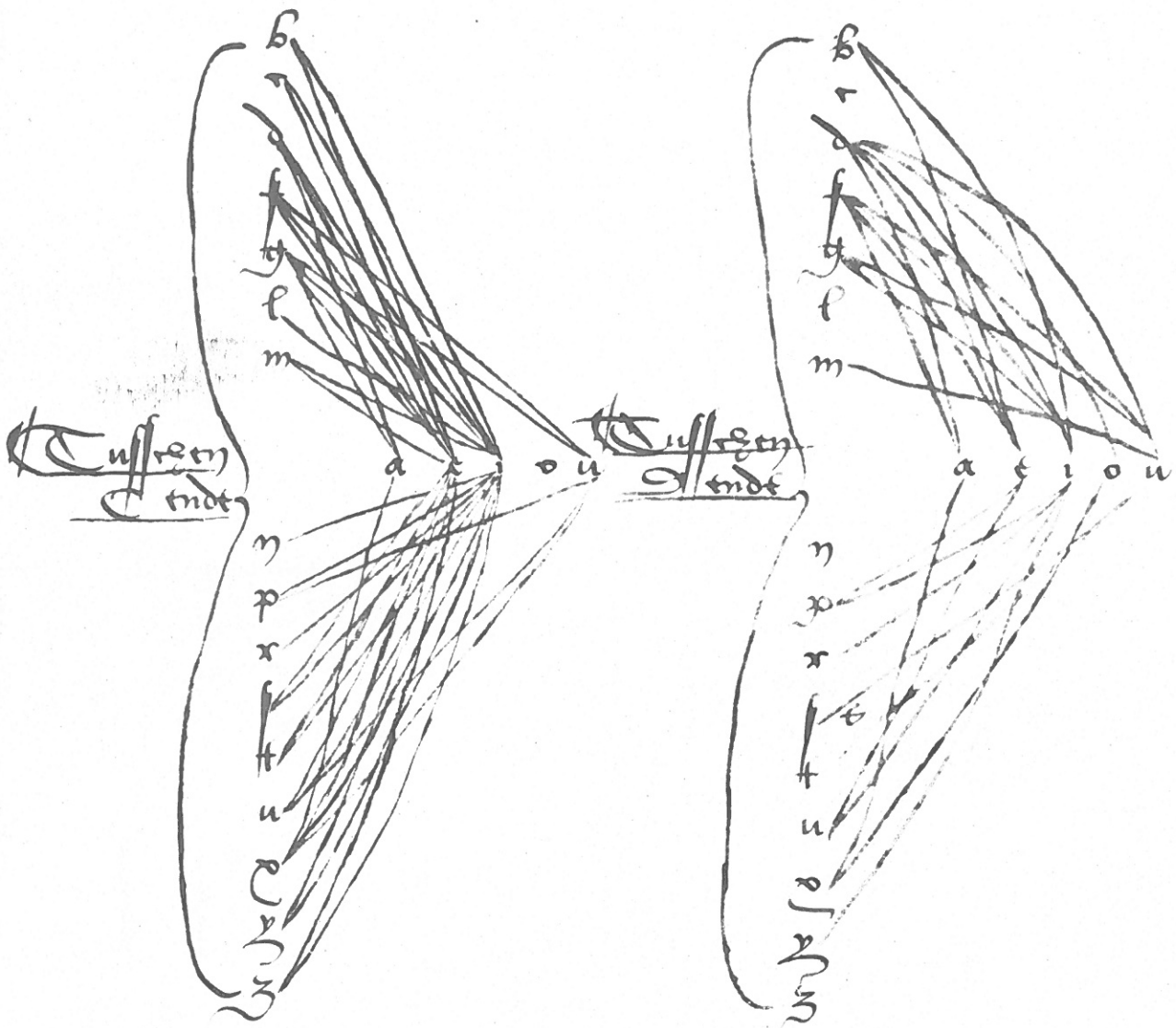
De tuintienste cappittel te een scoone figure d'
 In begrepen te al mit roete alle de sijbten ende
 De oetgavonicht van doot letteren te oeffent
 een consonante doer een veralt ende een consonate
 Matr. regter D. l. p. o. b. e. t. d. i. e. m. t. h. o. s. t. o. t. a. l. l. e. D. i. e. m. t.
 mit en o. s. t. o. t. Matr. ditmen uz en o. s. t. o. t. sulde
 v. m. d. h. y. v. o. r. t. p. h. o. a. l. m. i. t. r. o. e. t. o. b. e. t. v. o. r. l. e. v. o. t. e. m.

D. i. e. t. u. i. n. t. e. n. s. t. e. b. e. i. d. e. d. e. b. e. i. n. t. e. m. a. r. g. i. n. e. u. z. s. t. e. l. l. e. n.
 t. n. o. r. d. i. D. a. t. s. o. u. d. e. m. o. g. e. n. s. p. e. l. l. e. n.
 M. a. t. r. a. o. t. h. u. v. o. l. l. t. v. o. f. a. n. t. u. s. s. e. e. n. d. o. b. e. t.

~~1320?~~
 b en moegten obel thamen gaten voreg fuffeten b
 en e en marz uz fcten. | Matr a e o en u
 vofact obel my | Tuffeten de b ende de d
 en et gaten defferture Matr fuffeten de b en f
 en marz a e i met romen te doenfe vdo of mmden
 met mede de u fol gaten der fcten | Tuffeten
 b ende g en marz men uz fcten | a e oft i m o
 en u fcten fonder letten | Tuffeten b en l en
 et gaten defferture vofactlet obel Ende fuffete
 b en m en fcten met ja e en i fonder vdo vnet
 Matr o en dat later Matr u met en gater.
 Tuffeten b en n en et gaten deffert | Matr
 fuffeten b en p et gaten te fcten vome e i o
 en u en marz gater uz fuffeten fcten Matr a
 alleent zoort my vromen | Tuffeten b ende u
 en vntmen i m vooden uz vdo a e o en u dit
 vbel atuffet | Tuffeten b en s en et gaten gater
 voreg fuffeten b ende f dit vnter vnter fcten
 Tuffeten b ende u marz romen a ende o
 ende met e en i oft u oft de u en fcten voreg en
 Duptongo | Tuffeten b enden y ende b en z
 voreg fcten de vffooralten vct | vito tiff
 al vmden voreg b Ende vnt moud, vct vct
 van alle den vnter vct vito nato voreg
 voreg De voreg fcten vnder | en by fcten

111

2. r. m.
~~13. r. m.~~?

b
d
f
g
e
m

Tuffstein
Handt

n
p
r
t
u
s
m

b
d
f
g
e
m

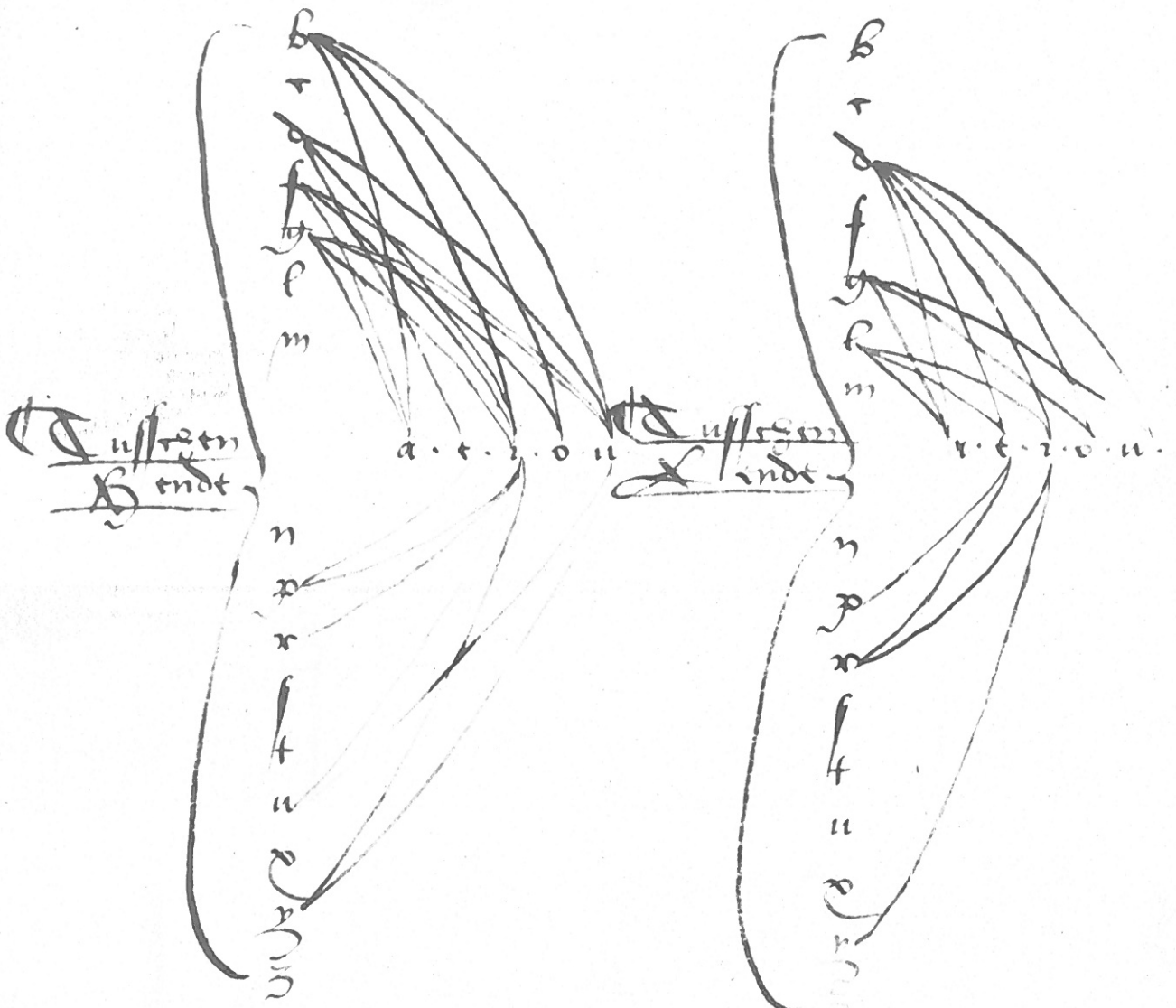
Tuffstein
Handt

n
p
r
t
u
s
m

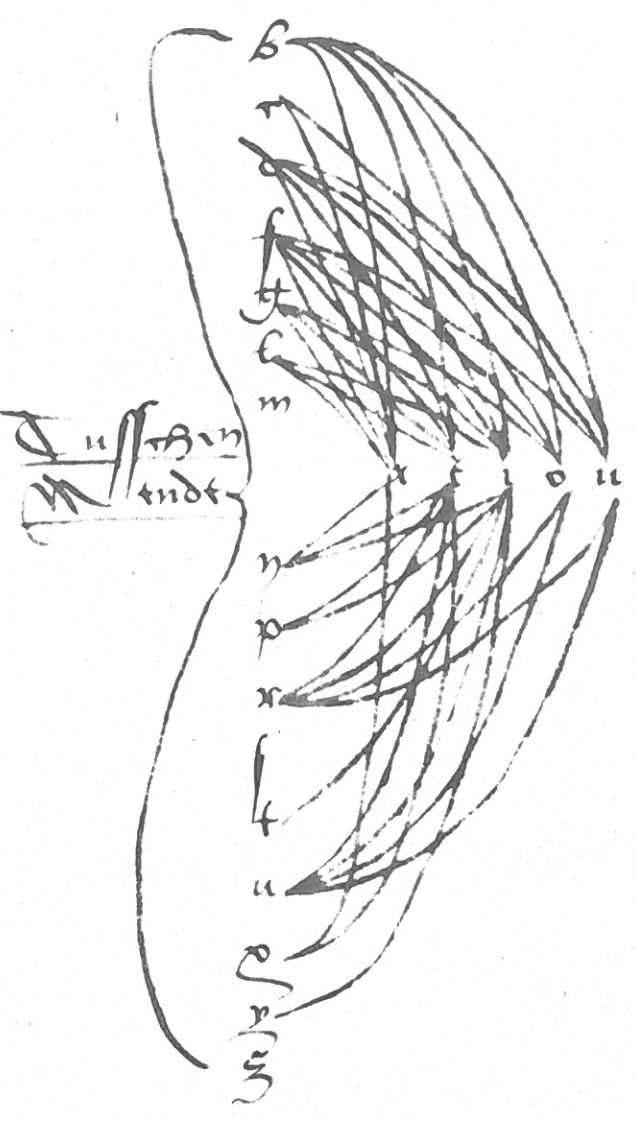
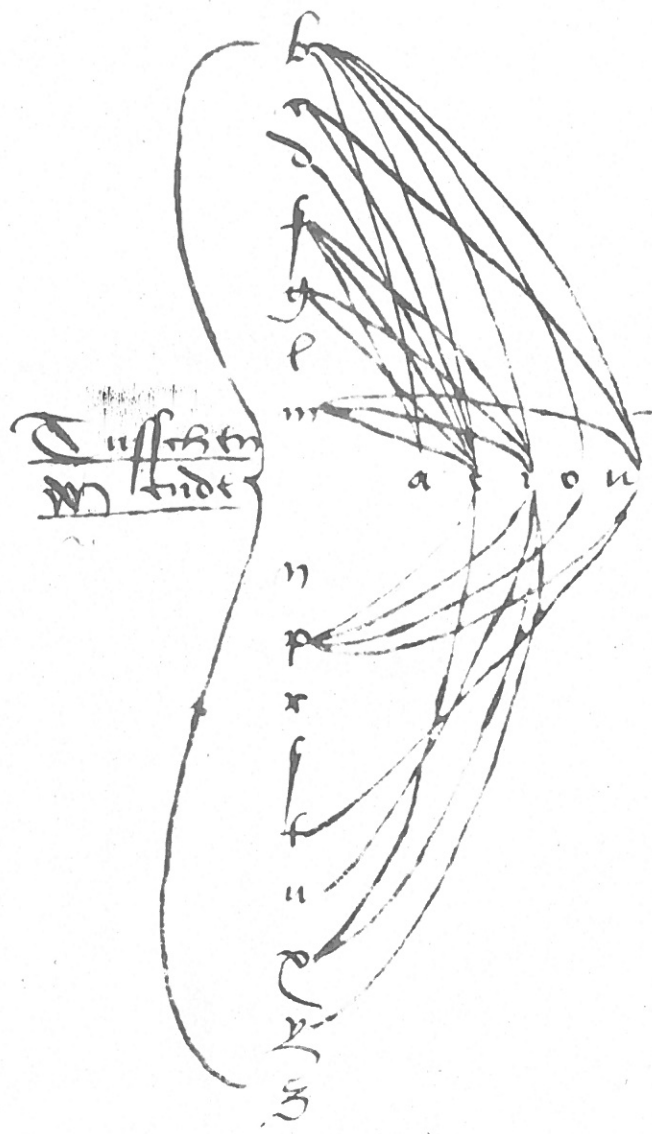
a . t . i . o . u

. a . t . i . o . u .

~~f. 13. v.~~

Duffchen
Inde
b
r
d
f
g
e
m
n
p
r
f
u
r
s
r

a t r o u

Duffchen
*Inde
b
r
d
f
g
e
m
n
p
r
f
u
r
s
r

a t r o u

~~132~~?

b
 r
 d
 f
 t
 n
 p
 x
 f
 u
 r
 s

Suffret
 Knot

a. f. i. o. u.

Suffret
 Knot

b
 r
 d
 f
 t
 m
 n
 p
 x
 f
 u
 r
 s

a. f. i. o. u.

b
r
d
f
t
m
Duffren
to ende
n
p
r
f
t
u
r
s
a
m

e t i o u

b
r
d
f
t
m
Duffren
to ende
n
p
r
f
t
u
r
s
a
m

a t i o u

De meestenste rappittel is een grootte figure dat
 in begrepen alle dit selben. Etenich maken maer
 Mit 7 consonanten voer een verall exemplum

br bl
 vr rl rn
 dr kn
 fl fr
 tr gl
 pr pl
 ft sn sm sr st
 tr
 vr bl
 vbr

De letter s. k. g. en. r. en maer g. et. g. on. uit. romt
 Dat spellen maer ende romt. Delamm. te. drome
 Ende. l. m. n. t. en. r. en. moeten. in. d. d. t. ar. g. f. a. n.
 Nam. vol. g. et. De. / . voer. Al. f. n. t. na. in. y. maer
 Ende. naer. l. m. n. d. f. a. t. t. vor. M. ede
 En. d. n. i. f. m. en. g. e. t. en. r. o. n. s. o. n. a. n. t. e. s. t. a. e. n. d. e. f. r. e. m. g. e. e. / t. e. d. e.
 Maer. den. f. e. t. t. e. l. p. o. n. t. h. e. p. a. r. t. d. o. l. t. d. o. e. l. / s. t. a. n.
 Maer. b. r. d. f. g. p. j. t. v. d. d. maer. l. t. n. d. e. r. g. a. e.
 Ende. s. e. t. o. v. o. e. t. d. e. g. a. e. t. e. n. s. a. e. n. s. o. n. d. e. r. s. r. t. n. v. o. l. a. l. l. e. t. t. e. n.
 En. maer. spellen. v. r. o. o. t. v. o. r. t. / r. e. e. n. k.
 Exemplum. al. t. b. o. u. t. e. n.

Integritienste et een soont figure. Dater in de
 grepen sal sijn alle die silbeten in Adde resonante
 voor een vracel ende een resonante. Dater in de
 Exemplum. Et hier naer volget ende et et in

br bl
 vr vl vn
 pr pl
 fr fl
 gr gl
 jr jl
 kr kl
 lr ll
 mr ml
 nr nl
 or ol
 pr pl
 qr ql
 rr rl
 sr sl
 tr tl
 ur ul
 vr vl
 wr wl
 xr xl
 yr yl
 zr zl

a . t . r . o . u .
 e .
 i .
 o .
 u .

b
 c
 d
 e
 f
 g
 h
 i
 k
 l
 m
 n
 o
 p
 q
 r
 s
 t
 u
 v
 w
 x
 y
 z

In ftefde cappittel is niet en figurat begrip
van hooft consonanten voor en verrat ende
hooft consonanten. Dat is argher als ghe nate

br bl

vr vl

dr dl

fr fl

gr gl

pr pl

xt fm fm fr fl

tr

br vl

br

Dabitur dabitur est rappistel et em figurat Dact
 In bignepm pyn alle die silbeti van ten consonate
 dooo t abbe vocalen tude em consonante Dact arylter

b					b
r					r
d					d
f	at	ai	au		f
g	te	ti	tu		g
h	it	η			h
l	re	ri	ro	ru	l
m	ut	ui			m
n					n
p					p
r					r
5					5
+					+
1/2					1/2
3/4					3/4

~~13~~
Drienvoertigste ruyffel et een figuren Dactyl
In begrepen et alle Die silben van een consona
te voer komet vocalen ende komet consonanten. Dat
argfer

b				
c				
d				
e	at	ai	au	
f	et	ti	tu	
g	it	η		
h	of	or	oo	ou
i	ue	ui		
k				
l				
m				
n				
o				
p				
q				
r				
s				
t				
v				
w				
x				
y				
z				

Dooentobintigste rappitel et een figuret daer
 In begrepen et alle die silben van doet van
 sonanten door doet voralten alt hier naer volkent

br	bl						
rr	rl	rn					
dr				at	ai	au	
fr	fl			tt	ti	tu	
gr	gl			rt	z		
pl	pr			ot	oi	oo	ou
ft	fn	fm	fr	ft	ut	ui	
tr							
~~br~~	~~bl~~						
~~br~~							

Hier begint de thogge

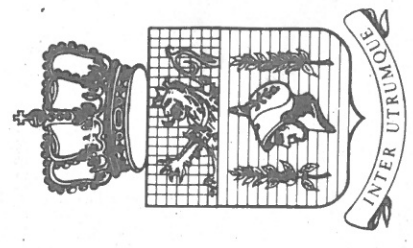
men Die ~~leerde~~ inden viden thoden ~~leer~~
lat ~~ge~~ponteret van ~~ob~~ste viden ~~met~~stert

In dat ic velle lieke hooft slagen
Die rouwen sijn tot hueren ~~dag~~ en
Dz sijn stont uz en ronden leeren leeren
Hem ~~willen~~ allen sijn trooste ~~ob~~sten
en eenen ~~de~~st ~~ob~~ste ~~anden~~ ~~ob~~stet en sijn
e ~~le~~sten ~~da~~mit sullen leeren ~~ob~~ouden
ux tot hueren ~~ost~~ sijn en sijn ~~bet~~stangh
ne ~~le~~ussen ~~le~~taben ~~ende~~ ~~de~~otlene ~~op~~
vonsse sult sijn ~~dan~~ ~~dat~~ en na ~~re~~ge
ran ~~go~~ent ~~dat~~ sijn ~~ge~~leert sal sijn
dieffig te leeren ~~ende~~ ~~le~~at sijn ~~die~~ dese con
vile ~~bed~~onden ~~sal~~ ~~met~~ ~~re~~den ~~ge~~et ~~vo~~get
Nate ~~re~~ide van leeren en van ~~spe~~llenne
den ~~le~~ken ~~ste~~ te ~~g~~ut ~~le~~me ~~vo~~re ~~ste~~ te
mede ~~le~~ ~~re~~men ~~dan~~ke ~~dat~~ ~~ic~~ ~~le~~erbeide

O dz ~~le~~ ~~ob~~voordt ~~de~~men ~~sal~~ ~~le~~ren
van ~~si~~bteen ~~mo~~et ~~ob~~gadrot ~~ob~~sten
Ende ~~men~~ ~~de~~ ~~si~~btee ~~to~~ost ~~mo~~et ~~to~~e ~~bo~~ngst
en ~~le~~teren ~~og~~ade ~~om~~lyze ~~le~~st ~~by~~
veele ~~te~~st ~~by~~ ~~le~~ttel ~~so~~ ~~ob~~tot ~~de~~ ~~bo~~ure ~~to~~ste
rappittel ~~ho~~af ~~le~~te ~~to~~e ~~te~~ ~~ende~~ ~~so~~e ~~ge~~men ~~te~~nt
~~le~~ ~~by~~ ~~g~~ave ~~en~~ ~~ob~~z ~~le~~fatnt ~~z~~ ~~en~~ ~~d~~it ~~te~~ ~~de~~stent

ende t.e.m.
f. 26 v.
nimmie plunij

Ca 1530 Varenbrauce
deet 3/5

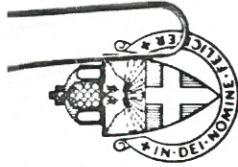

RIJKSUNIVERSITEIT GENT
FOTODIENST CENTRALE BIBLIOTHEEK
ROZIER 9
9000 GENT (BELGIE)
TEL. 091-25.75.71

~~Handwritten signature~~
Handwritten signature
Handwritten signature
Handwritten signature

his beginning
of names
→
names
following
11 12 13
200
↓
~~Handwritten signature~~

Instituut Nederlands

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT

FACULTEIT DER LETTEREN

ca 1530 varenbrauwe
deur 4/5

Aan de zeergeleerde heer dr. A. Derolez,
conservator Handschriften en Oude Werken
Centrale Bibliotheek,

Rosier 9,

9000 GENT

België

NIJMEGEN, 13.9.1984
no.

Zeer geachte heer,

Op 25 juni j.l. verzocht ik U uit handschrift 2141 van uw bibliotheek een microfilm te mogen ontvangen van het prozatractaat over de Nederlandse spelling. (zie ook mijn brief van 2.4.1984). Een dag of 10 geleden ontving ik als reactie daarop bijgevoegde opname van 1 pagina + rekening.

Uit het feit dat slechts 1 pagina werd gekopieerd mag worden afgeleid dat de fotodienst niet precies heeft begrepen wat er werd gevraagd.

Mij realiserend dat ik U opnieuw aan het werk zet, durf ik U toch te verzoeken mij een microfilm van het gehele prozatractaat toe te zenden; op grond van de uitgave door Braekman kan ik zeggen dat het betreft fol. 4^r - 32^v van het handschrift.

Met excuses voor de opnieuw gevraagde moeite,

Dr. K. A. M. Dibbets

*Deze vergissing is niet de fout v. d. fotograaf maar
wordt veroorzaakt door de slechte handschriftvaard.*

Bijlagen:

ERASMUSPLEIN 1

POSTBUS 9103 · 6500 HD NIJMEGEN

TEL. (080) 5193 33

INST.NR. 5120 48

ca 1530 Varenbrake deel 5/5

1978

Aflevering 2

VERSLAGEN EN MEDEDELINGEN
VAN DE
KONINKLIJKE ACADEMIE VOOR
NEDERLANDSE TAAL- EN LETTERKUNDE

1978
SECRETARIAAT DER ACADEMIE, KONINGSTRAAT 18
GENT

TWEE NIEUWE TRAKTATEN UIT DE VROEGE
ZESTIENDE EEUW OVER DE NEDERLANDSE SPELLING

door

Prof. Dr. W.L. BRAEKMAN

1. INLEIDING

- A. Historische situering
- B. Het handschrift
  - 1. Technische beschrijving
  - 2. Inhoudsoverzicht
- C. Datering, scribent, auteur
- D. De taal

2. HET PROZATRAKTAAT

- A. Inleiding
- B. Tekst
- C. Bespreking

3. HET BERIJMD TRAKTAAT

- A. Inleiding
- B. Tekst
- C. Bespreking

**

1. INLEIDING

A. *Historische situering*

Zowel de Renaissance, de Hervorming, als het groeiend nationaal bewustzijn, hebben er, zoals bekend, in de zestiende eeuw toe geleid dat men zich zowat overal in West-Europa intens ging interesseren voor de eigen moedertaal. Ook in de Nederlanden manifesteert zich deze belangstelling en ook daar resulteert ze in pogingen tot opbouw en zuivering van de eigen landstaal.

Een welgeordende taal, die met het Latijn en het Frans zou kunnen

wedijveren, diende te beschikken over een vast, weloverwogen spellingstelsel. Tot nu toe heeft men steeds aangenomen dat de belangstelling in die richting het gevolg was van de gelijkaardige pogingen die in Frankrijk werden ondernomen om de Franse taal eenvoudiger en juist te spellen.

Alhoewel men zich bij de opbouw van een spellingsstelsel liet leiden door de letters, en minder oog had voor de vraag welke klanken die voorstelden, werd men toch onvermijdelijk geconfronteerd met het probleem van de verhouding tussen letter en klank. Als men, een bepaalde spelling als de juiste wilde propageren, moest men tevens aangeven wat de juiste klank was m.a.w. welke taalvorm als de juiste werd aanvaard. Daarom zijn de zestiende-eeuwse orthografieën of spellingboeken ook belangrijk voor de kennis van de toenmalige taaltoestanden.

Tot op heden werd algemeen aanvaard dat het eerste tastbare bewijs dat men zich in de zestiende eeuw bij ons aan de studie van de eigen taal begon te interesseren, dateert van 1550⁽¹⁾.

In dat jaar verscheen immers de welbekende *Nederlandsche Spellinghe* van de Gentenaar Joos Lambrecht⁽²⁾. In navolging van Franse geestesverwanten en tijdgenoten als Louis Meigret (1542), Jacques Pelletier du Mans (1544) en Etienne Dolet (1540)⁽³⁾ wenst hij eenheid te brengen in de heersende spellingverwarring en stelt daartoe enkele innovaties en nieuwe lettertekens voor.

In de daaropvolgende kwarteeuw vinden we naast zeer geleerde uitzettingen van humanisten als Becanus, ook bescheiden bijdragen van hen die meer aandacht besteedden aan praktische verwezenlijkingen dan aan theoretisch goed gefundeerde beschouwingen.

In 1541 opende Jan de Witte, alias Albius, te Brugge een school en bij die gelegenheid oordeelde de humanist Cassander het gepast in een lofrede de stad ook om haar taal te verheerlijken⁽⁴⁾. Een andere Brugse schoolmeester, Adriaen Van der Gucht (° 1528), zou rond 1567 een *Vlaemsche Orthographie* hebben geschreven, die echter nooit werd te-

(1) L. Van den Branden, *Het Streven naar Verheerlijking, Zuivering en Opbouw van het Nederlands in de 16e Eeuw* (K.V.A. Gent, 1956), p. 16; C.G.N. De Voofs, *Geschiedenis van de Nederlandse Taal in Hoofdtrekken geschiedt* (Antwerpen, Groningen, 1964), p. 61.

(2) Facsimile-uitgave door de *Mij der Vl. Bibliophilen* (Gent, 1882).

(3) P. de Keyser, „De Bronnen van Joos Lambrecht's 'Nederlandsche Spellinghe'”, *Revue belge de Phil. et d'Hist.* VII (1928), 1345-62.

(4) L. Van den Branden, *Op. cit.*, p. 40-41.

ruggevonden ⁽⁵⁾. Zijn Antwerpse collega Pieter Heyns blijkt eveneens voor de zuivering van de eigen taal belangstelling gehad te hebben. Voor het eerste werk dat, na dat van Joos Lambrecht, ook tot ons gekomen is, moeten we echter wachten tot *De Orthographia Lingua Belgicae* van Antonius Sexagius in 1576 ⁽⁶⁾ en tot Pontus de Heuters *Nederduitse Orthographie* (1581) ⁽⁷⁾.

Uit het voorgaande blijkt dat we, na de poging van Joos Lambrecht, nog meer dan een kwarteeuw moeten wachten vooraleer een volgend werk over de Nederlandse spelling is bewaard gebleven.

Uit de tijd vóór Lambrecht, d.i. uit de eerste helft van de zestiende eeuw was tot op heden geen enkel werk bekend.

Toch zijn er twee verschillende traktaten over deze materie, een in proza en een in rijmvorm, bewaard gebleven die echter tot op heden geheel onbekend bleven. Ze dateren, zoals hierna zal blijken, van omstreeks 1530 en zijn afkomstig uit Zuidwestelijk Westvlaanderen of Zuidoostelijk Frans-Vlaanderen.

De scribent — misschien ook de auteur — is een zekere Christiaan van Varenbraken, een man waarover ik geen nadere informatie heb dan wat hijzelf in het handschrift meedeelt ⁽⁸⁾. Hij is een praktisch georiënteerd man, iemand die zelf ongeletterden heeft leren lezen en spellen, niet eens toevallig maar, zo zegt hij zelf, „meer dan eene ... ende meer dan tiene ooc!”. Hij was dus blijkbaar een schoolmeester, begaan en geconfronteerd met de praktijk van het spellingonderwijs aan ongeletterden. Deze pragmatische houding blijkt ook uit zijn werk, waar men tevergeefs diepgaande theoretische beschouwingen zoekt. Toch was hij enthousiast over de waarde van de kunst te spellen en te lezen, zoals met nadruk blijkt uit de eerste hoofdstukken van het prozatraktaat.

De ontdekking van de beide hierna uitgegeven traktaten bewijst dat in het uiterste zuiden van de Nederlanden intense belangstelling voor de spelling van de eigen taal bestond nog vóór door de eerste Fransen werken op dit gebied geschreven werden. Het is trouwens opvallend

⁽⁵⁾ J.F. Vanderheyden, „Adriaen Vander Gucht en zijn 'Vlaemsche Orthographie'. Enkele Kanttekeningen”, *VMKVA* (1963), 5-21.

⁽⁶⁾ L. Goemans, „De Orthographia Linguae Belgicae herdrukt en met inleiding en aanmerkingen voorzien”, *Leuvense Bijdr.* VII (1899-1900), 167-245 en IV (1900-01), 65-123.

⁽⁷⁾ G.R.W. Dibbets, *Nederduitse Orthographia van Pontus de Heuter* (Assen, 1968).

⁽⁸⁾ Zie verder.

dat de twee traktaten qua opbouw geen overeenkomst vertonen met de hierboven reeds vermelde Franse werken.

Wel valt er gelijkenis te vermelden met het werk van Joos Lambrecht. Dit is echter alleen voor de tweede helft van het prozawerk (hfst. 16 e.v.) het geval ⁽⁹⁾. Hieruit kan men besluiten dat Lambrecht gewerkt heeft in een traditie van gelijkaardige Nederlandse werken en dat de presentatie van een deel van zijn werk niet zo baanbrekend geweest is als men tot op heden steeds heeft aangenomen.

B. Het Handschrift

1. Technische beschrijving

Handschrift 2141 werd door de bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent in 1913 aangekocht ⁽¹⁰⁾. Het is een papieren codex (afmetingen 27 × 20 cm) met katernen van ongelijke samenstelling, zonder custoden of reclamen ⁽¹¹⁾. Er komt slechts één watermerk voor: een pot met kroon, die ik bij Briquet niet heb gevonden ⁽¹²⁾.

Het manuscript is onvolledig bij het begin en op het einde en er ontbreken ook nog enkele andere bladen. Het grootste gedeelte van het Hs. is geschreven in een enkele hand in cursief bastaardschrift uit het begin van de 16e eeuw.

De nummering begint met fol. 4 en loopt door tot fol. 260. Deze nummering werd in de vroege 17e eeuw aangebracht en op dat ogenblik waren reeds enkele bladen bij het oorspronkelijk Hs. gevoegd nl. fols. 65-77. Na deze fol. 77 is er een hiaat in de nummering (het volgend blad draagt het nummer 81, dan gewoon doorlopend tot 87). Op deze bladen (65-77 en 81-87) zijn er toevoegingen in een andere hand uit het begin van de 17e eeuw ⁽¹³⁾.

Tussen fol. 77 en 81 werd een ander Hs. ingebonden, iets kleiner in formaat en geschreven door een 18e-eeuwse hand. Deze bladen werden in de 19e eeuw met potlood genummerd: 78-80^a (in totaal 18 bladen).

⁽⁹⁾ Een gedetailleerde vergelijking met het werk van J. Lambrecht valt buiten het kader van deze bijdrage.

⁽¹⁰⁾ Bij het antiquariaat Vijt te Gent voor 35 F.

⁽¹¹⁾ Het Hs. werd in 1976 opnieuw ingebonden in een volperkamanten band. De samenstelling van de katernen is nog moeilijk te achterhalen.

⁽¹²⁾ C.M. Briquet, *Les Filigranes. Dictionnaire historique des Marques de Papier* ... (Genève, 1907). Ook bij De Stoppelaer komt het niet voor.

⁽¹³⁾ Er zijn ook enkele toevoegingen in dezelfde hand op fol. 121^v-125, 211^r, 217^r, 223^r, 224, 244-45^r.

De volgende bladen ontbreken nu in het Hs. : fols. 1-3, 6-8, 33, 44, 75, 85-86, 122-23, 177, 254-55 en een onbekend aantal bladen na de laatste bewaarde folio 260.

Onbeschreven zijn de volgende bladen : fols. 5^v, 77, 126, 161^r, 191^r, 217^v, 218^v, 223^v, 225^r, 231, 235^v, 245 (gedeeltelijk), 245^v, 246, 248^r, 249, 250^r en 253.

2. Inhoudsoverzicht

1. Fols. 4-32 Traktaat over 'orthographia' of 'scriftuere'.

Dit werk is onvolledig bewaard. Het begin van hfst. 1 ontbreekt en ook op het einde is een hoofdstuk weggefallen. In beide gevallen is dit het gevolg van het ontbreken van bladen in het hs. Fols. 1-3, 6-8 en 33 ontbreken. (Zie de inleiding tot de uitgave).

2. Fols. 34-43 Didactisch gedicht over de Nederlandse spelling.

Dit traktaat is onvolledig op het einde omdat fol. 44 in het Hs. ontbreekt. (Zie de inleiding tot de tekstuitgave).

3. Fols. 45^r-64^v Uittreksel uit de Leenrechten van Vlaanderen.

Inc. : Hier beghinnen de ghedinghen hoe een heere doen sal een bailliu manen ende de mannen wysen ende van tijden hoement beleeden sal ende wanneer datmen zwijghen oft spreken sal ...

Dit is een uittreksel uit de *Leenrechten van Vlaanderen* (14e eeuw). De tekst werd o.m. uitgegeven door L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes des Pays et Comté de Flandre : Coutume du Bourg de Bruges* (Brussel, 1885), vol. III, 199 e.v. Er bestaat een lange en een korte versie van deze leenrechten, die in meer dan tien Hss. bewaard zijn ⁽¹⁴⁾.

De tekst in ons Hs. is een uittreksel uit de langere versie en komt overeen met caps. CVI tot en met CXCII in Gilliodts' uitgave. Deze *leenrechten* werden in 1524 door Willem Vorsterman te Antwerpen gedrukt (N.K. n° 1335) : *Leenrechten naer costume ende ordenanchie slands van Vlaenderen...*

⁽¹⁴⁾ Ik dank Dr. D. Van den Auweele voor de identificatie van deze tekst. Voor bibliografische gegevens over de *Leenrechten* zie zijn „Een Vlaamse bewerking van het *Tractatus de regimine principum* van Egidius Romanus”, *Hand. Kon. Zuidned. Mij. Taal-, Lett. en Gesch. XXXI* (1977), 243-258, vooral nota 13. Men vgl. ook J. D(eschamps) in *Bulletin Kon. Bibliotheek Brussel XX* (1976), 92-93.

Deze uitgave is wellicht de bron van onze tekst.

4. Fols. 65-76 Vroeg-zeventiende-eeuwse geometrische traktaten.

Dit gedeelte van het Hs. werd geschreven door Josias Leeus, in het eerste kwart van de 17e eeuw. Het bevat o.m. de 'Conste om met het winckel cruys te wercken...' en de 'Const ende instructie vant quadrant' : beide in het Hs. toegeschreven aan een zekere De Buele.

5. Fols. 78-81 Achttiende-eeuwse toevoegingen in verschillende handen, vooral over taalkunde, o.m. 'Fundamenten van de France taele'.

6. Fols. 82-84 Wiskundige berekeningen en vraagstukken, geschreven in de vroege 17e eeuw, door dezelfde hand als fols. 65-76.

7. Fols. 88^r-90^v Technische recepten voor een illuminator van handschriften

Inc. : Om goudt te scriuen om daer mede te wercken metten pinsele oft te scriuen metter pennen.

Dit is een kleine, maar bijzonder interessante groep technische recepten. Het is mogelijk dat ze gecopiëerd werden uit een drukwerkje, maar het is mij vooralsnog niet mogelijk geweest de bron van deze teksten terug te vinden. Ik neem mij voor bij een andere gelegenheid op deze recepten terug te komen.

8. Fols. 91^r-121^r Traktaat over muziek

Inc. : Die tafel vander musiken oft die vraye expositie vander hant hier naer volcht ...

In de tafel die aan het eigenlijk traktaat voorafgaat worden 32 'capittels' opgesomd (fols. 91^r-92^v). Op 93^r staat een hand met muzieknoten, op 93^v-94^r notenbalken met Latijnse notities. Het eigenlijke werk begint op fol. 95^r (fol. 94^v is blank) : „Hier begint trechtuaerdich verstant van scala musica ...”.

Het is het oudste werk over muziek dat in de volkstaal geschreven werd. Het is ouder dan Thielman Susato's *Ierste Musijckboexken* (1551) en veel ouder dan het in 1568 verschenen *Een seer schoon Boecxken om te leeren maken alderhande tabulueren wten discante enz.*, een vertaling uit het Duits ⁽¹⁵⁾.

⁽¹⁵⁾ R. Jansen-Sieben, „Middelnederlandse Vakliteratuur” in : G. Keil und P. Assion, *Fachprosaforschung* (Berlin, 1974), pp. 32-33.

Het spreekt vanzelf dat dit tot nu toe geheel onbekend gebleven werk voor de geschiedenis van de muziek in de Nederlanden van groot belang is. Men kan alleen hopen dat een uitgave niet lang op zich zal laten wachten.

9. Fols. 127^r-191^r Traktaat over arithmetica

Inc. : Want onder die zeuen vrye consten gheen en es die alleene staen mach dan alleene arithmetica naer der coopmanscepe. Want Logica phisica sonder gramatica ...

Dit werkje is volledig bewaard (fol. 191^r is blank).

Het oudste gedrukte Nederlands werk over arithmetica is het anonieme *Die maniere om te leeren cyffren na die rechte consten Algorismi. Int geheele ende int ghebroken* (Thomas van der Noot, Brussel, 1508) : N.K. n° 1482. Het werd een paar jaar later gevolgd door *Die maniere om te leeren cijfferen ende rekenen metter pennen en metter penningen. Na die gherechte conste Algorismi. Int geheele ende int ghebroken* (Antwerpen, Willem Vorsterman, circa 1510) : N.K. n° 3494. Beide werkjes hebben ongeveer dezelfde inhoud.

Uit de vergelijking van de tekst in het handschrift met die van het laatstgenoemde gedrukt werk, volgens de beschrijving ervan door C.P. Burger jr., „ABC-Penningen of Rekenpenningen”, *Het Boek XVIII* (1929), 195-202, blijkt dat dit gedeelte van het Hs. een copie is van de Antwerpse postincunabel of mogelijk ook wel van de Brusselse druk.

10. Fols. 192^r-260^r Traktaat over geometrie

Inc. : Hier beghint die warachtighe Const der geometrien leerende hoemen alderhande breedten linden ende hoochden der velden beemden bosschen berghen ...

Het oudste gedrukte Nederlands werk over deze materie is *Die waerachtige conste der Geometrien leerende hoemen ...* (Th. Van der Noot, Brussel, 1513) : N.K. n° 600.

Uit de vergelijking van dit werk met het handschrift is gebleken dat het traktaat voor het grootste gedeelte een kopie is van de gedrukte tekst, alhoewel de orde der hoofdstukken in beide niet dezelfde is.

Toch zijn er enkele bladzijden die niet in de druk voorkomen : op fol. 197-201^r is een Latijns traktaatje ingelast over dezelfde materie ; op fols. 201^r-207 is er een uitweiding in het Nederlands over het metselwerk en het aantal stenen nodig voor een

bouwwerk en op fol. 218^r volgen enkele vraagstukken : „Hier naer volghen zeer scoone questien als ghy hooren sult ende worden ghesolueert duer progressie”.

Op fol. 224 staat een astrologisch gedicht in een vroeg 17e-eeuwse hand, getiteld : „Een nieu liedt van de steeren wt de 12 teykenen”. Het omvat 12 strofen van 4 ll. elk.

Inc. : Capricorne ghy (re)giert nu noch al t'jarent en wat ghy spaert verslint de arent.

C. Datering, scribent, auteur

Zoals hierboven reeds werd gezegd, is veruit het grootste gedeelte van het Hs. door één enkele hand geschreven. De 18e-eeuwse delen zijn anoniem, maar de vroeg-17e-eeuwse gedeelten werden geschreven door een zekere Josias Leeus, wiens naam voorkomt op fol. 30^r, samen met de datum 1626.

De twee traktaten die hierna worden uitgegeven, werden geschreven door de hand die het grootste gedeelte van de teksten in dit Hs. voor zijn rekening genomen heeft.

Hij maakt zich herhaalde malen bekend. Op fol. 127^r staat in Griekse letters „Christianus van varenbraken” en op fol. 184^r onderaan staat „Christianus”.

Het meest gedetailleerd is echter de volgende notitie (fol. 185^r) :

Finitur per me Christianus Varenbraken practicus in omnibus artibus liberalis ipso die post festum Sancti Johannis (16) anno domini 1532

Ten slotte is er op fols. 222^r-23^r een toevoeging door dezelfde hand, maar in iets blekere inkt :

Maer die maniere van my meester Christiaen van varenbraken is noch anders ...

Het is dus een zekere Christiaan (van) Varenbraken, een meester in de vrije kunsten, die deze teksten schreef. Jammer genoeg vermeldt hij nergens waar hij leefde en werkte (17), zodat we voor de localisering van deze traktaten alleen op het taalgebruik kunnen steunen.

Wat de datering betreft, is er naast het reeds vermelde 1532 ook nog het jaartal 1535 dat op fol. 92^r voorkomt. Op fol. 235^r onderaan lezen

(16) d.i. 25 juni.

(17) Het toponiem Varenbraken heb ik nergens aangetroffen.

als er op 185^r
incaudat
liberalis
staat, hoor
het bij prac-
leus

we steeds in dezelfde hand van van Varenbraken: „Int jaer 1543 wert my ghevraecht ...”, waaruit blijkt dat hij nog na 1543 actief was.

De vroegste datum 1532 komt, zoals gezegd, voor op fol. 185^r. We kunnen aannemen — wat zonder meer logisch is — dat de eerste teksten in het Hs. het eerst werden geschreven. De eerste bladen van het Hs., waarop de twee traktaten over orthografie voorkomen, moeten dan vóór die datum gedateerd worden⁽¹⁸⁾. Een datering rond 1530 lijkt dan ook aannemelijk.

Omstreeks deze tijd werden de traktaten in het Hs. geschreven. Of ze ook in die tijd ontstaan zijn of niet hangt samen met de vraag of van Varenbraken alleen de scribent was of ook de auteur.

Dit is een vraag waarop we moeilijk een duidelijk antwoord kunnen geven. Er zijn allerlei mogelijkheden: hij is alleen kopiist van het prozatraktaat en auteur van het dichtwerk of omgekeerd; of hij is alleen kopiist van beide of auteur van beide.

Sommige traktaten in het Hs. werden door van Varenbraken zeker alleen maar gecopiëerd (arithmetica, leenrechten en geometrie). Het is niet omdat ik voor de andere traktaten de bron niet heb gevonden dat dit daarom zijn eigen werk zou zijn. Bovendien verwijst hij bij het berijmd traktaat naar „oude wijze meesters”⁽¹⁹⁾.

Aan de andere kant kan het even goed zijn dat een deel van de traktaten zijn eigen werk zou zijn en dat andere werden gecopiëerd. Zolang het tegenovergestelde niet wordt aangetoond, kunnen we de twee verhandelingen over de spelling m.i. wel op zijn naam plaatsen.

D. De Taal⁽²⁰⁾

P en D vertonen geringe, hoewel toch opmerkelijke onderlinge verschillen.

P heeft haast altijd *mit*, uitzonderlijk *met*; D meestal *met*, soms *mit*.
P heeft overal *op*; D doorgaans *op*, eenmaal *up* (v. 137).

⁽¹⁸⁾ De datum 1535 op fol. 92^r staat in Griekse letters op een open plaats in de tekst. Hij kan zeker zijn aangebracht enkele jaren nadat de tekst geschreven werd.

⁽¹⁹⁾ Zie echter bij de inleiding op het berijmd traktaat. Ook het aantal fouten die in de tekst voorkomen wijzen erop dat van Varenbraken een ouder werk gecopiëerd heeft.

⁽²⁰⁾ De bespreking van de taal is van de hand van Dr. M. Gysseling, die ik hierbij oprecht dank voor zijn bereidwillige medewerking. De prozatekst wordt hier aangeduid als P, het dichtwerk als D.

P heeft meestal *is*, soms *es*; D steeds *es*.

P heeft *af*; D doorgaans *of*, zelden *af*.

P heeft doorgaans *luttel*, eenmaal *lettel*. D eenmaal *luttel* (v. 138), eenmaal *littel* (v. 205) buiten het rijm, en in rijmpositie (v. 25): *lettel*: *cappittel* en in v. 688 *littel*: *tittel*.

P heeft, in gesloten syllabe, een voorkeur voor *ei* uit gerekte *e* of *i* (*geift/geeft*, *heeft*, *neimt*, *spreict*, *besteidt*, *veil/veel*, *useirt/useert*, *concludeirt*), in open syllabe daarentegen voor *e* (*beiter*, *lesen*, *nemen*, *spelen*, *stede*, *weten*). In D lopen *ei* en *e* door mekaar, zowel in open als in gesloten syllabe, en zowel binnen als buiten het rijm (*heift/heeft*, *cleift*, *neimt*, *speilt*, *weit*; *deise*, *meide*, *steide*, *veile*, *weisen*; in rijmpositie: *cleeft*: *gheeft* (vv. 303: 304), *cleeft*: *gheift* (vv. 437: 438), *mede*: *steide* (vv. 127: 128), *mede*: *stede* (vv. 613: 614), *meide*: *stede* (vv. 357: 358), *meide*: *sede* (vv. 719: 720), *leisen*: *wesen* (747: 748).

P heeft *nummermeer*; D *nemme*, *nemmeer*.

P heeft als onzijdig proclitisch lidwoord vóór vocaal of stemhebbende consonant zowel *d* als *t* (*deerste capittel*, *tneghenste*, *telfste*, *deen*, *dander*, *dwelcke/twelcke*, *dondersceet/tondersceet*, *tbeste*, *tbeginnel*, *tbovenste*). D heeft op één uitzondering na (*dende* v. 58), steeds *t* (*tlesen*, *tlatijn*, *tluud*, *twoord*, *tmiddelste*, *twelcke*).

P heeft overal *huer*. D meestal *huer*, soms *haer*, en in rijmpositie alleen dit laatste (*hare*: *ware* v. 56, *hare*: *nare* v. 239, *hare*: *oppenbare* v. 480). *Heur* is een uit Brabant opdringende vorm, die ouder Vlaams *haar* verdrongen heeft.

P heeft uitsluitend *voor*, D meestal *vuer*, hetgeen eveneens een uit Brabant opdringende vorm is.

P heeft steeds *vlaemsch*, D overal *dietsch*, doch in beide staat *vlaminc*.

P is een veel homogener, D een veel heterogener tekst. Ofwel heeft de kopiist de taal van P in een veel groter mate dan die van D aangepast aan zijn eigen dialect, en daarbij ook woorden vervangen b.v. *dietsch* door *vlaemsch*. Ofwel is P een oorspronkelijke tekst, opgesteld door de man die vervolgens ook D kopieerde.

Het originele dialect van het gedicht is Vlaams blijkens de rijmen *tooghen*: *moghen* (vv. 36, 490, 712, 760) (Brabants *toon*en), westelijk Westvlaams blijkens *hem lieden*: *steiden* (vv. 273: 274, te reconstrueren *heim leiden*: *steiden* of *hem leden*: *steden*), zuidwestelijk Westvlaams of zuidoostelijk Fransvlaams blijkens *littel* naast *up*.

Het dialect van de kopiist, zoals het vooral in P zeer duidelijk naar voren komt, is Fransvlaams blijkens *op* (cf Veurne 1295 *op*, Calais 1293 *op*, thans *op* ten westen van een lijn ± Nieuwpoort-Poperinge-Belle

blijkens een kaart van H. Ryckeboer ⁽²¹⁾, *luttel* naast *lettel* (cf. Veurne 1295 *lettel*, 1298 *luttel*), *mit* (cf. Calais 1298 *mit*), maar niet het uiterste westen blijkens *vul* (cf. Calais *vol*, en cf. de isoglosse *bok - buk* bij Ryckeboer. Daarmede zijn de plaatsnamen Bissezele ⁽²²⁾ en Hardifort ⁽²³⁾ vermeld in P, in overeenstemming. Eventueel zuidwestelijk Frans-Vlaanderen blijkens het proclitisch onzijdig lidwoord *d* naast *t*; althans vormt in Oost- en West-Vlaanderen de Leiestreek het overgangsg gebied tussen noordelijk *t*- en zuidelijk *d*-; in Wervik b.v. kwamen beide voor.

De overige dialectkenmerken zijn met bovenstaande lokalisering in overeenstemming. B.v. D en P *die gone*, *igoent*, of nog het meervoud *bonts* (honden) in een spreekwoord aangehaald in P.

Het rijm *steet : heet* (v. 193) naast b.v. *staet : voorgaet* (v. 774) is denkkelijk te verklaren uit rijmnood. De vorm *steet* is Brabants, maar ook archaisch Vlaams. Ook P *nummee* doet veeleer oostelijk Nederlands aan; men zal moeten aannemen dat er ook in Frans-Vlaanderen een tendens *t > u* vóór *m, n* geweest is.

Beide teksten vertonen reeds beïnvloeding door de in de 16e eeuw opkomende algemeen Nederlandse schrijftaal. Zo b.v. het onzijdig lidwoord *het* in P *het beste ondersceet*, *het ellefste cappitel*, *het twaelfste cappittel*, of nog het persoonlijk voornaamwoord vrouwelijk D vv. 67 en 181 *sij* naast gewoon *soe*, *sou*. Zijn ook de afwijkende vormen D v. 389 *ghemein* en v. 466 *beide* aldus te interpreteren, of zijn dit fouten?

Dietsch in D is een uitzonderlijk laat voorbeeld van dit woord, dat immers in Vlaanderen in de loop van de 14e eeuw het veld moet ruimen voor *vlaemsch* en ook in Brabant uitsterft in het begin van de 16e eeuw. Heeft de taalliefhebber, die D opstelde, bewust teruggerepen naar dit toen al verouderd woord?

2. HET PROZATRAKTAAT

A. Inleiding

Zoals reeds werd vermeld, komt dit werk over de „orthographia” in het Hs. voor op fols. 4^r-32^v. Zowel bij het begin als op het einde is de tekst niet meer volledig.

⁽²¹⁾ H. Ryckeboer, „Het Nederlands van de Franse Westhoek, situatie en situering”, *Taal en Tongval* XXIX (1977), 50-66.

⁽²²⁾ Zie nota 61 bij de tekst.

⁽²³⁾ Zie nota 56 bij de tekst.

De eerste bladen van het Hs. zijn verloren gegaan. De 17e-eeuwse nummering begint met fol. 4^r, zodat men mag aannemen dat de eerste drie bladen van het oorspronkelijk manuscript verdwenen zijn. Men kan zich goed voorstellen dat fol. 1 de algemene titel van het Hs. aangaf, de versozijde was wellicht onbeschreven (zoals fol. 5^v). De volgende bladen werden misschien besteed aan een inhoudsoverzicht van het ganse Hs. Het is natuurlijk louter hypothese. Jammer is het in ieder geval, want deze verloren bladen hadden misschien enige aanduiding kunnen geven over de plaats waar de auteur of (en) de scribe leefde en werkte.

De eerste folio's die in het Hs. voorkomen (fols. 4 en 5) bevatten „die tafele” van het traktaat (fol. 5^v is blank). Fols. 6 tot 8 ontbreken. Het lijkt mij zeer waarschijnlijk dat op fol. 6 het eerste hoofdstuk van het traktaat begon. Als deze veronderstelling gegrond is, volgt daaruit dat het eerste hoofdstuk driemaal zo lang moet geweest zijn als het deel dat nog op fol. 9 bewaard is. Het zou dan een van de langste van het traktaat geweest zijn.

Het werk is ook op het einde onvolledig. Hoofdstuk 25 dat in de „tafele” wordt aangekondigd, is niet bewaard, omdat fol. 33 waarop het voorkwam, uit het Hs. verdwenen is. Dit verlies is echter niet belangrijk, daar we de inhoud ervan door de „tafele” kennen. Bovendien is dit laatste hoofdstuk zo sterk verwant met de onmiddellijk eraan voorafgaande, dat we zelfs de opbouw gemakkelijk zouden kunnen reconstrueren.

Het werk is ingedeeld in vijftientig hoofdstukken, die sterk in lengte verschillen. De eerste vormen een warm pleidooi voor het belang, het nut en de gemakelijkheid van de spel-kunde. Hierop volgen achtereenvolgens het alfabet, de vocalen, de consonanten, het onderscheid syllabe-woord, de afkortingen of „tittelen”, enkele detailpunten (hfst. 11-13) en dan de „dobbeleringhe” van vocalen (hfst. 14-15).

De overblijvende hoofdstukken (hfst. 16-25) zijn sterk verschillend in opbouw en uitzicht van de eerste vijftien. Het zijn hoofdzakelijk tabellen, „scoone figueren” van mogelijkheden tot combinaties van een of meer consonanten, gevolgd door een of meer vocalen, welke laatste eventueel op hun beurt gevolgd zijn door een of meer consonanten. Een groot deel van het belang dat deze hoofdstukken in de ogen van de auteur vertegenwoordigen, is echter verloren gegaan, omdat verscheidene van deze „figueren” niet werden afgewerkt.

Dit verlies wordt slechts ten dele goedge maakt door enkele passages die — alhoewel ze als proza geschreven staan — in feite paarsgewijs rijmende verzen zijn. Ze konden zo uit het berijmd traktaat, dat in het

Hs. volgt, overgenomen zijn, maar dat zijn ze niet. Wat meer is, de hele materie die in deze verzen behandeld wordt, komt in het dichtwerk helemaal niet ter sprake.

Deze eigenaardige situatie heeft zonder twijfel implicaties voor het verband tussen het prozatraktaat en het dichtwerk. Wat dit verband juist is, blijkt echter bijzonder moeilijk te bepalen en nog moeilijker afdoend te bewijzen ⁽²⁴⁾.

B. Tekst

(fol. 4r)

DIE TAFELE VAN ORTHOGRAPHIA

Deerste cappittel sal wesen hoe goet *ende quaet* ende hoe veel duechden dat inden Abcd es gheleghen, ende hoe gheuaem dat God die scriftuere is.

Tweeste sal wesen hoe plat ende subijt dat elc sal moghen leeren lesen ende scriuen, op dat zij huer daer naer imploieren willen ende ouermercken tverstant te hebben.

Tderde hoe veel letteren dat inden Abcd zijn, ende welcke letteren ons princhepael van nooden zijn.

Tvierde welc die letteren zijn die ons alder nootsakelycxste zijn om spellen, ende hoe zij heeten, ende waer omme zij alder nootsakelijcxste zijn.

Tvijfste hoe die andere letteren heeten ende gheuaemt zijn, ende waer om mense dus mach heeten.

Tseste wat een silbe es ende hoe men die kennen mach, ende hoe veel datter telcken compt in een woort.

Tseuente hoe properlijc men bekennen mach een silbe uwt een woort; nochtans compter menich woort die maer een silbe in en heeft, *ende* som twee.

2 (fol. 4v)

Tachste sal wesen hoe datter inden Abc zijn letteren die huer voysen bij na alleleens uwtbringen, oft zeer luttel *veranderen* in huer prononchieringe.

Tnegenste hoe dat inden Abc zijn letteren, die drie letteren moghen doen, ende zom twee.

Tienste hoe ende waer men vseren sal die tittelen te scriuen, ende in wat manieren die ghemaect moeten zijn.

⁽²⁴⁾ Bij de tekstuitgave werden de hoofdletters aan het hedendaags gebruik aangepast. Leestekens werden toegevoegd en ook de indeling in alinea's is door mij aangebracht. De afkortingen (*tittels*) werden weergegeven, zo nauwkeurig als dit druktechnisch mogelijk is.

Telfste sal wesen hoe dat een q niet sonder v spellen mach, oft ten zij bij tittelen bachten, bouen oft onder, oft int corte bij ij oft iij als hier na.

Twaelste sal wesen hoe dat die k huer voys moet *veranderen*, wanneer zij compt vpt tvocael i ende e, ende die c des ghelycx, ende zij behouden huer voys vp die a *ende* o ende u.

Tertienste hoe een h gerekent wort voor gheen letter maer *verschoot* elcx *lettere* gheloot, ende wair mense nemen sal voor een *lettere*, ende men *niet* sonder daer van doen mach.

Tveertienste hoe men die vocalen mach *dobbeleren*, ende hoe menich weruen dat ghedobbelert mogen zijn.

Tvijf[tien]ste hoe dat een a ende een o samen *niet* spellen en moghen beede staende in een silbe, noch a *ende* een e voor die a, ten zij int Lattijn oft Gricx.

Tsestienste sal wesen alle die silbe diemen maken mach mit twee letteren, also wel een vocael voor een consonante als een consonante voor tvocael, / al int corte begrepen bij een scoone figure.

Tseuentienste een scoone figure, daer in begrepen zijn sal alle die silbeen oft *vergaderinghe* van drie letteren, te wetene een consonante voor een vocael ende noch een consonante daer achter, also wel diemen niet en vseirt als diemen vseirt.

Tachtienste sal wesen een scoone figure, daer in begrepen zijn sal al die silbeen diemen spellen mach mit twee *consonanten* voor een vocael.

Tnegentienste een figuer, daer in begrepen zijn sal alle die silbeen daer twee *consonante* comen voor een vocael ende een consonante daer achter.

Twintichste een figure, daer in begrepen zijn sal alle die silbeen daer een *consonante* compt voor een vocael ende twee daer achter.

Teenentwintichste sal wesen alle die silbeen *van* een consonante voor twee vocalen wel ghenareirt.

Tweentwintichste sal wesen alle die silbeen mit een consonante voor twee vocalen ende een consonante achter.

Tdrientwintichste sal wesen alle die silbeen mit een consonante voor twee vocalen ende twee *consonante* daer achter.

Tvierentwintichste sal wesen alle die silbeen mit twee *consonanten* voor twee vocalen.

Tvijfentwintichste sal wesen alle de silbeen mit twee *consonanten* voor twee vocalen ende een *consonante* daer achter.

**

3 / (fol. 5r)

DEERSTE CAPITTEL

Sal wesen hoe goet *ende quaet* ende hoe veel duechden dat inden abcd es gheleghen, ende hoe ghenaeem dat God die scriftuere is.

4 (fol. 9r)

[den eenen] broeder den anderen, den eenen vrient den anderen. Ende men als nu zo veel scriftuere hantiert om elc wel te *versekeren* vanden syne ⁽²⁵⁾, ende elc *zijn* scult te bat tonhoudene, ende *betaalinghe*, *ende* men noch bedroghen wort ! Hoe veel te meer, elc dies niet en *twijfele*, soude elc deen den anderen bedroghen hebben, had demen die scriftuere niet ghevonden oft ghevseert.

Dus ouer merct wel, mijn beminde vrienden, ende concludeirt wat van leeringhe is, zo suldi beuinden dat leeringhe gaet bouen allet goet vander werelt. Sinte Augustijn zeide : „Al waer ic mitten eenen voet inden pit, zo soude ic nochtans begeiren te leeren !”

Dus geen beiter dinc dan scriftuere ende leeringhe also wel in quaet als om goet ende in goet als in quaet, noch gheen soo secreten saken ter werelt als scriftuere.

Want wistmen van scriftuere niet, keisers, coninghen, princhen, heeren ende vorsten, *ende* ⁽²⁶⁾ en souden gheen secreet hebben oft [middel] den eenen vrient totten anderen te ontbieden, en ware alleene scriftuere. Dus bidde ic v dat ghij v kinders wel doet leeren in duechden om God te leeren minnen, vreesen ende ontsien, al soudt ghij hier te min goets achter laten. Want tgoet mach elcken bezwijken ⁽²⁷⁾ ende soo en sal leeringhe niet. *ledringhe*

Ende zoo wie die scriftuere orbort om quaetdoen, om onreinnicheit, soo beuinde ic in mij, datmen gheen quader quaet vseren en mach dan scriftuere in dier manieren dan ontscriuen, ontmeken, ont rekenen, valsche brieuven scriuende totten eenen oft tot den anderen. Ende zoo wie dit vseirt aldus, het wort tot huerder ewigher *verdoemenesse* zeker, want zij geuen elcken quaet exempel. Ende die eenen anderen quaet exempel geift, hij es oorsake van die sonde.

⁽²⁵⁾ *den syne* : het zijne, wat hem toekomt, zijn bezittingen.

⁽²⁶⁾ *ende* : het Hs. heeft *enden*.

⁽²⁷⁾ *bezwijken* : ontvallen, ontglippen.

Ende waert dat iemant mitter seluer saken sonde dede, al die sonden souden mede comen op die gone die oorsake was.

Dus elc wacht hem van mesdoene, want den tijt sal comen dat elc sal rekeninghe moeten geuen, ende en geeft niemant quaet exempel, noch en scriuet gheen valsche brieuven, noch en ontscrijft ⁽²⁸⁾ niemant tzijne, noch onnutte liedekins oft referainen ende ander saken, daer ghij iemant quaet exempel mede geuen soudt ende *verdoemen* aldus dijne ziele.

Want scriftuere en is niet hier om ghemaect, meer dan ter nuttelijcheit oft profijt vanden mensche. Ende want geen profijt en is om die ziele, noch *niet* helpen en mach om salich te worden, zoo ne zijdijs niet sculdich te hantiere noch te vseirne, ende segghe dat scriftuere hier om *niet* en is ghemaect. Ende dat scriftuere in huer seluen *niet* quaet en is, maer duechdelijc in allen saken gheordineirt om ten profijte vanden mensche. Ende wee, wee den gonen diese in onreinnicheit hantiert oft vseirt !

TWEESTE CAPPITTEL

Sal wesen hoe plat ende subijt dat elc sal moghen leeren lesen ende scriuen, op dat zy huer daer naer imploieren willen ende ouermercken tverstant te hebben.

6 (fol. 10r)

Mijn tweeste cappittel hebbe ic voor mij ghenomen te makene bij een prouerie diemen ghemeenlijc secht ende vseirt, ende ghij lieden *niet* verstaen en condit. Dat is men pleghet te seggen dat es quaet oude honts in bande leeren gaen. Ende het staet ooc inde bescreuen rechten ⁽²⁹⁾ gescreuen, maer diet ooc wel ouermercken wille ende *verstaen*, zo ne seget hij niet datmense niet en soude connen gheleeren. Maer hij seget this quaet om doene ende pijnlijc ende een groote pijn. Nochtans een dinghen daermen herte ⁽³⁰⁾ toe heeft ende zinen zin daer in verblijt ende ghewillich doet, dat en is voordien mensche gheen pijn. Dit mach elc mensche bemercken bij hem seluen, dat dit warachtich es. Een die ghewillich werct, zijne wercken en sijn

⁽²⁸⁾ *ontscrijft* : ontmaak (in geschrift).

⁽²⁹⁾ *bescreuen rechten* : geschreven recht ; wat hiermee echter precies bedoeld wordt, is mij niet bekend.

⁽³⁰⁾ *herte* : moed, lust.

hem gheen pijn. Exemplum : een steich ⁽³¹⁾ paert oft caroingie ⁽³²⁾, dat en sal niet voort gaen voort hem past, al smeitet doot.

Ende aldus eist ooc mitter leeringhe. Een man oft wijf, al warse noch soo oudt oft kindt ⁽³³⁾, hebbense ghenouchte, herte om leeren ende verblijdense daer in, serteine, sonder twijfel, zij zullent wel leeren. Maer altoos eist voordenen eenen meer pijn dan voordenen anderen. Maer dat ghij segghen soudt : this quaet oude honds in bande leeren gaen, ende ghij soudt meenen datmen geen oude lieden en soude cunnen gheleeren, dit is warachtich gheloghen, want ic hebber selue meer dan eene gheleert ende meer dan tiene ooc ! Maer this / voor hem meerder pijn, dan voor die jongers die de sinnen gherust hebben. Ende ooc leget veil aen eenen goeden meester te hebben, die ⁽³⁴⁾ huer die conste plat ⁽³⁵⁾ exponeren mach. Want die conste es zo plat datmense tasten soude moghen, also hier nae elc wel sal moghen zien ende hooren int naeste cappittel.

Ende die sommige zijn so corter memorie ende zoo plom[p] van verstande ende zoo hyns ⁽³⁶⁾ ter stont, moghen zij huere wille niet hebben ter stont, zoo es huer seggen : „nummer meer en leere ick !” Ende zij en willen daer toe gheenen tijt doen. Ende zonder tijt en is niet te hebbene.

O du, sotte, dwase menschen, een wijs man spreict : „Niet sonder tijt !” Ende gheen costelijcker dinc dan den tijt ; daer om ziet wel toe dat ghij die wijselijc besteidt, dat dat zij tot uwer sielen salicheit. Ende v pijnt wat te leeren dat v profiteren mach, ende elc proeue hem seluen zijne memorie ende verstant. Want hoe plomp dat yemant es, hij salt wel leeren, wilt hij hem daer toe imploieren ende stellen.

Het waer een groote scande, ende elc soudt hem wel moghen scamen in sijn herte, dat hij soo plomp ware, dat hij niet en soude connen gheleeren. Want men leert een hondt, een catte ende andere beesten al datmen wille : dansen, springhen, tumelen. Ende

⁽³¹⁾ *steich* : steeg, onwillig.

⁽³²⁾ *caroingie* : lastig paard ; *carogne* is de Noordfranse vorm van Fr. *charogne*.

⁽³³⁾ *kindt* : jong.

⁽³⁴⁾ *die* : het Hs. heeft *dier*.

⁽³⁵⁾ *plat* : duidelijk, klaar.

⁽³⁶⁾ *hyns* : nijdig, gemelijk (De Bo, s.v. *einsch*). Cf. M. Hoebeke „Middel-nederlands *ensch*, '*einsch*', 'nijdig, grimmig, wrokkig, onvriendelijk, etc.'”, *VMKANTL* (1978), afl. 1.

8 / (fol. 11r)

ooc veil diemer vint, zij leeren wel liedekins ende referenien spelen, ende aldus veil te meer behoort hem elc te scamen van alsulken saken te seggen, datse niet en souden connen ghelee/ren lesen, scriuen, rekenen ende dat huer van nooden es. Want in de gheheele consten en zijn maer vijfentwintich letteren te begrijpene ende te verstande. Ende ooc eest altoos beter te begrijpene een dinghen dat men voor hem heeft staende dan iet te beginnen ende begripene uwt hem seluen, uwt herten te leeren.

Exemplum. Een scilder hebbende eenen patroon om na te scilderen ende te makene, heeft veel min pijnen, dan oft hij dien seluen patroon soude moeten gaen maken uwt en hoofde sonder patroon.

Ende aldus muedchi verstaen vanden Abc, want als ghij dien leert, zoo hebden altoos voor v ooghen. Ende daer om mit cleender moiten muedchij leeren lesen ende scriuen, wildi v een luttel daer naer pooghen ende neerstich wesen, hebbende goet herte om te leeren ende daer in verblijden ⁽³⁷⁾.

(fol. 11v)

TDERDE CAPPITTEL

Hoe veel letteren dat inden Abcd zijn, ende welke letteren ons princpael van nooden zijn.

9

So wie in deser consten verblijden wille, diemen heet orthographia, dwelc es om te leeren spellen, ende is de princpaelste conste van allen consten, want het is tbeginnel ende tfontament van alle leeringhe.

Ende sonder goet fundament ⁽³⁸⁾ zo ne mach een huus niet langhe dueren oft gheen dinc langhe staen. Daer omme rade ic elc dat hij dese conste wel leert om een goet fundament te hebbene, eer hij in enighe andere consten voort gaet. Want dit de alder profijtelijcste conste es bouen allen consten. Ende luttel nochtans wort gheacht ende geen meerder ghebrec men nu en vint ten tijden, dan alleene spellen.

⁽³⁷⁾ In de ondermarge van deze bladzijde staat in dezelfde hand : „Quid est lettere est dat minste deel onuerscedelijc geheel Twelcke mach sijn ghescreuen daer voys by tittelen eft teekenen es beseuen.

Unde dicta est littera. Dicta est quasi ligittera (!) es quod legentibus interpre-beat (!) que est diuisio litterarum. Quidam sunt vocales alia consonantes etc.”

Voor de Nederlandse passage, vgl. verstraktaat, vv. 41-44.

⁽³⁸⁾ *fontament* : basis.

Ende zoo wie van deser consten es qualijc ghefondeirt ⁽³⁹⁾, die moet bliuen negatijf ⁽⁴⁰⁾ van veil andere conste. Want dit es die bloeme, de fluer, de roose van alle consten, also elc constenaer wel weten mach.

Ende geen scoonder, want in deser en zijn maer viuentwintich letteren, daer die gheheele const in besloten is. Maer daer zijn drie letteren diemen zeer luttel vseirt ende *niet* gherekent en ⁽⁴¹⁾ worden inden Abc ende dat es: h (r (q ū. Ende aldus en zijnder maer tweentwintich letteren nae den Lattijne, ende dat zijn dese: **A b c d e f g i k l m n o p q r s t u x y z** uwt welcke alle dese letteren, zijn ghesproten alle de andere consten, want zonder dese letteren oft andere ⁽⁴²⁾ / letteren, diemen vseirt inde stede van desen, *men* niet en mach lesen oft scriuen. Ende haddemen tscriftuere niet ghevonden, men en soude geen misse moghen doen noch God gheen sacrificie. Want doende een prister Gods misse, doer die ghehingenisse Gods ende scriftuere daelt den leuende Gods zone tusschen tspristers handen, ende daer om en eist geen cleen sake vander scriftueren oft leeringhe.

Ende ergo es scriftuere God dus ghename, ende *men* daer soo veil duechden mede doet, zoo moettent wel sotte dwase menschen zijn, die de leeringhe ende scriftuere niet en beminnen, oft huere kinders niet en doen leeren om God te dienen ende te belieuene.

Maer vergarent tgoet met grooten hoopen, ende doen huer kinders niet leeren, ende latense leuen ghelijc beesten, ende worden nieuwers gheacht. Want als zij dan worden ghehaelt ende voort gheroepen, zijnde sittende onder gheleerde mannen ende eerlijcke lieden, zoo moeten zij sitten al stom, ghelijc een die niet en weet oft niet en can. Ende spreken zij iet, zeer lichtelijc worden zij begrepen ende van alder werelt begeet ende bespot.

Daer om wilt v kinderen doen leeren, soo doedi v seluen eere ende uwe kinderen ⁽⁴³⁾.

⁽³⁹⁾ es ... ghefondeirt : een basis heeft.

⁽⁴⁰⁾ bliuen negatijf : verstoken, onwetend blijven.

⁽⁴¹⁾ en : het Hs. heeft *ende*.

⁽⁴²⁾ Onderaan op deze blz. staat in de marge : „Littere quot sunt viginti due silicet qui sunt ut supra patet per exemplum abc”.

⁽⁴³⁾ In de kantlijn onderaan deze blz. staat : „De letteren sijn vierwerf vje naer doude wet daer bij dat ghespelt es elcke lesse. Exemplum A e y o i u b c d f g h l m n p q r s t x z. Etc. ooc esser (z (q u ende h mede”. Men vgl. het verstraktaat vv. 45-49.

(fol. 12v)

TVIERDE CAPPITTEL

Welc die letteren zijn die ons alder noot sakelycxste zijn om spellen, ende hoe zij heeten, ende waer omme zij alder nootsakelycxste zijn.

Na dat wij ghesproken hebben vanden Abc, hoe veel letteren datter in zijn, ende dat na den Lattijne, soo voort gaende buuten den Lattijne zoo zijnder (z (q ū ende menigherhande manieren van tittelen. Om cort te leeren spellen mense vseirt, gelijc men int laetste vanden boucke vinden sal in een cappitle.

Soo eist dat ons vierde cappittel wel noot es, welcke letteren ons alder meest van nooden zijn ende nootsakelijcxste, ende hoe zij heeten.

Soo sal elc mense weten dat in de tweentwintich letteren vanden Abc zijn besloten vijf natuerlijcke letteren, welcke letteren alle dander doen voysen ende luuden.

Ghelijc een clocke wesende sonder clepel *niet* luuden mach, zoo ne mach gheen letter luuden oft voysen zonder dese vijf letteren. Dat welc zijn dese: A E I O U. Ende dat geen letters luuden oft voysen en moghen, dat sal ic v bewysen zeer plat.

Exemplum. Doet al die vijf letters uwt den Abc ende dan zet twee letteren bij mercanderen, oft drie letteren oft vier bij mercanderen, ende ghij sult vinden dat zij niet luuden en moghen oft vergaren : Exemplum : bc : „wat maket ?”, machmen vrighen.

sgh : „wat maket ?” ; pm oft rst, chrp : „wat maken alle dese letteren ?” Ende ghij sult vinden : niet, want daer en zijn geen vanden vijf letteren in ende daer om en macht *niet* ⁽⁴⁴⁾ / vergaren. Aldus muedhdij merckelijc hooren dat dese vijf letteren zijn die princhepaelste vanden gheheelen Abc. Ende werden ghenamt int Lattijn : vocalen, na een woort dat int Lattijn men vint. Ende is voca gheheten, dwelc dat es gheseit „roepen”. Ende wanneer men eenen man roept, zo slaet men geluut int roepen.

Exemplum :

Een clocke diemen luuden sal, slaende gheluut om den mense te verweckene tot deuocien, *ende* dien clepel en geeft tgeluudt niet, maer als die clepel geraect die clocke, zoo geift die clocke gheluudt.

⁽⁴⁴⁾ In de kantlijn onderaan staat : „Quot sunt vocales quinque silicet a e i o u quare dicunt vocales. A voce quam se ipsi efficiunt nam sine ipsis aliqua vox nequunt proferri”.

(fol. 13r)

12

roepen

Nochtans en ware dien roepere, dats dien clepele, die clocke en soude gheen gheluut geuen. Aldus zo ne mach die clepel niet zonder die clocke, noch die clocke sonder clepel.

↗ Aldus en moghen dese roepers, dat zijn dese vijf vocael letters, gheen gheluut gheuen zonder dander letters, noch dander letters sonder die vijf roepers, dat zijn die vijf vocalen.

Nochtans en ware dese vijf vocalen letters, dwelc es den roepere ende clepel, die andere letters en souden *niet* moghen *voysen* oft enich gheluut gheuen, ghelijc v hier voren bij exemplen bewesen is. Ende nu noch veel bet. Ende hier bij machmen dese vijf letteren wel ghelijcken bijden clepel. Ende dit moetmen weten voren, ende al voren ende neerstelijcke bemercken en verstaen, eer men voort sal gaen inder consten ⁽⁴⁵⁾.

(fol. 13v)

TVIJFSTE CAPPITTEL

Hoe die andere letteren heeten ende ghenaeamt zijn, ende waer om mense dus mach heeten.

13

Na dat wij ghesproken hebben vanden vijf vocalen ende wel plat bediet, soo eest van nooden dat wij weten sullen hoe die andere letteren ooc heeten, ende waer omme dat zij dus heeten.

Soo salmen weten int corte datmen int Latin vint een woort dat heet *sono*, *sonas*, *sonare*, ende es geseyt „luuden”. Ende hier af sprinct een woort, gheseyt *consono*, ende dan wortet voort ghemaect bij een *participium* dat es „consonaten”. Ende dit es *zijn* rechten name ende so heten alle dander letters behaluen die vijf vocalen, prepoost ⁽⁴⁶⁾, alsoo int Latijn staet, alsoo : *preter quinque vocales*. Ende dus es *zijn* rechten name ende oorspronc van *zijn* name comen van *sono* ende dat es „luuden”.

Ende dit mach natuerlijk *zijn* naem wel zijn. Want ghelijc natuerlijk die clepel slaende vp de clocke, die clocke dan gheluut gheeft, soo ne mach dese letteren oft moghen gheen gheluut gheuen, voor enighe van die vijf vocalen worden toeghevoucht. Die ander letteren,

⁽⁴⁵⁾ In de kantlijn onderaan staat : „i et u quam vim habent cum sunt vocales vocalibus tamen apposite sua dignitate relicta est principio dictionis consonantes sunt vt Janus venus”.

⁽⁴⁶⁾ *prepoost* : uit de kontekst blijkt dat dit „behaluen” betekent ; het is ook hetzelfde als Lat. *preter* in dezelfde zin ; dit woord is mij niet van elders bekend.

dat zijn dese : b c d f g k l m n p q r s t x y z ; soo maken dese tgheluut ende anders *niet*. Ende die vijf vocalen geuen den slach. Ende mits, dat den slach ghegeuen es die *voorseiden* letteren dath tgheluut maken, zoo comt daer van een vergharinghe, silbee, datmen somwijlen *verstaet* ende somtijts niet voort een proper woort maect, ende dan *verstaetment*.

14 / (fol. 13v)

Dat dit waer es wille ic v bewijsen. Exemplum. Set een b ende a bij *mercanderen* aldus : ba. Dese silbe / en suldi niet verstaen, want het maect ba ende ba en geeft geen verstant meer dan ba blijft ba. Maer set een o ende een f bij *mercanderen* aldus of : men salt wel *verstaen*, oft a ende f aldus af : men salt wel *verstaen*, want *deen* maect of ende dander af.

Ende dus muedhdij natuerlijk *hooren*, datmen *deen* silbe *verstaet* ende dander niet.

Item voort dat eeneghe consonanten ⁽⁴⁷⁾ niet en moghen spellen oft *vergaringhe* maken, cleen oft groot, wil ic v bewijsen.

Exemplum.

Nemt drie oft viere oft viue oft vj bij *marcanderen* sonder a, e, i, o ende u, eeneghe van *desen* viue letteren daer bij wesende, en sullen *nummermeer* moghen spellen. Exemplum : bfmnp : „wat maket ” Niet ; of : klprt : „wat maket ?” Niet ; oft xyz : „wat maket ?” Niet. „Ja, waer omme ?” mochtmen vrighen. Men sal antwoorden : „om datter gheen vocael en es”. „Ende ofter eenighe vocalen stonden bij veel *consonanten*, soudense dan spellen ?”, mochtmen vrighen. Antwoordt : „jaet”. Exemplum : scrijft : *vriendelijcke groetenesse voorscreuen*, als hier, ende doet dan die vocalen uwt : ghij sult vinden dat dan *niet* maken en mack. Exemplum : *vrndlck grtnss vrscrn*. Maer laet die vocalen staen bij de *consonanten*, ghij sult vinden als voren : *vriendelijcke groetenesse voorscreuen*.

Dus muedhdij *hooren* hoe natuerlijk ende hoe plat dat de consten zijn datmense wel tasten soude. Elc man, wijf of kint wil dit ouermercken ende gronderen ⁽⁴⁸⁾, eer hij inder consten breeder *procedeirt* ⁽⁴⁹⁾.

⁽⁴⁷⁾ *eeneghe consonanten* : consonanten alleen (zonder vocalen).

⁽⁴⁸⁾ *gronderen* : inzien, doorgronden (De Bo).

⁽⁴⁹⁾ *procedeirt* : voortgang maakt.

TSESTE CAPPITTEL

Hoemen een vergaderinghe mach bekennen. Ende wat een silbe es, ende hoe veel datter telken compt in een woort. Exemplum.

Een silbee es gheseyt een vergaringhe van letteren, ghelijc oft men twee oft drie letteren bij mercanderen wilde setten, ende dat dan men die verstonde oft *niet*, maer voysende of vois of gheluut slaende ware.

Exemplum. Ghelijc set een b ende a bij mercanderen : dat dan lesende of segghende, die b ende a : uwen mont en sal niet ligghen, voor die *voorseide* b ende a sijn vul comen voys heeft, alsoo segghende : ba. *Exemplum*. Aldus eest ooc mit vier letteren also wel : brab. „Wat maket ?” Penst, gaet ende proeft, noemende ende segghende dese vier letteren : brab, latende hem *zijn* properen vulcomen voys, ouermids die noeminghe *ende* segghinghe ; ghij sult vinden dat het wert brab, dat eerste ende beghonsele ende vergaringhe van : brabbelinghe.

Ende aldus muechdij wel verstaen dat een silbee en es maer een vergaringhe van letteren, ghelijc ij oft drie, viere oft vijf letteren, staende mit mercanderen ende vergaert worden, ghelijc een cuper een tunne vergaren sal van viij oft ix duughen.

Ende om een silbe oft vergaringhe te kennen onderscheeden uwt een woort, hoe veel vergaringhe dat sijn in elc woort dwelc men wilt, machmen hooren, verstaen ende bekennen aldus int noemen van elcken woorde, horende ende merckende, hoe menich werf uwen mont op ende toe gaet vuer een woort te noemene ende te segghene, dat du wils, soo menich silbeen gaet in een / woort. Exemplum. Sriuet oft noemet : vriendelijcke, ende besiet hoe menich weruen uwen mont op ende toe gaet om dat woort te segghene, ende ghij sult vinden vier weruen. Men mochte vrighen dan welc dat die eerste silbee oft vergaringhe ware. Andtwoordt : *vrien*, ende die tweeste : *de*, ende die derde : *lijc*, en die vierde : *ke*, ende vergaert sijnde dese viere, soo maket : *vriendelijcke*.

In groetnesse : „hoe menich silbe oft vergaringhe sijnder in ?” Proeft, noemende oft segghende aldus *in v seluen* : groe - te - nes - se. Ende ghij sult vinden int noemen oft segghen, dat dijnen mont vier werf daer om moet open gaen. Ende dus moechdij claerlijc merken ende verstaen datter vier vergaringhe moeten daer in sijn. Men mocht vrighen welc die eerste es. Andtwoordt : groe. „Ja,

waer omme”, mochtmen vrighen, „es dit een silbe oft vergaringhe ?”. Andtwoordt : „want *mijnen* mont maer eens daer om open en gaet int segghen oft noemen, soo en eest ooc maer een silbeen”. „Welc es die tweede silbe ?” te antwoordt ; die derde *nes*, die vierde *se*. Ende vergaert zijnde dese viere te samen ende maket : groetnesse.

Ende aldus eest van *allen* woorden ende saken vander const van orthographia, ende men moetse wel neerstelijc mercken ende leeren, want het es tprinchepaelste om te leeren scriuen brieuen ordoneren uwter herten, om dit wel te spellen ende ordonneren.

Ende in gheen sake en vinde ic meerder faute inden mensche dan in dese const.

Exemplum : in *inhonorificabilitudinationibus* ⁽⁵⁰⁾ : „hoe veel vergaringhe oft silbeen sijnder in ?” Proeft, noemende, segghende, tellende op dijne vingheren aldus : in es een, ho dats twee, no es drie, ri es viere, fi es viue, ca es sesse, bi es seuen, li es achte, tu es negene, di es tiene, na es alleuene, ti es twelue, o es dertiene, ni es veertiene, bus es vijftiene, ende dus veel silbee oft vergaringhe sijn in dit woort. „Ja, waer omme sijnder soo veel inne ?” „Want *mijnen* mont gaet vijftiene weruen op ende toe eert een woort es”.

Ende aldus machmen natuerlijcke *ende* licht bemercken hoe veel vergaringhe oft silbee dat in een woort sijn. Want ouer elcke silbe moet uwen mont op ende toe gaen eens, ende dus eest van allen anderen.

TSEUENSTE CAPPITTEL

es hoe properlijc men mach bekinnen een silbee uwt een woort, ende een woort uwt een silbee.

Off yemant vraechd dy wat een silbeen es uwt een woort oft buuten een woort, andtwoordt aldus. Alle vergaringhe van ij oft drie,

⁽⁵⁰⁾ *inhonorificabilitudinationibus* : dit is een variant van het zg. langste woord dat bestaat. Gewoonlijk treft men het aan als *honorificabilitudinitatibus* en als zodanig komt het reeds voor in het *Liber derivationum* van Petrus van Pisa (12^e E.) en in Dantes *De vulgari eloquentia* (rond 1300). Ook Shakespeare gebruikt het in *Love's Labour's Lost* (V.i. 40). In middeleeuwse woordenboeken van 1200 tot 1500 komt het eveneens geregeld voor. Het is een voorbeeld van een woord dat gedurende bijna duizend jaar is blijven voortbestaan dank zij de scholen (Cf. M. Hermann, „Honorificabilitudinitatibus”, *Euphorion* I (1894) 283-293).

viere, viue letteren ghespelt oft *verghaert*, ende gheen proper *verstant* ⁽⁵¹⁾ en *geuen* oft hebben, worden ghenompt silbeen oft *vergaringhen*. Exemplum : bab, beb, bib, hob, bub ; bac, bec, bic, boc, buc ; brab, breb, brib, brob, brub ; brac, brec, bric, broc, bruc. Nu mochtmen *vraghen* iemant *ende* *vraghen*, wat dit sijn, silbeen oft woorden ? Ghij sult andtwoorden : som silbeen sijnde, ende som woorden. „Waer / omme ?” mochtmen *vraghen*. Want de sommige *vergaringe* verstaet men ende sommige niet. Ende aldus : diemen *verstaet* moeten woorden sijn, ende datmen *niet* en *verstaet* ende nochtans wel *vergaert* wort, moeten silbee bliuen oft *vergaringhe*.

Nochtans vintmen veel silbeen die woorden sijn als sij alleene staen. Ende diemen in sommige woorden moeten comen *ende* vint, ende men rekentse dan maer voor een silbee.

Exemplum : bac, bec, buc, brac. Dit sijn alle woorden, wanneer sij alleene staen. „Ja, waer omme ?” Want men *verstaetse* wel. Maer wanneer men een ander silbee noch daer toe doet, ghelijc bac *ende* ken, dan en es bac maer een silbe *ende* gheen woort, ende dus es brac ooc ; doeter toe ker, dan en es brac maer een silbe *ende* gheen woort.

Ende dese twee en maken dan maer een woort ende deen es *backen* ende dander *bracker* ⁽⁵²⁾. Ende zij maecken ten eersten also wel woorden als nu. „Ja, waer omme ?” Wantmen *verstontse* doen also wel als nu. Ende van dese *vergaringhe* *verorbort* men een deel, ende vintmen, maer veel meer diemen *niet* en *verstaet* dan diemen *verstaet*, ghelijc men hier naer bet bij figueren sal *verclaert* vinden.

Ende aldus muedhij natuerlijc weten dondersceet van eenen worde ende van een silbeen. Want alle tgoint datmen bij thooren *verstaen* mach, ende natuerlijc *verstant* geift, es een woort ghe-naemt, also wel in Vlaemsche als int Latijn, ende int Latijn als int Vlaemsche, ende int Walssche alst int Latijn ende andere talen. / Ende een silbee machmen *verstaen* als bouen *verclaert* es.

⁽⁵¹⁾ *proper verstant* : eigen betekenis.

⁽⁵²⁾ *bracker* : compar. van *brack* : zout, bitter.

TACHSTE CAPPITTEL

sal *wesen* hoe dat inden Abc sijn letteren die huer *voysen* bij nae alleleens uwtbringhen oft zeer luttel *veranderen* in huer *pronunchieringhe*.

Te wetene welc dese letteren sijn, soo sal ic die hier setten ende sijn dese. Exemplum : b teghen die p, ende die p teghen die f, mids een h die te baten comt de p. Ende c teghen de k, de d teghen de t, de g voor een n, ende een i teghen een y, de z tegen de s, ende de c teghen de x mits een p die te hulpen comt de x. Ende dit wort gheproeft aldus.

Exemplum : srijft ba ende pa, ende be oft pe, ende bi oft pi, oft bo oft po, ende bu oft pu, ende bab oft pab, beb of peb, ende bib oft pib, ende bob oft pob, ende bub oft pub.

Ende hier af moet ghij v wachten int scriuen, dat ghij niet en nemt een b voor een p, oft een p voor een b nemt ; hoe wel dat dese letteren soo na mercanderen voysen, den wtganc vander vois en es *niet* alleleens ⁽⁵³⁾.

Nota

Dat een p mach staen voor een f machmen merken aen dit woort. Exemplum : philuppus, oft bij also desen woordt : filosofhen, oft philosophia, oft orthographia ende meer andere deser ghelijcken oft men spelde f[i]luppus oft filosofen oft filosofia oft ortografia. Aldus also wel soudmen dat *verstaen* als dander bouen. Maer tbouenste es best ghelijc coninc pharo oft phariseusen. Ende aldus woort dicwils ghenomen de p voor een f. Wanneer ghij vint om tsoonste luudende ende die a naest die p *ende* h comt oft een i, / soo machment scriuen maer anders niet. Ouermerct dit also ende nauwers elders moechdijt scriuen, want ict noit anders andere meesters en sach vseren.

20 / (fol. 17r)

Datmen een c voor een k mach stellen oft een k voor een c ende dat wanneer sij spellen moeten op die a, o oft u dese vocalen ende dat sij dan alleleens luuden wille ic v bewijsen. Maer op de e ende tvocael i nemense eenen diuerschen soon ⁽⁵⁴⁾. Exemplum : oft wij spellen kennelijc dese silbeen, ende alle die silbee vander werelt aldus mit die c ende k, segghende : ca oft ka, oft co ende ko, cu ende ku, oft cab oft kab, cob oft kob, ende cub oft kub, ende

⁽⁵³⁾ *alleleens* : dezelfde (versterkte vorm van *alleens*) Cf. WNT en Verdam

⁽⁵⁴⁾ *soon* : Fr. *son* : toon (WNT).

crab oft krab, ende crob oft krob, ende crub oft krub, ende cachtel⁽⁵⁵⁾ oft kachtel.

Ende blijft aldus alleleens luudende ende daer *om* eist alleleens welc ghij neimt. Maer veel meesters viseren die c op die a, o ende u, ende op tvocael e ende i die k, ende dus pijn elcken te doene.

Dat de d ende de t huer voys oft voysen ooc bij na accorderen machmen hooren aldus. Exemplum: scriuende da ende ta, ende de oft te, ende ti oft di, ende do oft to, ende du oft tu, ende dab oft tab, ende teb oft deb, ende dib oft tib, ende tob oft dob, ende dub oft tub.

Ende dus na moghen sij mercanderen voysen ende nochtans een verstant *niet* geuende, want da ende ta en es alleleens *niet*, hoe wel dat soo nae voyst. Ende de d mach sonderlinghe de voys vander t dickwil verscoonen.

Exemplum bij dese woorden: Bernaerd, woordt, wordt, verstoordt, accoordt, voort, hoordt, boordt, Hardinchoordt⁽⁵⁶⁾, Ildoordt⁽⁵⁷⁾, Monfoordt⁽⁵⁸⁾, Noordthendende⁽⁵⁹⁾ et cetera, ende also voort, commende int laetste ende seer selden int begin. Maer een t mach altoos int begin comen voor een d, ende de d nochtans houdende hueren voys.

Ende dat een g mach comen ende staen voor een n wille ic v bewijsen bij desen woorden. Exemplum: magnificat scrijftmen aldus ende men mochte ooc scriuen mangnificat; magnus oft aldus mangnus; magnificencia oft mangnificencia; magnitudo oft mangnitudo, ende comt alleleens als hier verclaert es. Maer mang dat es tbeste ende dus eest van alle deser ghelijcken.

Ende dat een i mach staen voor een y, ende dat wanneer zij comt int laetste vander silbee, oft int eerste. Exemplum: bij, by, bi; wij, wi; zi, zij; di, dij; fi, fy; ghi, ghy; mi, my, Isenbrouck⁽⁶⁰⁾, Ysenbrouck; Ysaac, Isaac; yeghelyc, ieghelijc.

⁽⁵⁵⁾ *cachtel*: in W. Vlaanderen en Zeeland de naam voor veulen.

⁽⁵⁶⁾ *Hardinchoordt*: Hardifort (VI. Harrevoort), een gemeente in Fr. Vlaanderen, kanton Kassel (cf. K. De Flou, *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen...* (Gent, 1914-38).

⁽⁵⁷⁾ *Ildoordt*: deze plaatsnaam komt bij De Flou niet voor.

⁽⁵⁸⁾ *Monfoordt*: Montefort, een wijk van Capellebrouck (De Flou).

⁽⁵⁹⁾ *Noordthendende*: schrijffout voor Noordthende (?): deze plaatsnaam komt veelvuldig voor, o.m. te Becelare, Merchem, Snellegem en Wyngene (De Flou).

⁽⁶⁰⁾ *Isenbrouck*: wordt bij De Flou vermeld als „eene niet bekende plaats”.

Maer in silbee daer een consonante comt voor tvocael ende een consonante bachten tvocael, cominde int midden, so soudt diuerschen soon maken. Dus hoordi wel dat anders gheen differentie en es tusshen die i ende de y, meer dan die y een lettelt langher voyst dan de i. Ende dus leert elcken voort waer de y best dient buuten de i, ende de i enckel moeti vseren in cortten voisen.

Exemplum: Bisseseele⁽⁶¹⁾, bisstandenesse, pillen, pisten. Ende soo voort.

Dat een z ende een s alleleens voisen mach ende luuden int spelen, machmen hooren bij dese woorden. Exemplum: saten, zaten; sabbelen, zabbelen; zac, sac; zalue, salue; zalich, salich; zalm, salm; sal, zal. Dus muedhdij hooren dat alleleens is. Maer esser kuer an, de s geeft haer vois langher dan die z.

Exemplum bij dese woorden: salpeeter, saluator; zalpeeter ende zaluator; Sampson ende Zampson, oft Salomoen oft Zalomoen ende soo voort.

Dat een c mach comen voor een x in sommige woorden, maer *niet* veel, wille ic v bewijsen bij desen woorden. Exemplum: oft men scrijft Christus oft Xpristus, oft Xpristiaen, Cristiaen. Oft Xpristoffel, Cristoffel; Xprispijn oft Crispijn. Ende dit es princhepael het beste ondersceet ende verstant om⁽⁶²⁾ subijt te leerenne oude lieden, oft jonghe lieden, tzij man, wijf oft kint. Die noit letter en saghen oft⁽⁶³⁾ kenden, aldus huer verstant te gheueene tondersceet van elcker letteren. Elc leere dus deen den anderen.

TNEGHENSTE CAPPITTEL

sal wesen hoe dat inden Abc sijn letteren die drie letteren weert sijn ende som maer twee.

Ende dese letteren en sijn maer drie inden Abc. Dat es (z (q ũ. Ende dat de (z twee letteren weert es, wil ic v bewysen. Exemplum: oft men scrijft et oft⁽⁶⁴⁾ (z/ aldus, het es alleleens. Maer *niet* meer letteren en vintmen inden Abc die twee letteren doen dan de (z.

⁽⁶¹⁾ *Bisseseele*: gemeente in Fr. Vlaanderen, in het kanton Bergues.

⁽⁶²⁾ Na *om* staat in het Hs. *volcken ende*.

⁽⁶³⁾ Na *oft* staat in het Hs. *ende*.

⁽⁶⁴⁾ Na *oft* staat in het Hs. *datmen*.

Ende die (q ende de tra (ū, ȳ) zijn drie letteren waert. Exemplum : oft men scrijft con oft (q aldus, het es alleleens ; oft datmen scrijft tra aldus oft aldus ū, ȳ. Ghelijc ghij bij woorden veel bet verstaen muecht. Exemplum : et cetera oft (z cetera ; vander (q : contenteert of (q tenteert, oft consciencie oft aldus : (q sciencie ; vander ȳ ū : exemplum bij (q tra : contra oft (q q q . Aldus menigherhande machment scriuen oft (q rie oft aldus (q trarie. Ende du suls vinden dat altoos alleleens compt.

Ende men vseert dese letteren zeer int corten spellen, alsoo men hier voren mach sien bij exemplen. Ende hoe wel datmen dese (z ende (q ende ū cc inden Abc scrijft, zij woorden nochtans niet met den Abc gherekent.

Noch datmen scrijft twee r, twee s, twee v-en men en rekent maer die twee voor een, want inden Abc ne rekentmen maer staende tweentwintich letteren ⁽⁶⁵⁾, ghelijc blijct int derde cappittel. Ende datmen twee r-en vint inden Abc, dat es om die scoonsten tooch van letteren want screef men int midden een r ghesloten, r aldus, zij en toocht haer niet soo scoone als oft zij stonde int laetste ende een open erre int midden. Ende daer / omme vintmen inden Abc twee r-en, ende twee s-en desghelijcx. Ende een langhe f ende een corte s machmen niet al setten daer men wille. Want een langhe f moeti altoos scriuen inden beghonsele vanden woorden ende in dat middel vanden woorden, ende een corte s aldus, altoos int laetste vanden woorden.

Datmen drie u-wen vseert te scriuen inden Abc : een cleen aldus : u, ende een aldus : v, ende dan een dobbel v aldus vv.

Item een cleen u, suldi weten, en machmen nummer meer setten inden gheschrifte, dan int midden vanden woorden oft int laetste. Ende een enkel groote v altoos int begin ende nauwers elders. Ende een dobbel vv int begin ende inde middel vanden woerde. Maer daer zij int midden staet oft int eerste, die dobbel vv maect altoos het beginsel vander silben. Exemplum : vrou, dit is een silbe ; wen, dit es die tweede silbee, ende maect vrouwe[n] ; houwen, souwen, houwen, etc.

Ende men mach ooc een t voor een w setten int begonsel vanden woorden. Exemplum : tweentwintich, tweede, twelcke, etc. Ende men mach ooc bringhen een s voor een w inden begonsel.

⁽⁶⁵⁾ Het woord *letteren* staat in het Hs. na *cappittel*.

Exemplum : sweerden oft swemmen oft swijghen oft zwinghelen.

Ende nauwers elders vinde ic exceptio.

Dus leert ende onderwijst elcken aldus voort.

25 (fol. 19v)

TIENSTE CAPITTEL

waer om men die tittelen vseert. Ende waermen die scriuen mach ende moet. Ende hoe die ghemaect moeten zijn.

Datmen tittelen ⁽⁶⁶⁾ vseert int scriuen, dat es omme corte te spellene int scriuen van boucken, ende anders niet, oft in allen saken daermen wille. Ende men vint veelderhande tittelen ghelijc [ghij] elc bijsondert hier naer verclaert zult vinden.

Inden eersten vintmen een langhe tittele, aldus ghemaect zijnde — ende men vseertse te scriuen voor een n oft m in minderinghe van dien, waer zij staen, int middel vanden woerde oft int laeste. Exemplum : bij woorden als : mānen, vrouwē, diēstē, ihōorificabilitūdiatiōibus ⁽⁶⁷⁾ ende int eerste van dese woerde machmen maken een tittel ende nauwers elders. Maer hier twee : mīnē, v'sīnē, wīnē, begīnē, dīnē, kēnē, wēnē, zēnē, hēnē, Hēdericsē, lēdē, pēnē. Ende zoo voort, in allen saken daer een n oft een m men scriuen soude, machmen een tittel daer voor scriuen.

Ende bouen een b hebbe ic weten vseren een langhe tittele. Exemplum bij dese woorden : bnaert, btout, bnardijn, bbele, bsabe, bsten, ende hier es die langhe tittele weert twee letteren, alst blijct bij exemplen, te wetene er, die terminacie ; want oftmen scrijft ber oft b, het doet al euen veel.

Ten tweeden vintmen een corte tittele, aldus ghemaect zijnde : ' oft aldus p. Ende dese tittele doet also veel als re, dese / terminacie. Exemplum bij woorden als : presencie oft datmen scrijft p'sentie aldus, het es alleleens ; p'scriptie oft aldus : prescriptie, ende bij preseruatijs oft p'seruatijs, ende bij presumcie oft p'sumtie, oft bij b'ken, c'tif oft c'tentatijs ⁽⁶⁸⁾. Ende dese tittelen ende terminatie veranderen in huer seluen also men hooren mach bijder tittelen vanden u-wen, ghelijc oft men scriuen wilde v'gaen aldus,

⁽⁶⁶⁾ *tittelen* : afkortingsteken, abbreviatuur (cf. *WNT*).

⁽⁶⁷⁾ In het Hs. staat dit woord voluit geschreven.

⁽⁶⁸⁾ *cretif* oft *cretentatijs* : bet. onduidelijk.

24 / (fol. 19r)

m t m

er

26 / (fol. 20r)

oft vergaen *aldus*, v'staen, v'stantenese, v'holen, v'borghen, v'handelt.

Men soude altoos moeten scriuen een corte tittele ende gheen langhe. Nochtans heeftet in sijn spellen die terminatie vander langher tittelen voor hem. Ende dit es een sonderlinghe exceptie. Maer met corte woorden salmen antwoorden oft iemant vraechde, waer men die corte ende langhe titte[le]n vseren sal.

Segt ende antwoordt aldus: Bouen alle corte letteren machmen vseren corte tittelen ende bouen alle langhe letteren een lange tittele ende huer ghelut nemende altoos op de voorseide terminatie er oft re. Ende daer naer dat dat voorseide woordt voort dan sal luuden, soo suldij jugeren. Exemplum: an qui ende que. Wanneer ghij een langhe tittel stelt bouen een q, soo maket que, ende wanneer het es een corte, soo eest qui. Voort an v'langhen ende

vredelijc. Wanneer ghij scrijft een v mit eender langher tittelen die v doorslegen, exemplum als hier Q: dit maect altoos ver. Maer / een v mit eender cleender tittelen maect vre: vredelijc, vresamelijc, vremelijc ⁽⁶⁹⁾.

Ende an de p moet die corte tittele bouen staen ende die langhe onder. Exemplum bij percecucien, permentieren ⁽⁷⁰⁾, permantieren; int corte; psecutien, pmentieren, pmanteren. Ende inden gheheelen Abc ne vint men gheen lettere, daermen die tittelen mach onder vseren, dan die p alleenlijc.

Dat een p mach hebben een langhe titel bouen dat mach comen ouermids een n die de p volcht. Exemplum als aldus: pntere, ende maect presentere. Een corte tittele bouen de p machmen setten aldus p', ende die tittelen maect alsoo veel als re, ende maect pretsamen, ghelijc voren wel bewesen es bij exemplen. Die p mach hebben noch een tittele, comende van bachten aldus p); ende dese tittele maect alsoo veel als ro, dats mitter p en pro, ende dese tittele en vintmen nauwers dan an de p. Ende dus heeftet die p drie tittelen.

Een q mach hebben sesse tittele. Ten eersten een langhe tittele.

⁽⁶⁹⁾ vremelijc: krachtig, voordelig, nuttig (van Mnl. *vrame*).

⁽⁷⁰⁾ permentieren, permantieren: dialectische variant van *permitteren*, toelaten, dulden.

Exemplum als bij dese woerde ende deser ghelijc als quoniam

am
(terminacie)
i vocael
(terminacie)
o vocael
(terminacie)
/ (fol. 21r)
uod
(terminacie)
3 consonante
maect qui; doeter toe een a, maect quia. Die derde es een o bouen een q, voor een tittel staende, ende maect quo, ende es also veel als w. / Die vierde tittel machmen setten voor een q aldus q), ende maect quod op die terminatie uod. Die vijfste tittele maectmen van een z volghende de q. Exemplum aldus qz ende maect que op die terminatie ve. Exemplum q^oqz. Sesste tittele maectmen van een ū ende maect also veel als tra oft ua ⁽⁷¹⁾. Exemplum: stel een q ende een tra daer bouen aldus q^u ende bouen die (q een tra daer es die ū drie letteren waert. Exemplum: q^u oft contra. Dat een (q mach comen voor een tittele wil ic v bewysen.

us
(terminacio)
In allen woerden daer int laetste comen moet us men mach die 9 inde stede stellen. Exemplum: tu9, bon9, illusionib9, benedict9, fruct9.

el
(terminacio)
Een tittel mach staen bouen een l, ende maect also veel als vel, ende moet staen aldus t. Noch mach een r staen voor een tittele achter de q ende dan maket quia. Een r mach ooc staen bouen een d aldus [d^r] ende dan maket dicitur.

r
consonanten
ur
(terminacio)
u
(vocael)
qua.
Noch een t mach hebben een tittele, ende es een langhe tittele, ende dan maket est. Ende bouen een q mach staen een u ende dan maket qua.

Exemplum. Om cort te leeren spellen:
(z, (q, 9, m, ū, t, r', t', t^u, Q', d', ē, q, η,
qd, qz, tz, n3, q^a, q^r, tanqz.

Regula
(fol. 21v)
Item gheene tittel mach, min noch ooc mee,
Ghedraghen dan letteren drie oft twee,
Salmense te rechte scriuen,
Ghelijc hier voren ghetoocht es, ende u niet onghetoocht en sal bliuen
Twaelf tittelen vinde ic ghescreuen
Die alle silbeen uwtganc gheuen
vij letteren bij ghetale

⁽⁷¹⁾ oft ua: bet. van dit alternatief is onduidelijk; misschien is ua corrupt voor cc. Zie echter ook verder in ditzelfde hfst. waar q^u gezegd wordt qua voor te stellen.

iiiij consonanten ende iiiij vocalen. Exemplum

Vocalen syn dese i, o, u, e

Ende consonanten c, z, q, 3

Ende dander zijn hier int wesen m̄, p', p, q)

HET ELLEFSTE CAPPITTEL

hoe een q niet sonder v spellen en mach, ten sij bij titelen, bachten, bouen oft onder, oft bij iij oft ij.

Een q en mach nummermeer sonder v spellen sij en moet der q volghen, soude de q spellen. Exemplum: set alle die consonanten bijder q^{en} diemen vint, sonder de v oft de r, so suldi claerlijc vinden dat de q sonder v niet spellen en mach.

HET TWAELFSTE CAPPITTEL

hoe die k ende c huer voysen moeten veranderen op die vijf vocalen als hier naer volghet. Exemplum.

De voorseide k mach wel spellen op de vijf vocalen sonder huer propre voys te veranderen. Maer men en vseert dat niet also. Maer in dese manieren moechdij die k vseren onbegrepen, te wetene op tvocael e ende i ende somtijden vp de a. Exemplum om karolus.

Item de c en mach huer propre voys niet houden op de vijf vocalen / ende dat es op e ende i. Want die c staende bij de e dat spelt ce, daer de c voor de a staende spelde ca, ende soudese dese voys behouden, so soude de c ende e bijden anderen staende spellen ke, dwelcke niet wesen en mach. Ende daer omme vseert men meest de c op de covalen a, o ende u.

Dus leert elcken den anderen.

HET DERTIENSTE CAPPITTEL

es hoe de h gherekent wort voor gheen *lettere*, ende waermense nemen sal voor een *lettere* als hier naer.

Ghij sult weten dat een h gheen *lettere* en es, hoe wel dat wijse leeren inden Abc, ten waere dat de h stonde inden *beghinsele* vanden woorde. Exemplum als: haer, hebben, hij, hier, herte, oft

ooc int midden vanden woorde, op dat sij *tbeginsele* ware vander silbeen. Exemplum als: gehaert, ghehadt, geheescht.

Voort ooc wanneer een h compt bachten een c. Exemplum als: echter, heesch, recht, licht. Al hier moet de h een *lettere* wesen: waeromme? Want men macht sonder h niet spellen.

Ende niewers elders en es de h bekent voor een *lettere*. Maer sij *verscoont* elc silbees gheluudt. Exemplum: ghe, ghij, ghonder, *beghonst*. Dese woorden ende deser ghelijc sijn beter ludende metter h dan sonder h. Ende al waerder de h niet, men mochte v niet begrijpen. Ende dus muecht / ghij die h setten in alle silbeen daer sij niet en dient also wel als daer sij dient. Exemplum: shanchthifhichethur, shetten.

Voort mach een h staen voor een f. Exemplum an: Philips, philosophen, philosophia, phisica, ende so voort in dier manieren van allen anderen.

TVEERTIENSTE CAPPITTEL

es hoe menich weruen datmen die vocalen dobbeleren mach.

Om te weten hoe menich weruen datmen die vocalen dobbeleren mach ende ten profite comende in onser talen, so beuinde ic datmer veertiene terminacien van dobbeleringhe vint in orthographia, ende men heetet dyptonghen alle dese dobbeleringhe.

Ende ghij sult weten dat tvocael a wordt driewerf ghedobbeleert: inden eersten machmen setten bij die a een e aldus ae. Ten tweesten machmen setten bij die a een i aldus ai. Ten derden machmen setten bij die a een u aldus au.

De dobbeleringhe van tvocael e. Exemplum. Inden eersten machmen tvocael dobbeleren 3 werven⁽⁷²⁾. Men mach twee e-en bij mercanderen setten. Ten 2sten machmen setten bij een e noch een i. Ten derden machmen setten een e ende u tsamen.

De dobbeleringhe van tvocael i. Exemplum. Inden eersten machmen tvocael i dobbeleren 2 weruen.

Men mach een i ende tvocael e tsamen setten
Ende dan twee ij te samen binden sonder letten

⁽⁷²⁾ werven: het Hs. heeft werwen.

31 / (fol. 22v)

32 (fol. 23r)

30

/ (fol. 22r)

De dobbeleringhe van tvocael o. *Exemplum.*

De o machmen dobbelieren vier weruen
 Inden eersten mach een o *ende* een e tsamen staen
 Ten tweesten een o *ende* een i sonder letten
 Ten derden twee o-en wilt *verstant* ontfaen
 Ten vierden suldi een o *ende* een u bij *mercanderen* setten.

De dobbeleringhe van tvocael u

De u machmen dobbelieren twee weruen. Inden eersten mach
 men een u *ende* een e bij *mercanderen* setten. Ende een u *ende*
 een i voorwaer sonder letten.

Ende dit es tfondement van allen spellinghen ende vander const
 van orthographia, ende dit es onbekent veel meesters. Ende ooc vint-
 men veel ghebrecx hier of onder de ghemeene lieden, *ende* daer-
omme leertse ende ouermercxse bouen al wel.

Dit es de figure hier af :

Ghedobbeleeret	{	A driewerf	ae	ai	au	
		E driewerf	ee	ei	eu	
		I tweewerf	ie	ij		
		O vierwerf	oe	oi	oo	ou
		U tweewerf	ue	ui		

(fol. 23v) Alle dese diphonghen moghen in Vlaemsche spellen. Ende daer
 sijnder viere die niet spellen / en moghen. Also ghij hier naer sult
 moghen verstaen bij een cappittel dat hier naer volcht.

TVIJFTIENSTE CAPPITTEL

es hoe datter vier diptongen sijn, de welke men hier
 naer hooren sal.

Men sal weten datter vier diptonghen sijn,
 Daermen in Vlaemsche niet mede spellen en mach, ende dat sijn
 Dese : ao, eo, ea, oa, seker al eenpaer
 Hoe ghijt proeuet, ghij vindet sonder twijfel waer,
 Maer int Latijn ende int Griecx moghense wel spellen,
 Dit onthout van mij, ghij jonghe ghesellen.

TSESTIENSTE CAPPITTEL

sal wesen een natuerlijcke figure van alle de silbeen die-
 men met twee letteren maken mach, also wel een vocael

voor een consonante, als een consonante voor een vocael.
Exemplum.

Maer in dese figure moeti tverstant begrijpen aldus vander ortho-
 graphien : ghij moet alle die vijf vocalen gheuen een consonante.
 Niet dat ghij alle die vijf vocalen tsamen nemen moeghet, maer
 gheeft alle die vocalen elc sonderlinghe een consonante. *Exemplum.*

(fol. 24r) Als compt mitter a op de consonante b ende dan compt mitter
 e-en op de b, ende dan mit tvocael i op de b, ende dan compt mitter
 o op de b, ende dan compt mitter u-en op de b. Ende dus laet die
 vijf vocalen op elc consonante / gaen. Ende so hebdi natuerlijc tver-
 stant vander figuren. Ende ghij sult weten dat deerste figure gaet
 metten vocalen opwaerts. Ende dander figure elc consonante op die
 vijf vocalen gaende also nederwaerts. Ende alle die silbeen die niet
 spellen en moghen, suldi hier na uwtgheteekent sien staen met eeni-
 gherhande lijnien, tenden ghescreuen staende niet.

Exemplum :

A	{	b	ib	<i>ende</i>	ub	b	}		
		c	uc					c	
		d	ed	id	ud			od	d
		f	if						f
		g	ig	og	ug				g
		h							h
		i							i
		l							l
		m							m
		n	ip						n
		o	ir						o
		u	s						u
		t							qu
		x	ix						r
		y							s
z					t				
					v				
					w				
					z				

Noit en sach ic stellen a e i o oft u voor h k q dat mochte spel-
 len.

De dobbelinghe van tvocael o. *Exemplum.*

De o machmen dobbeleren vier weruen

Inden eersten mach een o *ende* een e tsamen staen

Ten tweesten een o *ende* een i sonder letten

Ten derden twee o-en wilt verstant ontfaen

Ten vierden suldi een o *ende* een u bij mercanderen setten.

De dobbelinghe van tvocael u

De u machmen dobbeleren twee weruen. Inden eersten mach men een u *ende* een e bij mercanderen setten. Ende een u *ende* een i voorwaer sonder letten.

Ende dit es tfondement van allen spellinghen ende vander const van orthographia, ende dit es onbekent veel meesters. Ende ooc vintmen veel ghebrecx hier of onder de ghemeene lieden, *ende* daeromme leertse ende ouermercxse bouen al wel.

Dit es de figure hier af :

Ghedobbeleeret	A	driewerf	ae	ai	au	
	E	driewerf	ee	ei	eu	
	I	tweewerf	ie	ij		
	O	vierwerf	oe	oi	oo	ou
	U	tweewerf	ue	ui		

Alle dese dipthonghen moghen in Vlaemsche spellen. Ende daer sijnder viere die niet spellen / en moghen. Also ghij hier naer sult moghen verstaen bij een cappittel dat hier naer volcht.

TVIJFTIENSTE CAPPITTEL

es hoe datter vier diptongen sijn, de welcke men hier naer hooren sal.

Men sal weten datter vier diptonghen sijn,
Daermen in Vlaemsche niet mede spellen en mach, ende dat sijn
Dese : ao, eo, ea, oa, seker al eenpaer
Hoe ghijt proeuet, ghij vindet sonder twijfel waer,
Maer int Latijn ende int Griecx moghense wel spellen,
Dit onthout van mij, ghij jonghe ghesellen.

TSESTIENSTE CAPPITTEL

sal wesen een natuerlijcke figure van alle de silbeen diemen met twee *letteren* maken mach, also wel een vocael

voor een consonante, als een consonante voor een vocael.

Exemplum.

Maer in dese figure moeti tverstant begrijpen aldus vander orthographien : ghij moet alle die vijf vocalen gheuen een consonante. Niet dat ghij alle die vijf vocalen tsamen nemen moeghet, maer gheeft alle die vocalen elc sonderlinghe een consonante. *Exemplum.*

Als comt mitter a op de consonante b ende dan comt mitter e-en op de b, ende dan mit tvocael i op de b, ende dan comt mitter o op de b, ende dan comt mitter u-en op de b. Ende dus laet die vijf vocalen op elc consonante / gaen. Ende so hebdi natuerlijc tverstant vander figuren. Ende ghij sult weten dat deerste figure gaet metten vocalen opwaerts. Ende dander figure elc consonante op die vijf vocalen gaende also nederwaerts. Ende alle die silbeen die niet spellen en moghen, suldi hier na uwtgheteekent sien staen met eenigherhande lijnien, tenden ghescreuen staende niet.

Exemplum :

A e i o u	b	ib	ende	ub	b c d f g h i l m n p qu r s t v w z	
	c	uc				
	d	ed	id	ud		od
	f	if				
	g	ig	og	ug		
	l					
	m					
	n					
	p	ip				
	r	ir				
	s					
	t					
	u					
	x	ix				
	y					
z						

Noit en sach ic stellen a e i o oft u voor h k q dat mochte spellen.

34 / (fol. 24r)

33 / (fol. 23v)

voor een consonante, als een consonante voor een vocael.
Exemplum.

Maer in dese figure moeti tverstant begrijpen aldus vander orthographien : ghij moet alle die vijf vocalen gheuen een consonante. Niet dat ghij alle die vijf vocalen tsamen nemen moeghet, maer gheeft alle die vocalen elc sonderlinghe een consonante. *Exemplum.*

Als compt mitter a op de consonante b ende dan compt mitter e-en op de b, ende dan mit tvocael i op de b, ende dan compt mitter o op de b, ende dan compt mitter u-en op de b. Ende dus laet die vijf vocalen op elc consonante / gaen. Ende so hebdi natuerlijk tverstant vander figueren. Ende ghij sult weten dat deerste figure gaet metten vocalen opwaerts. Ende dander figure elc consonante op die vijf vocalen gaende also nederwaerts. Ende alle die silbeen die niet spellen en moghen, suldi hier na uwtgheteekent sien staen met eenigherhande lijnien, tenden ghescreuen staende niet.

Exemplum :

}	b	ib	ende	ub	}
	c	uc			
	d	ed	id	ud od	
	f	if			
	g	ig	og	ug	
	l				
	m				
	n				
	p	ip			
	r	ir			
	s				
	t				
	u				
}	x	ix			
	y				
	z				

Noit en sach ic stellen a e i o oft u voor h k q dat mochte spellen.

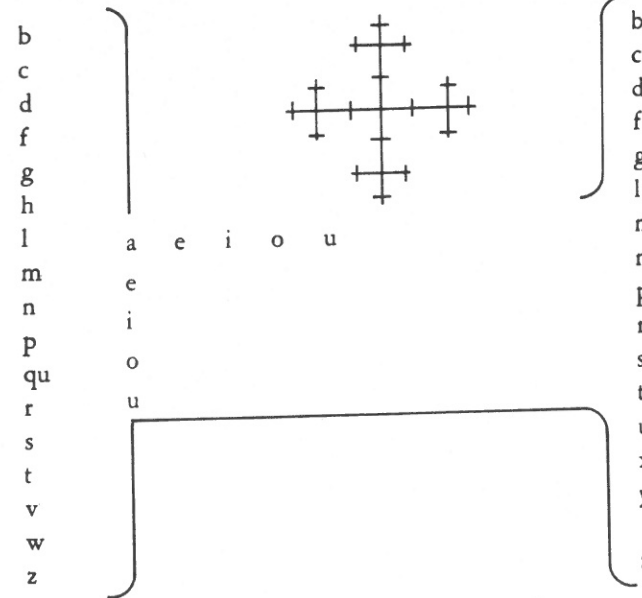
(fol. 24v)

TSEUENTIENSTE CAPPITTEL

es een scoone figure daer in begrepen es al int corte alle de silbeen ende de vergaringhe van drie letteren, te wetene een consonante voor een vocael ende een consonante daer achter, also wel diemen vseert als diemen niet en vseert.

Maer diemen niet en vseert suldi vinden bij exceptio al int corte wel verclaert.

Exemplum :

Tusschen beide de b-en en machmen niet stellèn e noch i dat soude moghen spellen ;

Maer a, o ende u, wilt verstaen,

(fol. 25r) Tusschen twee / b-en moghen wel tsamen gaen.

Noch tusschen b ende c en mach niet staen i

Maer a, e, o ende u, verstaet wel mij.

Tusschen de b ende de d en es gheen defference ⁽⁷³⁾,

Maer tusschen de b ende f

En mach a, e, i niet comen te wense,

(73) De bet. van dit vers is wel i wat voor een b geldt, ic ook wat voor de d

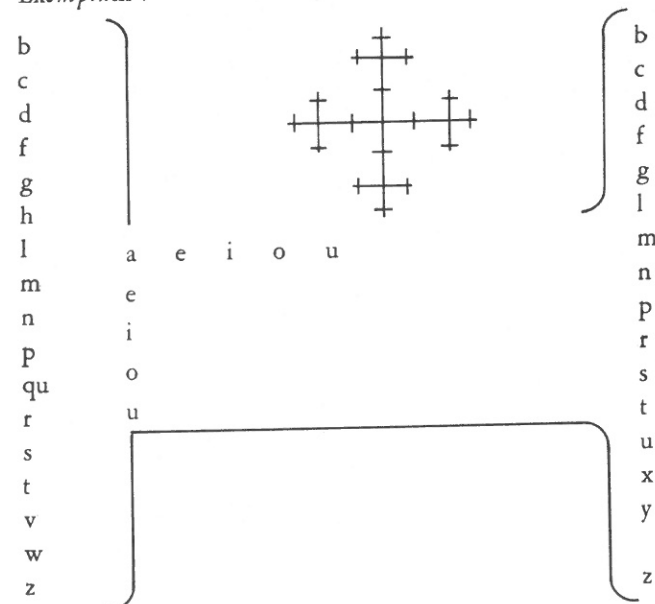

TSEUENTIENSTE CAPPITTEL

es een scoone figure daer in begrepen es al int corte alle de silbeen ende de vergaringhe van drie letteren, te wetene een consonante voor een vocael ende een consonante daer achter, also wel diemen vseert als diemen niet en vseert.

Maer diemen *niet* en vseert suldi vinden bij exceptio al int corte wel verclaert.

Exemplum :

Tusschen beide de b-en en machmen *niet* stellen e noch i dat soude moghen spellen ;
Maer a, o ende u, wilt verstaen,

/ (fol. 25r) Tusschen twee / b-en moghen wel tsamen gaen.

Noch tusschen b ende c en mach *niet* staen i
Maer a, e, o ende u, verstaet wel mij.

Tusschen de b ende de d en es gheen defference ⁽⁷³⁾,

Maer tusschen de b ende f

En mach a, e, i niet comen te wense,

⁽⁷³⁾ De bet. van dit vers is wel : wat voor een b geldt, is ook waar voor de d.

Nv oft nummermeer mede

De u tot gheender stede.

Tusschen b ende g en machmen *niet* setten

A, e oft i, maer o ende u spelt sonder letten.

Tusschen b ende l en es

Gheen differencie, verstaettet wel.

Ende tusschen b ende m en spelt niet

A, e ende i sonder verdriet,

Maer o ende dat claer,

Maer u niet een haer.

Tusschen b ende n en es gheen deffect,

Maer tusschen b ende p es ghebrec, ic segt,

Want e, i, o ende u en machgher *niet* tusschen staen

Maer a alleene, hoort mijn vermaen.

Tusschen b ende r en vintmen i in woorden *niet*

Maer a, e, o ende u, dit wel aensiet,

Tusschen b ende s en es gheen ghebrec,

Noch tusschen b ende t, dit elc mercanderen segt

Tusschen b ende u mach comen a ende o

Ende niet e ende i oft u oft de u en staet voor een diptongo.

Tusschen b ende ⁽⁷⁴⁾ y ende b ende z

Moghen staen de vijf vocalen ree

Hier eist al vander *lettere* b.

Ende dus moechdij verstaen van alle den anderen.

Hier naer volghen voort de exceptien vander c-en bij figueren :

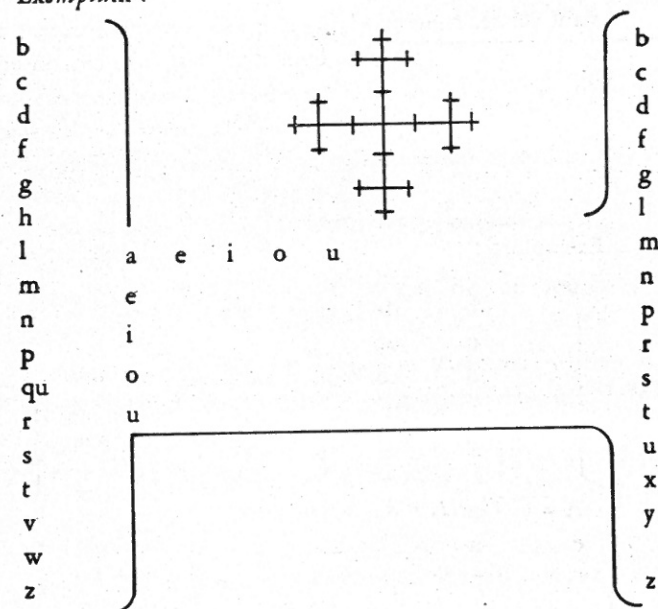
⁽⁷⁴⁾ ende : het Hs. heeft *enden*.

TSEUENTIENSTE CAPPITTEL

es een scoone figure daer in begrepen es al int corte alle de silbeen ende de vergaringhe van drie letteren, te wetene een consonante voor een vocael ende een consonante daer achter, also wel diemen vseert als diemen niet en vseert.

Maer diemen *niet* en vseert suldi vinden bij exceptio al int corte wel verclaert.

Exemplum :

Tusschen beide de b-en en machmen *niet* stellen e noch i dat soude moghen spellen ;
 Maer a, o ende u, wilt verstaen,
 Tusschen twee / b-en moghen wel tsamen gaen.
 Noch tusschen b ende c en mach *niet* staen i
 Maer a, e, o ende u, verstaet wel mij.
 Tusschen de b ende de d en es gheen defference ⁽⁷³⁾,
 Maer tusschen de b ende f
 En mach a, e, i niet comen te wense,

⁽⁷³⁾ De bet. van dit vers is wel : wat voor een b geldt, is ook waar voor de d.

Nv oft nummermeer mede
 De u tot gheender stede.
 Tusschen b ende g en machmen *niet* setten
 A, e oft i, maer o ende u spelt sonder letten.
 Tusschen b ende l en es
 Gheen differencie, verstaettet wel.
 Ende tusschen b ende m en spelt niet
 A, e ende i sonder verdriet,
 Maer o ende dat claer,
 Maer u niet een haer.
 Tusschen b ende n en es gheen deffect,
 Maer tusschen b ende p es ghebrec, ic segt,
 Want e, i, o ende u en machgher *niet* tusschen staen
 Maer a alleene, hoort mijn vermaen.
 Tusschen b ende r en vintmen i in woorden *niet*
 Maer a, e, o ende u, dit wel aensiet,
 Tusschen b ende s en es gheen ghebrec,
 Noch tusschen b ende t, dit elc mercanderen segt
 Tusschen b ende u mach comen a ende o
 Ende niet e ende i oft u oft de u en staet voor een diptongo.
 Tusschen b ende ⁽⁷⁴⁾ y ende b ende z
 Moghen staen de vijf vocalen ree
 Hier eist al vander lettere b.

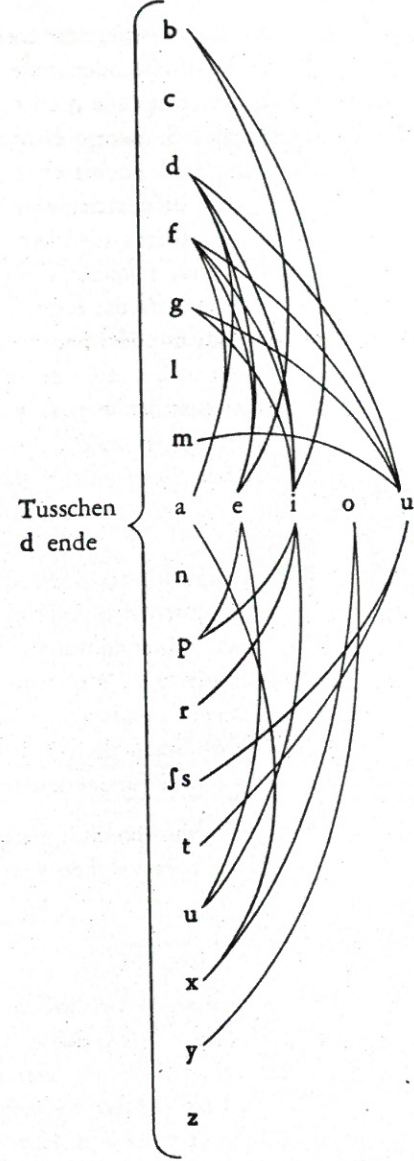
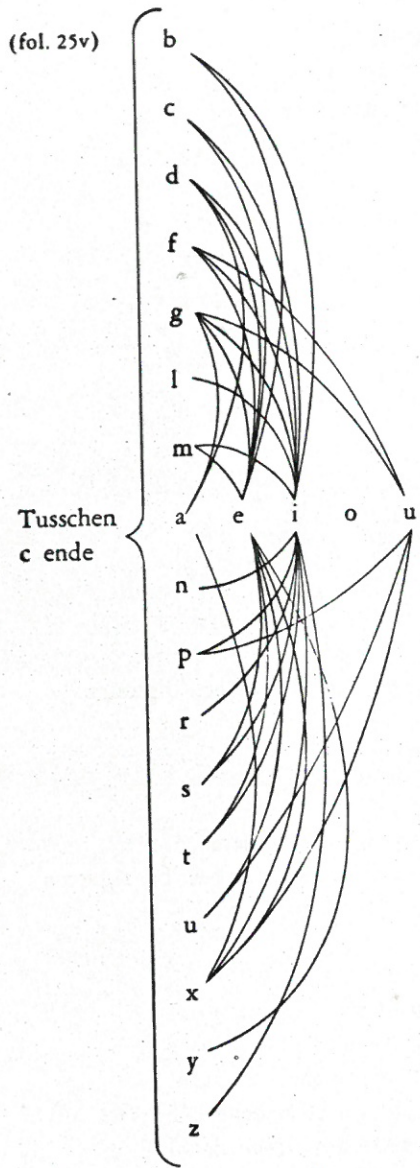
Ende dus moechdij verstaen van alle den anderen.

Hier naer volghen voort de exceptien vander c-en bij figueren :

⁽⁷⁴⁾ ende : het Hs. heeft enden.

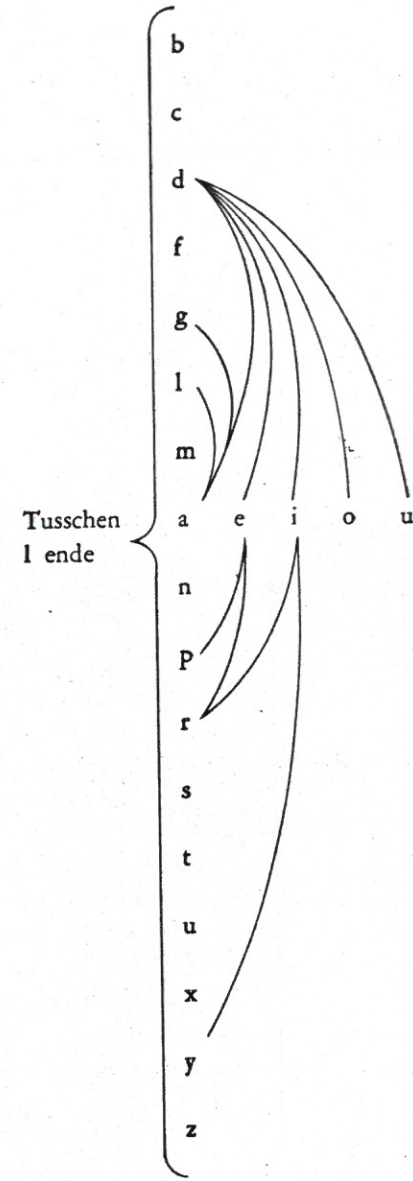
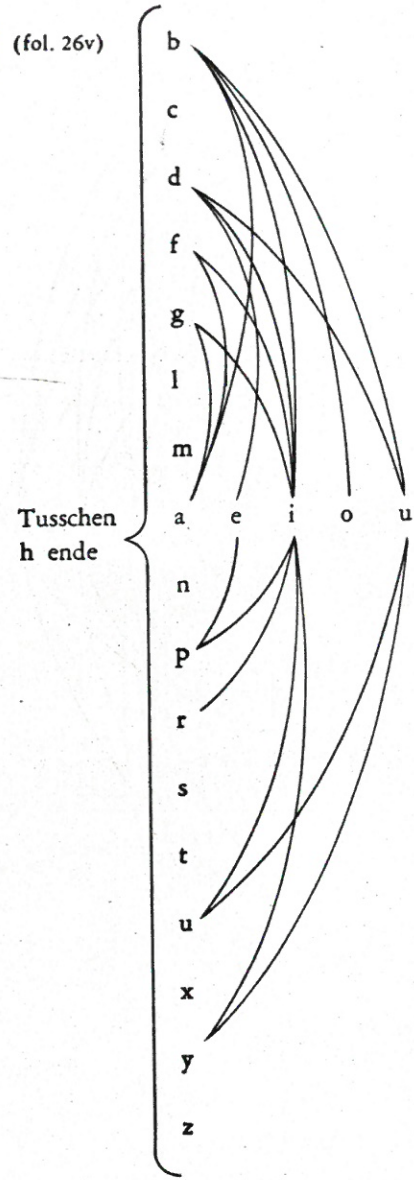
37

(fol. 25v)

38

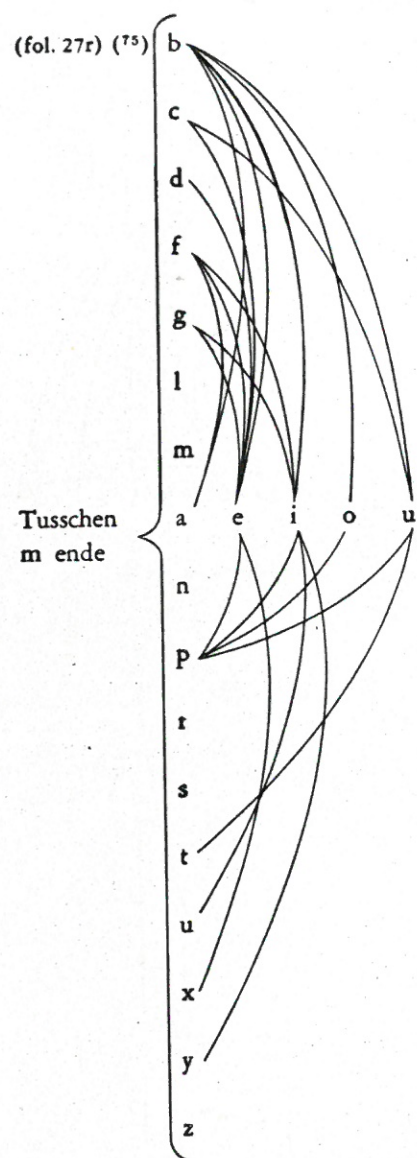
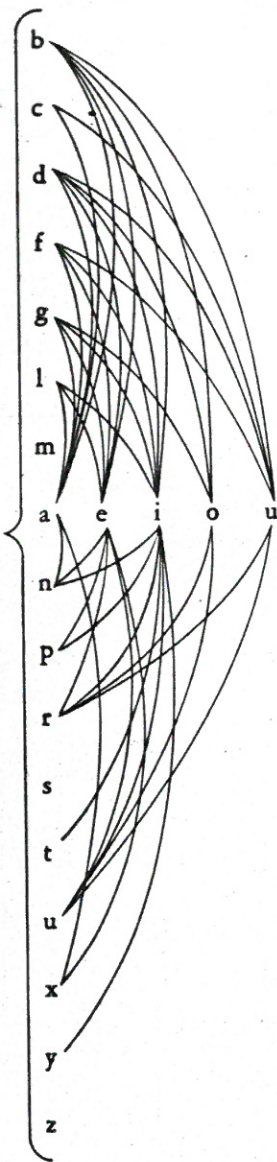
(fol. 26v)

38

26 r is overgelepen!

(fol. 27r) ⁽⁷⁵⁾Tusschen
n ende

⁽⁷⁵⁾ Op fol. 26^v komen in het Hs. de 'figureren' voor van respectievelijk f en g gevolgd door een vocaal en een consonant. Ze werden echter niet ingevuld en daarom hebben we ze hier niet overgedrukt. Dit geldt ook voor de 'figuere' van respectievelijk p, r, s, t, v en w, elk gevolgd door een vocaal + consonant. Ook deze werden hier weggelaten om dezelfde reden.

(41) 27
(42) 28^v
(43) 28^v

TACHTIENSTE CAPPITTEL

es een scoone figure daer in begrepen es alle die silbeen diemen maken mach mit ij consonanten voor een vocael.

Exemplum :

br	bl		
cr	cl	cn	
		kn	
dr			
fl	fr		
gr	gl		
pr ⁽⁷⁶⁾	pl		
st	sn	sm	sr ⁽⁷⁷⁾ sl
tr			
vr	vl		
wr			

Achter h, k, q ende r en mach gheen consonante comen,
 Dat spellen mach ende comen den Vlaminc te vromen,
 Ende l, m, n, t ende c en moghen niewers achter staen
 Dan volghen de s, hoort altijt na mijn vermaen,
 Ende naer l, m, n, verstaet ooc mede,
 En vintmen gheen consonante staende teenigher stede.
 Maer den reghel princhepael, wilt wel verstaen,
 Naer b, c, d, f, g, p, s, t, v, w mach l ende r gaen
 Ende seer wel vergaren saen,
 Sonder sr ende wl alleene,
 En mach spellen groot noch cleene.
 Exemplum als bouen.

⁽⁷⁶⁾ pr : het Hs. heeft gr.

⁽⁷⁷⁾ sr : fout voor sp ? Men vgl. echter het voorlaatste vers verder in dit hfst., maar ook Hfst. 20 en 24 waar sc staat.

TNEGHENTIENSTE CAPPITTEL

es een scoone figure daer in begrepen sal sijn alle die silbeen van twee consonante voor een vocael ende een consonante daer achter.

Exemplum als hier naer volghende es etc.

br	bl		b
cr	cl		c
dr	kn		d
fr	fl		a e i o u
gr	gl		e
pr	pl		i
st	sn		o
tr	sr ⁽⁷⁸⁾ sl.		o
vr	vl		u
wr			u
		m	
		n	
		p	
		r	
		s	
		t	
		u	
		x	
		y	
		z	

(78) Vgl. de vorige voetnoot.

TWINTICHSTE CAPPITTEL

es een scoone figure daer in begrepen es alle die silbeen van een conson[an]te voor een vocael ende twee consonanten daer achter.

Exemplum als hier naer volghet :

b		ch	rch			
c		ds	lc			
d		ls	lc			
f		ms	nt	ns		
g		nc	nt	ns		
l		rc	vel	ds	vel	dts
m		st	vel	ds	vel	dts
n		ts	vel	ds	vel	dts
p						
r						
s						
t						
v						
w						
z						

In tselfde cappittel es noch een figuer begripen van twee consonanten voor een vocael ende twee consonanten daer achter als hier naer :

br	bl		
cr	cl	cn	
dr	kn		
fr	fl		
gr	gl		
pr	pl		
st	sn	sm	sc ⁽⁷⁹⁾ sl
tr			
vr	vl		
wr			

(79) Men vgl. voetnoot 77.

TEENENTWINTICHSTE CAPPITTEL

es een scoone figure daer in begrepen es alle die silbe-
 een van een consonante voer twee vocalen als hier naer
 volcht.

b				
c				
d				
f				
g	ae	ai	au	
h	ee	ei	eu	
l	ie	ij		
m	oe	oi	oo	ou
n	ue	ui		
p				
r				
s				
t				
v				
w				
z				

TWEENTWINTICHSTE CAPPITTEL

es een figure daer in begrepen sijn alle die silbe-
 een van een consonante voer twee vocalen ende een consonante
 daer achter.

b					b
c					c
d					d
f					f
g	ae	ai	au		g
h	ee	ei	eu		h
l	ie	ij			l
m	oe	oi	oo	ou	m
n	ue	ui			n
p					p
r					r
s					s
t					t
v					v
w					w

DRIENTWINTICHSTE CAPPITTEL

es een figure daer in begrepen es alle die silbe-
 een van een consonante voer twee vocalen ende twee consonanten
 daer achter.

b				
c				
d				
f				
g				
h	ae	ai	au	
l	ee	ei	eu	
m	ie	ij		
n	oe	oi	oo	ou
p	ue	ui		
r				
s				
t				
v				
w				

TVIERENTWINTICHSTE CAPPITTEL

es een figure daer in begrepen es alle de silbe-
 een van twee consonanten voer twee vocalen als hier naer verclaert.

br	bl							
cr	cl	cn						
dr					ae	ai	au	
fr	fl				ee	ei	eu	
gr	gl				ie	ij		
pl	pr				oe	oi	oo	ou
st	sn	sm	sc ⁽⁸⁰⁾	sl	ue	ui		
tr								
vr	vl							
wr ⁽⁸¹⁾								

⁽⁸⁰⁾ Men vgl. voetnoot 77.

⁽⁸¹⁾ Hoofdstuk 25 ontbreekt in het Hs. (zie Commentaar).

C. *Bespreking*

Het *eerste* hoofdstuk is onvolledig: het begin ging verloren wegens het ontbreken van tenminste één blad tussen de huidige fols. 8 en 9. Het opschrift werd ontleend aan de „tafele” op fol. 4^r.

In dit hoofdstuk wordt een warm pleidooi gehouden voor de „scrituere”, de kunst van het schrijven. Naar echt middeleeuwse traditie wordt daarbij een beroep gedaan op „autoriteiten” zoals Sint Augustinus, en worden de banden met de religie en God sterk benadrukt. Zoals alle menselijke uitvindingen kan deze „aert” weliswaar voor minder lofwaaardige doeleinden misbruikt worden, maar dat ligt alleen aan de gebruiker en niet aan de kunst zelf. Opvallend is de bijna geëxalteerde en profetische toon, die men eerder zou verwachten in een sermoen dan in een introductie tot een zo nuchter en toch weinig emotioneel geladen onderwerp als de spelling.

Het opschrift van het *tweede* hoofdstuk werd weer overgenomen uit de „tafels” op fol. 4^r. Op dezelfde gevoelsgeladen wijze als in het vorige „cappittel” probeert de auteur er hier zijn lezers van te overtuigen dat de orthografie, zij het dan met enige moeite, door iedereen kan geleerd worden. Voor de enen is dit moeilijker dan voor de anderen, maar mits de nodige tijd, volharding en inzet, zullen allen deze kunst machtig worden, verzekert de auteur.

Ook bij *hoofdstuk 3* werd het opschrift uit de „tafele” overgenomen. Dezelfde schoolmeesterachtige toon als in de vorige hoofdstukken overweegt. Tussendoor wordt ons meegedeeld hoeveel letters er in het alfabet voorkomen en welke daarvan de voornaamste zijn.

Het aantal letters is hier vijfentwintig, waarvan er drie (hij noemt er echter vier!) minder gebruikt worden (vgl. Hfst. 12). Bij J. Lambrecht zijn er drieëntwintig zg. „ronde letters”: dezelfde als de 22 voornaamste hier, maar met toevoeging van de *h*. In het Latijn zijn er volgens Lambrecht eenentwintig: hij noemt er echter twintig op, nl. dezelfde als hier, maar zonder *k* en *y*. Over de *h* zegt Lambrecht: „zegghen zy datt ghean letter en es maar heatent alleen ean teaken van huithasemijnghen”. Men vgl. hieronder Hfst. 12 en vooral Hfst. 13.

De Heuiter vermeldt negentien consonanten, dezelfde als in ons traktaat, maar met toevoeging van *h*, *v* en *w*.

Het *vierde* hoofdstuk bespreekt de vocalen, de letters die „ons alder noot sakelycxte zijn om spellen”. Het opschrift werd ook hier overgenomen uit de „tafele” op fol. 4^r.

De vijf „natuerlijcke letteren” of vocalen zijn zij die „alle dander let-

teren doen voysen ende luuden”. Zonder hen kan men ook geen „vergaringe”, d.i. een syllabe, vormen.

De vergelijking met de klok die door aanraking van de klepel geluid voortbrengt, heeft de auteur blijkbaar zodanig meegesleept dat hij besluit: „aldus en moghen dese roepers, dat zijn dese vijf vocael letters, gheen gheluid gheuen zonder dander letters”! Toch verklaart Lambrecht heel te recht: „ia ean vocale alleen maakt zomtjids ean sillebe of woord” en ook Goropius Becanus vestigt daarop de aandacht: „Vocales autem & ipsae per se enunciatae auditum mouent”⁽⁸²⁾.

Op te merken valt nog dat de auteur geen onderscheid maakt tussen korte en lange klinkers en dat een letter als schrijfteken niet duidelijk onderscheiden wordt van de letters als voorstelling van een klank.

Het *viijde* hoofdstuk bespreekt de consonanten. Hierbij wordt sterk de nadruk gelegd op de naam, zoals ook blijkt uit het opschrift dat ook hier weer uit de „tafele” werd overgenomen.

Zoals bij het vorige hoofdstuk wordt ook hier de klank als uitgangspunt genomen. Alleen als ze samen met een vocaal voorkomen kunnen ze een syllabe of een woord vormen. Ook Lambrecht legt hierop de nadruk: Consonanten „dat zijn médeludende / médesprekende / ende médevoaisghéuende letters / de welke nemmermeer alleane / noch al stonden zy alle by ean / en connen noch en móghen sillebe noch woord ghemáken”.

Het onderscheid tussen een „silbe” of „silbee” en een woord is dat men de eerste niet verstaat, het woord daarentegen wel. Verstaat men een silbe, dan is het een woord dat uit één silbe bestaat. Hierop gaat het volgende hoofdstuk nader in.

Vanaf *hoofdstuk 6* komen de opschriften in de tekst zelf voor. Breedvoerig weidt de auteur hier uit over wat een „vergaderinghe” of „silbe(e)” is. Een eenvoudig middel om te weten hoeveel syllaben er in een woord voorkomen, is te tellen „hoe menich werf uwen mont open ende toe gaet ouer een woort te noemene ende te segghene”.

Het *zevende* hoofdstuk sluit nauw aan bij het voorgaande. Het onderscheid tussen een „silbe” en een woord, dat reeds terloops in hoofdstuk 5 werd aangegeven, wordt hier met voorbeelden geïllustreerd. Syllaben zijn „vergaringhen” van letters die „gheen proper verstant (d.i. een eigen betekenis) en geuen oft hebben”. Hebben ze wel een betekenis,

⁽⁸²⁾ G.R.W. Dibbets, *Op. cit.*, p. 80. Men vgl. ook vv. 454-55 in het dichtwerk.

dan zijn het woorden, maar als ze samen met nog andere silben voorkomen, zijn ze dat niet langer, maar worden weer „silben” genoemd.

In *hoofdstuk 8* worden een aantal gevallen besproken van afzonderlijke medeklinkers of combinaties die geheel of zogoed als geheel hetzelfde geluid voorstellen. Hierbij zijn er een reeks stemhebbende consonanten naast hun respectieve stemloze equivalenten : *b - p, d - t, z - s*.

Daarnaast zijn er louter spellingsvarianten die met de klank niets te maken hebben ; *f - ph* en *c - xp*. Tussen beide in is er de *c* die soms dezelfde klank als de *k* voorstelt, maar soms ook niet. Vermoedelijk is de gelijkstelling van *gn* met *ngn* ook geen loutere spellingsaangelegenheid, daar deze beide spellingen maar verdedigbaar zijn als de aan de consonantcombinatie voorafgaande vocaal in alle geval genasaliseerd wordt.

Bij deze eerste gevarieerde en natuurlijk ook onvolledige reeks van „letteren die huer voysen bij nae alleleens uwtbringhen”, treft men dus alleen consonanten aan. Toch is er een uitzondering : de *i - y* vocaal, waarbij in feite ook nog de *ie, ij* en *ye*-spellingvarianten betrokken worden.

Vatten we even samen wat de auteur over elk van deze gevallen zegt :

1. *b - p*. Alhoewel beide nagenoeg dezelfde klank voorstellen, zal men er zich „int scriuen” toch voor hoeden beide door elkaar te gebruiken. Als reden wordt opgegeven dat, alhoewel beide „soo na mercanderen voysen”, de „wtganc vanden vois” toch niet precies gelijk is. Men kan alleen vermoeden dat de auteur hiermee het stemhebbende, respectievelijk stemloze karakter van deze consonanten zal bedoeld hebben. Opmerkelijk is hierbij dat in al de voorbeelden het *b - p* alternatief uitsluitend in Anlaut voorkomt. In gevallen van *b - p* in Inlaut waar naast een *b - p* wisseling in Anlaut ook de mogelijkheid voor de hand lag hetzelfde te doen voor de Inlaut, blijft deze onbenut. Zo geeft hij wel *bib* naast *pib*, maar niet *bip* en *pip*. Met uitzondering van *bab* of *pab*, dat ook als een woord kan beschouwd worden (dan wel *pap*, men vgl. *op* in cap. 6) zijn alle voorbeelden eerste syllaben van woorden, zodat de Auslaut helemaal buiten beschouwing blijft. Men vgl. ook de voorbeelden *tob* of *dob* bij n° 4 hierna.
2. *ph - f*. Men gebruikt *ph* alleen vóór *a* of *i*, overal elders steeds *f*. Als reden geeft de auteur alleen dat „ict noit anders andere meeesters en sach vseren”. Men vgl. vv. 247-54 in het dichtwerk.
3. *c - k*. Beide stellen een en dezelfde klank voor als ze staan vóór een *a, o* of *u* ; volgt er een *i* of *e* op, dan is dat niet het geval. Cf. J. Lambrecht : „*c* : de welke heeft twea crachten te weten van ean k ende

dat alse staad voor een *a, o*, of *u* : ende van ean s ende dat voor *e* of *i* staande”. Immers dan „nemense eenen diuerschen soon” (d.i. klank). Het is dan ook niet te verwonderen dat de auteur vastgesteld heeft dat „veel meesters” aan de *c* de voorkeur geven als *a, o* of *u* volgt, maar aan de *k* als *e* of *i* volgt. Hij geeft de raad zich aan dit gebruik te houden. Men vgl. ook n° 8 verder in dit hoofdstuk en cap. 12 hieronder. Zie ook vv. 189-216 in het dichtwerk.

4. *d - t*. Ook hier komt de auteur dicht bij het onderscheid dat wij gewoon zijn als stemhebbend en stemloos te betitelen. Ook van de fooneemwaarde die deze letters soms hebben is hij vaag bewust. Immers, de auteur merkt op dat de „voys” of „voysen” bij beide bijna dezelfde is (of zijn), maar dat ze „een verstand niet geuende” zijn, m.a.w. dat ze toch een semantisch onderscheidende functie hebben.
De *d* „verscoont” de „voys” van de *t*, vooral in Auslaut, maar „seer selden” in Anlaut. Bij het begin van een woord kan *td* wel voorkomen, maar stelt dan toch alleen de *d*-klank voor. Voorbeelden geeft hij bij deze laatste opmerking niet.
5. *gn - ngn*. Beide spellingen dragen de goedkeuring van de auteur weg, maar in feite geeft hij de voorkeur aan *ngn*. Een reden daarvoor geeft hij niet. Men vgl. vv. 243-46 in het dichtwerk.
6. *y - i*. In Anlaut of op het einde van een syllabe kan *i* of *y* (ook *ij*) gebruikt worden. Uit de voorbeelden blijkt echter dat ook nog *ye* en *ie* als goede spellingen aanvaard worden. Staat de vocaal *i/y* of *ij* echter tussen twee consonanten, dan is er een „differentie” tussen beide : de klank voorgesteld door *y* is dan „een lettellangher” dan die van *i*. De auteur geeft dan ook de raad *i* tussen twee consonanten alleen in „cortten voysen” te gebruiken. Is de klank niet kort, dan is het aanbevolen *y* te gebruiken. Men vgl. vv. 143 e.v. in het dichtwerk.
7. *z - s*. Alhoewel de auteur begint met te zeggen dat beide „alleleens” in klank zijn, voegt hij daar toch onmiddellijk een eerder duistere raad aan toe : „esser kuer an”, d.i. als de keuzemogelijkheid bestaat (wanneer ?), dan is de *s* „langer” dan die van de *z*. Het woord „langer” lijkt wel eigenaardig als, naar men kan vermoeden, hij in feite „scherper” zou bedoelen. Men vgl. ook vv. 167-82 en vv. 255-65 in het dichtwerk.
8. *c - x*. Dit is een eigenaardig geval. Immers, de *c* werd reeds in hetzelfde hoofdstuk behandeld (zie n° 3 hierboven), zij het dan als alternatieve spelling voor *k*, althans in sommige gevallen.
Nu wordt *c* als equivalent van *x* besproken. In sommige woorden,

„maer niet veel”, kan de *c* als *x* gespeld worden. Uit de voorbeelden blijkt dat het hier gaat om leenwoorden uit het Grieks, waar in *x* eigenlijk de Griekse letter *chi* is ⁽⁸³⁾. Uit de voorbeelden blijkt ook nog dat hij de *c* in feite niet als *x*, maar (natuurlijk ten onrechte) als *xp* (d.i. *chi* + *ro*) voorstelt. Niet *xpistus* maar *xpristus* wordt gezegd hetzelfde te zijn als *cristus*.

Het negende hoofdstuk handelt eerst over de drie „letters” die in feite twee of drie gewone letters voorstellen. Twee ervan werden reeds in hoofdstuk 3 vermeld. Daar werd gezegd dat ze „niet gherekent en worden inden Abc” en ook in hoofdstuk 9 wordt nog eens herhaald dat ze niet behoren tot de tweeëntwintig letters van het alfabet. Toch worden ze ook „letters” genoemd. Het is duidelijk dat het woord „letter” in de titel en in het hoofdstuk zelf naast zijn gewone betekenis hier ook gebruikt wordt als synoniem voor abbreviatuur, afkortingsteken of wat de auteur in het volgende hoofdstuk „tittel” noemt.

De „letter” *b* uit hoofdstuk 3 komt hier niet ter sprake (men zie echter Hoofdstuk 13). De plaats van de *b* wordt hier ingenomen door het teken *r*, dat hier voor het eerst opduikt.

Deze (*r* is de aanduiding van twee letters : *et*. Het is duidelijk een afkorting die in Latijnse teksten voorkomt en het enige teken dat twee letters voorstelt. Immers de andere twee stellen er elk drie voor : de *q* wordt opgelost als *con* en *u* (ook, zo blijkt nu, voorkomend als *cc*) is *tra*. De twee laatstvermelde afkortingen kunnen ook samen voorkomen, als b.v. in *contra*, waar dan het teken voor *tra* (dat zelf ook *tra* genoemd wordt) boven dat voor *con* wordt geplaatst.

Tot zover dekt het opschrift van dit hoofdstuk ook de inhoud. De rest van het hoofdstuk is echter gewijd aan het feit dat sommige consonanten (de *r* en de *s*) door twee verschillende tekens aangeduid worden en dat de medeklinker [*v*] op drie verschillende manieren kan weergegeven worden.

De *r* komt voor in wat de auteur respectievelijk een „gesloten” en een „open erre” noemt. De gesloten lettervorm treft men aan in Auslaut ; in het midden van een woord geeft men de voorkeur aan de open *r*-vorm.

Bij de *s* onderscheidt hij een „lange” en een „corte” schrijfvorm : de eerste gebruikt men bij het begin en in het midden van een woord. De enige reden voor de twee *r*- en *s*-vormen is de „schoonsten toech”, d.i. de sierlijkheid van het handschrift.

⁽⁸³⁾ Men vgl. de laatste alinea in Hfst. 13.

Alhoewel in de vierde alinea gezegd werd dat er twee *v*'s zijn (de *v* en *vv* of *w*), wordt er in alinea 5 nog de *u* aan toegevoegd.

De schrijver maakt dus blijkbaar geen onderscheid tussen bilabiale *w* en labio-dentale *v* (of *u*). Welk van deze tekens dient gebruikt te worden, wordt alleen bepaald door de plaats die ze in de syllabe of het woord innemen : de *u* komt nooit in Anlaut voor ; de *v* alleen als beginletter van een woord, terwijl de „dobbelt *vv*”, d.i. de *w*, in Anlaut of in Inlaut op hun plaats zijn. In dit laatste geval moet de *w* toch steeds het begin van een syllabe vormen. Als de *w* bij het begin van een woord staat, kan ze toch nog door een *t* of een *s* voorafgegaan worden (ook door een *z*, zoals uit het laatste voorbeeld (*zwinghelen*) blijkt !). Dit zijn echter de enige twee (met de *z* eigenlijk drie) *exceptio*'s waar de *w* niet het begin van een woord of syllabe vormt.

In het tiende hoofdstuk wijdt de auteur al zijn aandacht aan de „tittelen”, d.w.z. afkortingen, die tot doel hebben „corte te spellene”. Ze staan als aanduidingen voor wat hij de „terminacie” noemt ⁽⁸⁴⁾. Er zijn vele soorten en elk ervan wordt afzonderlijk behandeld.

Hij begint met een onderscheid te maken tussen een „langhe tittele” en een „corte tittele”. Een lange „tittel” is een horizontaal streepje dat boven een vocaal kan voorkomen en ook door het vertikale been van een *b*. Bij de vocalen geeft hij twee reeksen voorbeelden. Het onderscheid tussen beide is niet duidelijk : in de eerste reeks mag men „int eerste van dese woerde” een afkortingsteken gebruiken, maar er worden ook voorbeelden gegeven waarin twee „tittelen” voorkomen en waar ze niet in de eerste syllabe te vinden zijn, zoals dat trouwens in de tweede reeks voorbeelden meestal het geval is. Wat de auteur precies bedoelt met „int eerste” is mij niet duidelijk. Bij de vocalen is de „langhe tittele” de afkorting van *n* of *m*, bij de *b* echter staat het teken voor *er*.

Een „corte tittele” is een vertikaal streepje dat op een weglatingsteken lijkt. Het komt voor een medeklinker en staat er voor *re*. Toch kan deze „tittele” ook wel *er* aanduiden en is dan hetzelfde als de lange „tittel” bij de *b*. Dit noemt de schrijver een „sonderlinghe exceptie”. Hij geeft de eerder duistere raad boven wat hij „corte letteren” noemt (wat bedoelt hij hiermee ?) een „corte tittele” te gebruiken, en boven „langhe letteren” een „langhe tittele”. Voorbeelden geeft hij niet en bovendien doet men er toch best aan *er* of *re* te proberen, te luisteren of het een betekenis oplevert en daarnaar zelf te oordelen waarvoor het

⁽⁸⁴⁾ Het woord *terminacie* wordt in Hfst. 14 in een andere betekenis gebruikt.

afkortingsteken staat. Ter illustratie geeft hij *v'langen* en *v'delijc* (verlangen - vredelijc), maar ook $\bar{q}$ en q' (que - qui) ⁽⁸⁵⁾!

De *p* heeft drie „tittelen”: een „langhe tittele” door het been van deze letter, geeft *er*; hetzelfde teken maar boven de *p*, kan alleen voorkomen als op de *p* een *n* volgt en staat dan voor *rese*; een „corte tittele” boven de *p* geeft *re*. Bovendien heeft deze consonant soms ook een teken, „comende van bachten” en door het been van deze letter gaande, als *ro* dient opgelost te worden. Dit laatste teken treft men alleen bij de *p* aan.

Bij een *q* kunnen niet minder dan zes verschillende afkortingstekens voorkomen. Eigenlijk nog meer, zoals verder in de tekst blijkt. Ze kunnen in drie groepen ingedeeld worden;

1. de *q* met een afkorting moet, naargelang van de soort „tittele” als *qui*, *quod* of *que* opgelost worden ⁽⁸⁶⁾.
2. Staat er een *o* boven dan is het *quo*, waar de *o* als „tittel” dan eigenlijk alleen [w] weergeeft (de *u* in *quo*). Als de *q* door een *m* gevolgd wordt, duidt een „langhe tittele” erboven aan dat men *quoniam* moet lezen.
3. De zesde afkorting is de *q* die zelf als afkorting fungeert, nl. wanneer ze als de (*q* uit hoofdstuk 9 geschreven wordt en er nog *u* (of *cc*), het *tra*-teken, boven geplaatst wordt geeft dit *contra* ⁽⁸⁷⁾.

Dat een *q* als „tittele” kan gebruikt worden, blijkt ook nog in Latijnse woorden eindigend op *-us*. Deze twee letters worden door een afkortingsteken voorgesteld dat sterk op de *q* lijkt. Bij het begin van een woord duidt dit teken dus *con* aan, op het einde van een woord *us*.

Bij deze zes „tittelen” worden er door de auteur zelf als een soort toemaatje, nog een paar toegevoegd. Waarom staan ze niet bij de vorige? Zijn ze later bij het afschrijven van een handschrift waarin ze niet vermeld werden, door de scribent toegevoegd? Zo vermeldt hij nog *qr* dat *quia* voorstelt en *q'* dat staat voor *qua*. Dit laatste is dus niet te verwarren met de zoëven besproken afkorting voor *con* in *contra*.

Ten slotte wordt ook nog vermeld dat een *l* met een schuin streepje erdoor de afkorting is voor Lat. *vel* en dat *t* met een „langhe tittele” erboven Lat. *est* voorstelt.

De versparen in het Hs. — echter als proza geschreven — waarmee

⁽⁸⁵⁾ Een paar alinea's verder in hetzelfde Hfst. wordt echter gezegd dat $\bar{q}$ de afkorting is van *qui* en dat de afkorting van *que* $q\bar{s}$ is!

⁽⁸⁶⁾ Men vgl. echter de vorige voetnota.

⁽⁸⁷⁾ Zie voetnota onder de tekst n° 71.

dit hoofdstuk eindigt, zijn geen samenvatting van de voorgaande uiteenzetting. Ze staan er los van en werden hier alleen toegevoegd omdat ze ook over „tittelen” handelen ⁽⁸⁸⁾. Wat in deze *regula* gezegd wordt is niet in overeenstemming te brengen met de eraan voorafgaande prozatekst.

Alhoewel de *q* reeds uitvoerig in het voorgaande hoofdstuk aan bod kwam, is de auteur er nog niet mee klaar. In het *elfde* „cappittel” komt hij er nog eens op terug, zij het dan in slechts een paar regels.

Inderdaad, in belangrijkheid steekt dit hoofdstuk sterk af bij de voorgaande. Het zijn slechts een paar losse nota's, met een eerder improviserend karakter. Dit blijkt uit een discrepantie tussen het opschrift en de tekst. De titel beweert dat als een *q* niet met een „tittel” verbonden is, deze consonant zonder eropvolgende *u* (*v*) niet voorkomt. In de tekst echter staat „sonder de *v oft de r*”. De laatste drie woorden passen niet in de kontekst. Immers de *r* na de *q* fungeert als „tittel” (cf. voorgaande Hfst.) die *uia* aanduidt (*qr* = *quia*).

Ook is het niet duidelijk wat met „onder” in het opschrift bedoeld wordt: een afkortingsteken dat onder de *q* staat, wordt in Hfst. 10 niet vermeld.

Wat reeds in verband met het voorgaande hoofdstuk werd aangestipt, is ook voor hoofdstuk 12 van toepassing. Dat de *k* en de *c* niet altijd dezelfde klank voorstellen, werd reeds in hoofdstuk 8 behandeld. Wat hier nu over de spelling *c* of *k* wordt gezegd, komt op hetzelfde neer als wat enigszins anders in het vermelde hoofdstuk werd besproken. Het is dus een hoofdstuk waarin nauwelijks iets nieuws wordt gebracht.

In hoofdstuk 13 komt eindelijk de letter *b* ter sprake waarop reeds in hoofdstuk 3 de aandacht werd gevestigd en die we ook reeds bij de bespreking van hoofdstuk 9 dienden te vermelden.

De *b* is voor de auteur blijkbaar een moeilijke zaak. Hij begint met te verklaren dat de *b* „gheen lettere” is, alhoewel ze toch in het Abc voorkomt. Men zal zich herinneren dat in hoofdstuk 3 gezegd werd dat de *b* niet tot het Abc gerekend wordt! De weinig zekere houding van de schrijver t.o.v. de *b* blijkt ook uit het feit dat hij voorhoudt dat het geen letter is, maar er onmiddellijk op laat volgen dat het er soms toch een is.

Wanneer is de *b* dan toch een letter? In drie gevallen:

1. als de *b* in Anlaut staat;

⁽⁸⁸⁾ In v. 4 luidde de oorspronkelijke tekst wel: „Ghelic hier niet onghetoocht en sal bliven”. Daar het betoog al voorafging werd door de scribent „hier voren ghetoocht es” toegevoegd, zodanig dat het vers veel te lang geworden is.

2. als de *h* in Inlaut staat, maar dan toch alleen wanneer ze het begin van een syllabe vormt ;
3. als er een *c* aan voorafgaat, m.a.w. als de *c* niet als [k] of als [s] klinkt, maar samen met de *h* de [x] weergeeft, als in *lachen*, enz. Klank en spelling worden niet uit elkaar gehouden.

In alle andere gevallen waar men een *h* aantreft, is het geen letter (d.i. stelt het geen klank voor), maar „verschoont” wel „elc silbees ghelut”. Vooral in *gh* is dit het geval, zegt de schrijver. Dit is een interessant detail, daar het er m.i. op wijst dat in zijn eigen streektaal de auteur niet duidelijk het verschil tussen *h* en *g* hoorde, zoals nu nog in Frans- en West-Vlaanderen : schreef men *gij* en niet *ghij*, „men mochte *v* niet begrijpen” bij het luidop lezen, daar men zou kunnen menen dat *ge hij* bedoelt. De *h* na de *g* lijkt dus, eigenaardig genoeg, in de opvatting van de auteur de klank van de *g* te versterken, te „verschoonen”, alhoewel men natuurlijk eerder het omgekeerde zou verwachten. Deze opvatting vindt men ook in het verstraktaat weer (vv. 56-62).

Het hoofdstuk besluit met de opmerking dat *h* ook i.pl.v. *f* kan gebruikt worden : zoals uit de voorbeelden blijkt, bedoelt hij niet *h* maar *ph* en is dit alleen het geval in leenwoorden uit het Grieks ($ph = \varphi$)⁽⁸⁹⁾.

Hoofdstuk 14 handelt over de „dobbeleringhe” van vocalen, d.i. twee vocalen die binnen eenzelfde syllabe op elkaar volgen. Hierbij wordt niet het minste onderscheid gemaakt tussen die gevallen waar de tweede vocaal alleen aangeeft dat de eerste lang is, die waarin deze tweede vocaal samen met de eerste een tweeklank vormt, en die waarin beide vocalen samen een geheel andere klank voorstellen.

In „onser talen” zijn er volgens de auteur veertien „terminacien”, d.i. gevallen⁽⁹⁰⁾ van zulke „dobbeleringhe”, die alle „dyptonghen”⁽⁹¹⁾ genoemd worden.

Deze „dyptonghen” zijn dus niet te verwarren met wat wij nu onder dit begrip verstaan. Ook bij J. Lambrecht treffen we de aan het Grieks ontleende benaming in deze betekenis aan : „diphthongos, dat zijn by ons vocael silleben, van tvea lúdende letters ghemaakt”. Men vgl. ook het dichtwerk, vv. 464-65.

Uit de bespreking van welke combinaties men bij elk van de vijf vo-

⁽⁸⁹⁾ Men vgl. Hfst. 8 en de commentaar daarop, n° 8.

⁽⁹⁰⁾ Het woord „terminacie” wordt hier in een andere betekenis gebruikt dan in Hfst. 10.

⁽⁹¹⁾ Men verwacht de spelling *dyptonghen*, volgens de regel die op het einde van het vorige hoofdstuk door de auteur zelf gegeven wordt.

calen in de „Vlaemsche” spelling aantreft, blijkt dat er naast lange klinkers (ae, ee, ie, ij, oo) ook combinaties zijn waarvan de klankwaarde niet zo duidelijk gegeven is.

Verskillende combinaties kunnen meer dan één klank voorstellen : b.v. *ei* in *onreinicheit* en *serteine* (Hfst. 1) naast *geift* (Hfst. 1), *steich* en *veil* (Hfst. 2). Omgekeerd kan eenzelfde klank ook door twee „dyptonghen” voorgesteld worden : *referainen* (Hfst. 1) naast *refereinen* (Hfst. 2) ; *vseirt* naast *vseert*, enz.

Wat is de fonetische waarde van *ou* in *soudt* (Hfst. 1), *behouden* (Hfst. 12), naast *verdoemen* (Hfst. 1) of van *tonhoudene* en *broeden* (Hfst. 1). Betekent het onderscheid *ou/oe* ook een onderscheid in klank ? Wat is de klankwaarde van *oi* in *moiten* (Hfst. 2), in *caroingie* of *imploieren* (Hfst. 2) of in *noit* (Hfst. 16) ?

De fonetische waarde van de „dyptonghen” wordt door de auteur volledig genegeerd in zijn behandeling van de vocaalcombinaties. Alleen de spelling krijgt zijn aandacht. Maar zelfs hier kan men op onvolkomenheden wijzen : de „dyptonghe” *uu* ontbreekt, alhoewel die veelvuldig in zijn traktaat voorkomt (*gheluudt*, *luuden*, enz.) evenals *uw* (*uwt*, Hfst. 6 en 7). Dit is ook het geval voor *oy* (*voys*), en *eei* (*vseeirt*, Hfst. 3).

In het traktaat wordt nu eens *ee* dan weer *e* voor de lange *e* gebruikt (*gheheele* naast *gherekent* (Hfst. 3)) of *oo* naast *o* (*moghen* naast *zoo*), enz. Het hoeft nauwelijks gezegd dat ook deze gevallen, die toch voor beginnelingen in het spellen reële moeilijkheden kunnen opleveren, totaál onbesproken blijven.

Het opschrift boven hoofdstuk 15 is onvolledig : de vier „diptongen” waarvan sprake, zijn die welke in het Vlaams „niet spellen en moghen”. Dit blijkt uit de laatste alinea van het voorgaande hoofdstuk.

Opmerkelijk is weer de berijmde passage, die in het Hs. toch doorlopend als proza, staat geschreven.

De „figuere” die in hoofdstuk 16 getekend staat, is het geraamte van wat J. Lambrecht in zijn traktaat een „sillebtafele” noemt. Het lag wel in de bedoeling van de auteur van dit traktaat een overzicht te geven van al de syllaben die uit twee letters bestaan, zowel die bestaande uit een vocaal gevolgd door een consonant als die waarin de volgorde omgekeerd is.

Zoals uit de tweede alinea blijkt, was het bovendien ook gepland in deze „tafele” ook die syllaben die in het Vlaams „niet en spellen en moghen”, met lijnen aan te geven. Deze lijnen in rode inkt die wel in het volgend hoofdstuk verschijnen, ontbreken hier. De rubricator heeft zijn

werk niet gedaan en de „figuere” is onvolledig gebleven.

Het *zeventiende* hoofdstuk bestaat voor het grootste gedeelte uit „silbtafelen” of „scoone figueren” die ook hier slechts gedeeltelijk werden afgewerkt.

De bedoeling van de eerste „figuere” is een overzicht te geven van de syllaben die uit drie letters bestaan (cons. + voc. + cons.), en die al dan niet in het Vlaams voorkomen. Dit overzicht is echter niet afgewerkt.

Deze „figuere” wordt gevolgd door een overzicht van de syllaben die in het Vlaams niet „spellen”. Voor de gevallen, waarin *b* gevolgd wordt door een vocaal en een consonant, gebeurt dit in een berijmde passage. Dit is ook het geval voor de *d*.

Voor de *c* gevolgd door een vocaal en een consonant, wordt een „figuere” gebruikt met rode lijnen die de in het Vlaams niet voorkomende combinaties aangeven. Gelijkaardige figuren volgen voor de *d*, *b*, *l*, *m* en *n*. Voor de *f*, *g*, *p*, *r*, *s*, *t*, *v* en *w* zijn de tabellen door de rubricator niet afgewerkt. Ze werden in onze uitgave niet opgenomen, daar ze in onafgewerkte vorm, d.i. zonder lijnen, geen informatie geven.

Nog enkele opmerkingen bij deze tabellen: bij de consonanten ontbreekt de *k* (men is wel verondersteld hiervoor bij de *c* terecht te kunnen). De *b* wordt hier dan toch weer bij de consonanten gerekend. Dit is ook het geval voor de *w*, die in Hfst. 3 helemaal niet bij het alfabet vermeld werd en waarvoor men op grond van Hfst. 9 zou kunnen menen bij de *v* terecht te kunnen.

Het opschrift van *hoofdstuk 18* belooft een „figuere”, waarin de syllaben opgegeven worden die bestaan uit twee consonanten, gevolgd door een vocaal. Wat echter volgt is niets anders dan een lijstje van de combinaties van twee consonanten die in onze taal voorkomen.

Deze lijst vertoont grote overeenkomst met die welke we ook bij J. Lambrecht aantreffen. Alleen is deze laatste veel uitvoeriger, vooral bij de *s* en de *t*, daar hier ook blijkbaar de proclitische *s* en *t* opgenomen werden (*sh(emels)*, *tn(emen)*, enz.).

In de opsomming die we in dit hoofdstuk krijgen zijn er een paar lacunes; b.v. *sp*. Of moet *sr* als een schrijffout voor *sp* aangezien worden? Dit laatste lijkt waarschijnlijk als men de laatste twee verzen van het berijmd stuk, dat op de „figuere” volgt, leest. Bij de *c* wordt wel *kn* naast *cn* vermeld, maar bij *cr* en *cl* niet. Ook dit is wel een vergetelheid.

De reeds vermelde berijmde passage, die op de opsomming volgt, verklaart waarom *b*, *k*, *q* en *r* bij de opsomming ontbreken (met uitzondering van *kn*). Toch sluiten de verzen niet nauw aan bij de „figuere”. Er wordt immers in gezegd dat *l*, *m*, *n*, *t* en *c* alleen op de *s* kunnen volgen:

in de „figuere” echter komen *bl*, *cl*, *cn* enz. wel voor en dat trouwens heel terecht.

Wat in r. 8 van de verzen wordt gezegd, komt overeen met wat in de „figuere” voorkomt, uitgezonderd dat *dl* en *tl* (met proclitische *d* en *t*) er ontbreken.

In het opschrift van *hoofdstuk 19* wordt een „figuere” beloofd waarin alle syllaben worden aangegeven die bestaan uit twee consonanten, een vocaal en nog een consonant.

Het geraamte alleen is gegeven, de lijnen die de syllaben zouden aanduiden, ontbreken. Zo had de rubricator b.v. *bl* met *a* en met *d* moeten verbinden, *dr* met *o* en met *p*, enz.

Hoofdstuk 20 is eveneens onafgewerkt. Weer wordt alleen het geraamte van de twee „figueren” gegeven. De eerste had moeten de syllaben aangeven die bestaan uit consonant + vocaal + twee consonanten.

Op te merken valt dat *rch* en *dts* (drie consonanten i.pl.v. twee) ook vermeld staan. De *rch* is interessant omdat hier weer de onzekere houding van de auteur zou kunnen blijken tegenover de letter als spellings-element en het erdoor voorgestelde foneem. In het dertiende hoofdstuk wordt immers gezegd dat een *b* die op een *c* volgt, wel degelijk een letter is. Als dit zo is, zijn *rch* drie letters. Dat ze toch bij de reeks van twee consonanten voorkomen zou er kunnen op wijzen dat de auteur er zich toch vaag van bewust is dat *ch* samen maar één klank voorstellen.

De tweede „figuere” (twee cons. + voc. + twee cons.) beperkt zich tot de herhaling van de tabel uit Hfst. 18.

Bij de laatste vier hoofdstukken (Hfst. 21-24) is de rubricator eveneens in gebreke gebleven. Zoals deze in het Hs. opgetekend staan, zijn deze hoofdstukken niets meer dan een opschrift en een aanzet tot een „figuere”.

Uit de opschriften blijkt dat ze respectievelijk de syllaben wilden aangeven die bestaan uit: een consonant + twee vocalen (Hfst. 21); een consonant + twee vocalen + een consonant (Hfst. 22); een consonant + twee vocalen + twee consonanten (Hfst. 23) en twee consonanten + twee vocalen (Hfst. 24).

Het laatste hoofdstuk (Hfst. 25) dat in de „tafele” vóór het traktaat voorkomt, is niet meer in het Hs. aanwezig wegens verlies van een blad na fol. 32. Blijkens de zoëven genoemde „tafele” was het een bijna zeker eveneens onafgewerkte „figuere” van de syllaben die bestaan uit twee consonanten + twee vocalen + een consonant.

3. HET BERIJMD TRAKTAAT

A. Inleiding

Zoals reeds hierboven bij de bespreking van het manuscript werd vermeld, komt het didactisch gedicht voor op fols. 34-43. Het einde is niet bewaard: onderaan fol. 43^v breekt de tekst af daar het volgend blad (fol. 44) uit het Hs. verdwenen is.

Het werk staat in het manuscript als proza geschreven, maar is volledig in paarsgewijs rijmende verzen gesteld. Deze verzen zijn niet onverdienstelijk en getuigen van een grote vindingsrijkheid, zeker als men hierbij rekening houdt met de toch wel bijzonder weerbarstige en droge, uiterst technische stof. De versvorm heeft natuurlijk ook de verstaanbaarheid van de uiteenzetting niet bevorderd.

Zoals het didactisch gedicht tot ons gekomen is telt het 818 verzen. Als men schat dat op het nu ontbrekende blad ten hoogste een negentigtal verzen kunnen gestaan hebben, betekent dit dat het volledige traktaat ongeveer 900 verzen moet geteld hebben.

Het opschrift verwijst naar „ouden tijden” en „wijse, oude meesters”. Het is mogelijk dat Van Varenbraken dit gedicht uit een ander handschrift heeft gecopieerd. Toch is hierbij voorzichtigheid geboden. Het komt immers in middeleeuwse en vroeg-zestiende-eeuwse traktaten wel meer voor dat de autoriteit van bekende namen en oude, wijze meesters wordt ingeroepen om eigen werk meer gezag en eerbiedwaardigheid te verlenen.

Wat er ook van zij, het is een feit dat wat de taal aangaat, het dichtwerk een veel heterogener geheel vormt dan het prozatraktaat. Het lijkt waarschijnlijk dat de scribent de taal van zijn legger bij het kopiëren slechts gedeeltelijk aan zijn eigen taalgebruik heeft aangepast.

Het berijmde traktaat werd door het aanbrenge van afwisselend rode of blauwe lombarden in onderdelen opgesplitst. Na een korte inleiding volgt de auteur grosso-modo dezelfde volgorde bij het behandelen van de stof als het prozatraktaat: het alfabet, de vocalen, de consonanten, de afkortingen, lettergrepen en „dyptonghen”, woorden en splitsing ervan in lettergrepen. Hij besluit met nog een uitvoerig „hoofdstuk” over gebruikelijke afkortingen. Zoals men ziet krijgen de afkortingen of „tittels” hier zeer veel ruimte toegemeten. Dit is trouwens ook in het prozatraktaat het geval.

Tussen het prozatraktaat en het didactisch gedicht bestaan ook opvallende verschillen. De materie die in Hfst. 16-24 van het eerstgenoemde traktaat besproken wordt, zoekt men in het dichtwerk tevergeefs. Omge-

keerd besteedt het dichtwerk veel aandacht aan de splitsing in lettergrepen, een onderwerp dat in het prozatraktaat niet aan bod komt.

De precieze relatie tussen prozawerk en rijmtraktaat is een moeilijke zaak. Dat er een nauwe band bestaat is duidelijk. Zo is het merkwaardig dat de dichter er zich voor bepaalde onderdelen van de stof toe beperkt naar het prozawerk te verwijzen (vv. 46-70). Aan de andere kant komen in het prozawerk ook berijmde passages voor, geheel in de trant van de verzen uit het dichtwerk.

Hoe nauw die relatie ook is, toch zijn er tussen beide zoveel verschillen in opvattingen over allerlei onderdelen van de orthografie, dat het ene werk moeilijk als bron voor het andere kan gediend hebben⁽⁹²⁾.

B. De Tekst

(fol. 34r)

Hier beghint orthographia, alsomen die leerde inden ouden tijden, seer wel ende plat gheexponeert van wijse, oude meesters.

Om dat ic veel leeke hoore claghen,
Die comen syn tot hueren daghen,
Dat sy ionc niet en conden leeren lesen,
Hem willic allen in trooste wesen,
5 Ende maken eenen aert in dichte
Bij den welcken sij seer lichte,
Tlesen varinc sullen leeren,
Wouden sij hem daer toe keeren,
Oft sij en sijn beestachtich van engiene,
10 Tusschen 4 jaren ende dertiene,
Op dat huer wijser sulc sij dan,

2. tot hueren daghen: tot volwassenheid.

5. eenen aert: kunst (Fr. art); hier: een leerboek der spellingkunde of schrijfkunst (vgl. ook v. 37, 175, 646, 652 en 655).

7. varinc: snel.

8. als ze zich daarop zouden toelagen.

9. engiene: vernuft, geest (vgl. v. 644).

10. 4 jaren: het Hs. heeft 1 jaren, d.i. 50 jaren; de 1 is wellicht ontstaan uit de middeleeuwse vorm van het Arabische cijfer 4.

11. wijser: verstand.

(92) De opsplitsing in verzen van de lopende tekst van het Hs. is door mij gebeurd. Ook de hoofdletters en de leestekens werden toegevoegd.

? 467-70

of verstaan dat ze met heropzet

op voorwaarde

- Dat hij na rechte bedieden can, ^{naauw}
 Tgoent dat hier gheleert sal sijn,
 Omme tdietsch te lesene ende tlatijn.
 15 Die dese conste hem wil bewinden,
 Sal met redenen ghetooget vinden,
 Naerscheide van lesene ende van spellene,^h
 Sonder den leeken seer te quellene,
 Noch selue te vermoyene mede,
 20 Elc neimt in dancke, dat ic aerbeide.

Om dat elc woordt dat men sal lesen,
 Van silbeen moet vergadert wesen;
 Ende men de silbee eerst moet toe bringhen
 Bij letteren vergaderinghe,
 25 Eest bij veele, eist bij lettelt,
 So wert des boucx eerste cappittel :
 Wat lettere es ende hoe ghenaemt
 Elc bij hare, ende wat betaemt,^{u/sonderlyk}
 Hem dijs te wetene / die leeren. ^e

- 30 Sal, oft hij ne wilt bij vseren
 Al leeren, als doen de ghemeene,
 Diemen ter scolen sendt cleene,
 Ende gaende houdt so langhe stont,
 Dat alle lesinghe hem werdt condit.
 35 Omme dat de oude den tijt niet en moghen
 Soo langhe ontberen, wille ic hem tooghen,
 Aert bij welcken sij metter spoet,³⁹
 Van lesene sullen werden beuroedt,
 Ja binnen so corter termijne,
 40 Dat te verwonderen ware in aenscijne.

Lettere es dat minste deel,
 Onuersceedelijc gheheel,

12. na rechte bedieden : juist begrijpen.
 15. bewinden : eigen maken.
 17. Naerscheide : kunst, lering ? (niet bij De Bo, WNT, Verdam).
 19. selue : deselue, dezelfde.
 23. toe bringhen : samenstellen.
 38. Na lesene staat in het Hs. sij ; beuroedt : onderricht.
 40. in aenscijne : als men het ziet.
 42. onuersceedelijc : onscheidbaar, ondeelbaar.

- Twelcke mach sijn ghescreuen,
 Daer voys byteekelijc es beseuen.
 45 Der letteren sijn vierwerf vj
 Bij welcken ghespelt es elcke lesse :
 A e y o i u b c d f g
 K l m n p q r s t x z
 Ooc esser (r (q ü ende h,
 50 Dese viere sijn, als ic versta,
 Tonrechte letteren ghenoept
 Want daer de h te stane compt,
 Int beghin der silbeen voren,
 Men sal den voys veel stijder hooren
 55 Luuden dan of soe daer niet en ware,
 Gheen proper gheluudt en compt vut hare,
 Want als cyffere es, soe bediet
 Van huer seluen liue dende niet,
 Maer tverstant ne waer beteekenesse dat soe gheuet
 60 Der letteren, daer soe an cleuet
 Bachten, alsoo ic hier naer,
 Sal bij exempelen tooghen claer,
 Maer diese ouer de a pleghet
 Te stellene, hij es seere ontweghet.
 65 De ü tittel dincke mij ooc niet,
 Dat soe letter mach sijn bediet,
 Maer sij es ghelijc een slot bekendt,
 Slutende dar silbeen hendt,
 Ende / dat in diuerscher ghiyse,
 70 Also ic hier naer sal wijsen.
 Men vinter, soo icse hebbe gheteldt,
 Twaelfue daermen meide speelt.
 Woudic elcker name bescriuen,

3 / fol. 35r)

44. byteekelijc : door een teken, symbolisch ; beseuen : aangegeven (niet in deze bet. bij Verdam). Vgl. ook v. 98.
 54. stijder : krachtiger, sterker.
 56. proper : eigen (Fr. propre).
 57. cyffere : symbool, aanduiding (cf. WNT bet. 7 : figuur van doorengestregelde letters, monogram).
 64. ontweghet : op een dwaalspoor, verkeerd.
 65. tittel : afkortingsteken. accent ?
 69. ghyse : wijze, manier.

- Ic soudts seker tonder bliuen.
 75 Al dat buuter rontheid gaet
 Vander *letteren*, hoe dat staet,
 Der duere, daer bachten, oft daer bouen,
 Dats al *dat* wy tittelen louen.
 Ic vinde ooc dickent iij vocalen,
 80 Vuer tittelen staende wale,
 Bouen *der consonanten* gheprent,
 Daer huere silbee in begint.
 Dat ooc me (q *ende* (r
 Vuer *letteren* sijn gheset,
 85 Dincke mij redene ne gheene,
 Want elc es een silbe alleene,
Ende men machse niet so ghescriuen,
 Sij en moeten elcke silbeen bliuen,
 Want (r tooghet twee *letteren* gheluudt,
 90 Ende drie gheefter de (q vut,
 Tonrechte heet sou *lettere* dan,
 Die drie *letteren* spellen can.
- Vanden *letteren* alte male,
 Sijn de vj ghenoeemt vocalen :
 95 A, e, y, o ende u ende i.
 Vocalen heeten sij daer bij,
 Dat sij elcker silbeen voys gheuen,
 Alsoot claer wel es beseuen.
 Maer i ende y hebben altoos,
 100 In allen spellinghen, eenen voys.
 Hoet compt dat wijse beede scriuen,
 Sal niet onghelert hier bliuen.
 Van desen vj de ij somtijden
 In consonanten cracht ouerlijden,
 105 Verliesende tvocaels virtuu,

74. *tonder bliuen* : tekort schieten.
 75. *buuter* : buiten der : te buiten ; *rontheid* : de eigen vorm.
 78. *louen* : noemen (niet in deze bet. bij Verdam).
 85. dunkt mij niet redelijk te zijn.
 98. *beseuen* : ondervonden, gehoord.
 104. *ouerlijden* : overgaan.
 105. *virtuu* : eigenschap.

4 (fol. 35v)

- Dats huer voyselycke gheluudt :
 De v ende de i, die *achter* staen,
 Ende dit ghevalt al sonder waen,
 Als sij voren sijn ghescreuen,
 110 *Ende* een vocael hem volghet neuen.
 De v heeft danne tluud *der* f
 Flau, *merc* ende beseffe,
 Ende danne werdet eene ligghende v,
 Met vooy *ende* vers prouict hu nv.
 115 *Ende* als soe van hooft *letteren* sceeden
 Houdet soe ligghet ooc mede,
 Vocael ooc sijnde, oft *consonant*.
 Dit onthoudt *ende* hebt voorhandt :
 Al compt tusschen l oft r
 120 De v, die salt ghedraghen wel,
Ende in consonaents luud bliuen :
 Vraghet oft wij *dus* Vlaminc scriuen.
 Maer alser ij v-s *tsamen* legghen,
 Woudicse vuer vocalen segghen,
 125 *Ende* eene dyptonghen maken dan,
 Midts den vocale diere compt an,
 Als wie oft ware, al houdt ooc mede
 Een r in de middel steide,
 Tusschen ij v-s ende den vocale,
 130 Vocalen bliuen sij nochtan wale,
 Als wrede, wrake machmen ontsien :
 Dus spelt v in manieren drien.
 De i spelt ooc als consonant,
 In wat manieren soo verstant,
 135 Ghelijc ere j luud i,
 Voor wat vocalen soe staende sij,
 Vp dat de silbeen in haer beghint,
 Vander i ment luttel vint.

115. *hooft letteren* : beginletters van een woord (vgl. v. 179).
 115-16. de betekenis van deze twee verzen is niet zeer duidelijk.
 118. *hebt voorhandt* : merk wel ; uit de kontekst blijkt het een synoniem te zijn
 van *onthoudt* (niet bij Verdam, De Bo, etc.).
 123. *tsamen legghen* : op elkaar volgen.
 125. *dyptonghen* : zoals blijkt uit het prozatraktaat (hfst. 14) betekent dit woord
 hier verscheidene vocalen die op elkaar volgen.

- Dander iij hoortmen in dit
 140 Jacop, Jhesus, Job, Iudith :
 Al es h der tusschen ghestelt,
 De i wert anders *niet* ghespelt.
 Om dese stillinghe heist dat wij
 Dickent orboren dese y
 145 Want eenpaerlijcke vocael soe blyft,
 Voren, bachten, *waer* mense scryft.
 De v verliest ooc huere cracht,
 Wanneer *dat* so staet gheslacht
 Tusschen q, g, s *ende* eenen vocale.
 150 Exemplen iij tooghen dit wale :
 Quis, guerra *ende* suades.
 In Dietsche heist naer d, z
 Alsoo alser een vocael comt ane
 Dit prouft metter dwale de zwane.
- 155 Alle dander letteren tote desen,
 Heeten wij consonanten wesen,
 Dat „mede luudende” bediet
 Sonder vocael en moghen sij *niet*
 Eenighen voys te vullen bedieden,
 160 Verstandel wesende eenighe lieden.
 Dustanne vindic tote sestienen,
 Die ons ten lesene hulpen dienen,
 Ende sijn dese, als icx vroet bem :
 B c d f g k l m
 165 N p q r s t x z
 Consonanten kennic *nemme*
 Al scrijft men ooc dus z of s
 Ic wane wel dat nie *waeromme* es
 Danne *omme* de schoonheide vanden staue.

143. *stillinghe* : verstillig, het 'in consonanten cracht ouerlijden' (v. 104).
 145. *eenpaerlijcke* : aanhoudend, steeds.
 148. *geslacht* : ingesloten, omgeven door (vgl. *WNT* s.v. schachten).
 155. *tote desen* : buiten de voornoemde.
 160. *verstandel* : verstandig (vgl. v. 522).
 163. *als icx vroet bem* : zoals ik wel weet.
 168. *dat nie waeromme es* : dat het nooit voor iets anders is.
 169. *staue* : vorm van de letter (niet bij Verdam, *WNT*, De Bo).

- 170 An vij *letteren*, als ic wane,
 Scrijft dese z selden an mee
 Aen a r v b d g p
 Aen dander mense selden set
 Met desen heeten sij cleeden bet,
 175 Dat segghen sij die bij aerten scriuen.
 Dese s wij bachten an driuen ;
 Int hende van elcker silbeen niet,
 Maer int swordts hende mense siet,
 Oft voren, daer sij *hooflettere* heet.
 180 Wat sij meer batet, ic en weet,
 Want *metten* anderen ende mit *desen*
 Sal de spellinghe al eens wesen.
 Der *consonanten* die ic hier scriue,
 Hebbic huutghenomen viue,
 185 C g p s ende mede t,
 Omme *dat* elc gheeft twee luuden oft me,
 Naer den letteren *daer* sij an cleuen,
 Als ic hier naer te kennen sal gheuen.
 De c staende *ter* silbeen voren
 190 Heeft ij luuden in *ons* hooren ;
 Haer *proper* luud *daer* soe naer heet,
 Gheeft soe als soe voor e *ende* i steet,
 Ende gheen *lettere* *daer* tusschen en sij :
 Celi, cibus spelt dus daer bij.
 195 Staet c voor o, voor v, oft a,
 Soe es gheuende thud *der* k.
 Al *comter* tusschen n, r oft l,
 Soe blyft int selue ghespel,
 Ja ooc met allen vocalen
 200 In de ij voornomde talen :
 Cnape, crom, criepsch, crul ende cleene,

175 *bij aerten* : kunstvol, mooi (vgl. v. 5 en 37).
 176. *bachten an driuen* : achteraan gebruiken.
 179. *hoof lettere* : beginletter van een woord (vgl. v. 115).
 198. *ghespel* : spelling (wordt op dezelfde wijze gespeld).
 200. *ij voornomde talen* : de twee talen worden echter niet genoemd ; Latijn en Grieks ? De voorbeelden die volgen zijn echter alleen Vlaamse woorden.
 201. *criepsch* : klagelijk (?) ; niet bij Verdam en *WNT* (wel : *criepen* : klagen, stenen) ; of adj. van *kripse* : ziekte (De Bo) en dan hier : ziekelijk ?

- Te stellene in exemplen ic meene.
 Maer es de h daer tusschen ghestelt,
 De c wert als ts ghespelt ;
 205 Dit littel ghenouch vonden es :
 Michiel spelt dus ende Achilles.
 Ende thende der silben luud c als k,
 Als h niet bachten huer compt na.
 Van *exempelen* en werdt gheen ghebrec :
 210 Lanc, roc an ric ouer gheluc, trec,
 Ne ware als h volghet hier an,
 Anders icse niet voysen en can,
 Dan bij *exempelen* met vocalen,
 Als : lustich sit niet leidich wale
 215 Dus sach ic lucht, dat mij gaf lecht :
 Hebbics verstaen ic bem berecht.
 Voort laet ons merken op de g,
 Die, voren staende, maect luuden twee.
 Huer proper luud gheeft soe dan,
 220 Als e of i huer naest comt an,
 Ende gheene / lettere daer tusschen sit :
 Gemis ende girun tooghen ons dit.
 Maer heest soe datter tusschen sta
 Int ghespel r, l oft h :
 225 Wat vocale soe ooc besluit,
 Dan gheeft de g dat selue luud,
 Dat de c te vooren vutgaf,
 Bachten staende daer h an claf.
 Vuer *exemplum* scriue ic hier an :
 230 Gliden, greden, gheen goet doen can.
 Hooe a voor v staende, oft voor o,
 Luud soe in alre tijdt al uo
 Weder hyet tusschen staet of niet :

202. *in exemplen* : als voorbeelden.
 205. *littel ghenouch* : slechts weinig (?).
 222. *girun* : bet. mij niet duidelijk.
 228. *claf* : kleeft, op volgde.
 230. *greden* : behagen, bevallen (cf. *WNT* s.v. *greien* (II)).
 231. Men leze : *ooc voor a, v staende, oft voor o*.
 232. *uo* : als voren, zoals hiervoren.

- Gulse men selden goud gaderen siet,
 235 Maer gracelike groet hij de teelen,
 Die glad es vanden goeden morcheelen.
 De g ooc in der silben hendt
 Die doet ons twee luuden bekennt.
 Tluud dat ic nv seide van hare,
 240 Als een g huer volghet nare,
 An die silbe die huer staet an,
 Van Brugghen ic wel prijs segghen can.
 Maer volghet daer g de n rechtevoordt,
 Ter naesten silbee int selue woord,
 245 Dan heeft de g van de c dat luud,
 Als regno tblade woord gheeft vut.
 Der p ij luuden leere ende besef,
 Teen es huer propre, tander de f.
 Tluud der f gheuet so dan,
 250 Alleene als huer h cleift an,
 Int hende der silbe, ende ooc daer voren :
 Phillips ende Joseph doen ons dit hooren.
 Anders huer propre luud soe gheeft,
 Ooc waer soe staet, an wien soe cleift.
 255 De s ooc inder z luud gaet,
 Als sou tusschen tveen vocalen staet.
 Constu lesen wel verlesen,
 Du suls hier af te binnen wesen.
 Vuer z mense ghemeene stelt,
 260 Als eenich vocael daer an spelt.
 Nochtans hebbense groot verscheeden,
 Die / tluud wel bemerct van beeden :
 De s luud hard ende de z sochte ;
 Claer macht smaken een rude ghedochte
 265 Dat de s niet sit alsoo wale
 An zijden, als soe doet an sindag

234. *gulse* : gulzigen, hongerigen (bij Verdam alleen als adj.).
 236. *morcheelen* : eten, hapjes.
 254. *Ooc waer* : waar dan ook.
 258. *te binnen wesen* : op de hoogte zijn, weten.
 264. *rude ghedochte* : niet-verfijnde geest.
 266. *sindag* : zondag.

- De t ooc als soe compt te stane
Tusschen ij vocalen, trect soe huer ane
Vander c tluud, want alsoo
- 270 Spelt gratia ende oratio.
Wonderlycken men t, q stelt
Vuer letteren, want daer ne spelt
Gheene andere letteren met hem lieden.
Sij spellen alleene tallen steiden
- 275 Sonder veranderen groot noch cleene.
Daer omme sechtmen t alleene,
Ende q alleene, also wale
Alst doet van eenigen vocalen.
- Ten tittele laet ons aensien mede,
- 280 Die als j slot syn, soo ic seide,
Elcker silbeen daer sij aen staen.
Tittel heuet de name ontfaen
Van „titan“, twelcke „de sonne“ bediet,
Want also de sonne pliet
- 285 Te verscoonne huer heerdrijcke,
Tittel verscoont des ghelijcke,
Ende voorspoet ooc elc ghespel,
Daer soe bij aerten ghestelt es wel.
Ic wane ooc seker wesen das,
- 290 Dat de tittel ooc vonden was
Omme de cortheit alleene,
Want men pryst noch in ghemeene,
Elcken die mit corter talen,
Sijn meenen can vertooghen wale.
- 295 Ooc omme te sparenne tperckement,
Wanic dat stellen hueren talent,
Die omme vercoopen scriuen boecken,
Dat sy de tittelen gheerne soucken,
Ende dickent sij de tittel stellen
- 300 Qualiken, die cort willen spellen.
Tittel en can niet spellen alleene,
Want soe ne heeft luud, grot noch cleene,

284. *pliet* : pleegt, gewoon is.287. *voorspoet* : bespoedigt, versnelt.296. *stellen* : gebruiken, inzetten.

- Maer als soe an de lettere cleeft,
Vulle spellinghe so dan gheeft.
- 9 / (fol. 38r) 305 Onder, / duerslegghen, bachten of bouen,
Want ic wilt al voor tittel louen,
Dat buuten der lettere rondheid gaet,
Daer eenighe silbe bij voortgaet.
Ende gheene tittel mach ooc mee
- 310 Ghedraghen dan letteren twee,
Salmense te rechte scriuen,
Als hier niet onghetoocht en sal bliuen. *Exemplum*
Twaelf tittelen vindic ghescreuen
Die den silbeen huutganc gheuen :
- 315 Vij letteren bij ghetale,
Iij consonanten ende iij vocalen,
Vocalen syn i o u e,
Ende consonanten c r g z
Dander iij als figueren staen,
- 320 Also icse sal tooghen saen.
Ten vocalen willic an terden.
Sullen dese vocalen werden
Vuer tittelen ghespelt,
Sy moeten wesen rechte ghestelt,
- 325 Bouen an hueren consonant.
Dan so gheuen sij te hant
Haers selues luud *et r daer* mede :
Den prumen den fresen groot preis ic seide,
Maer ic ne vant noit in mijn leuen,
- 330 De a dus vuer tittel ghescreuen.
Ic woude voort de consonanten leeren,
Die in tittelen hem bekeeren.
De eerste es c diemen stelt,
Dus p bachter p, ende pro soe spelt,
- 335 Onder de p steert duerslaende ;
Ende ra soo spelt soe dobbel staende,
Tot der letteren die huer staet onder,
Als : g^{ue} ware gherne elc man besonder.

321. *an terden* : beginnen, aanvangen.328. *fresen* : aardbeien (Fr. *fraise*).338. *grave* zou elk man bijzonder graag zijn (*of* : elk man in het bijzonder).

- Heift hiement wonder wat bespelt,
 340 *Dat* men dese tittle stelt
 Int *Abc*, *dat* mach sijn wale
 Omme dat soe dientter voor uocale.
 Dese r als tittel te stane pliet,
 Bouen noch een langhe, *ende* danne soe *nr* bediet
- 345 Nochtans pliet men meest al omme,
 Te scriuene dese tittel *o* cromme,
 Maer de gheleerde *daer* r) meest pleghen,
 Niemand / *murmureert* der teghen,
 Ic ne wet welke vuer best gheiuuen,
- 350 Elc orbore die hij vint ghescreuen.
 Dese r door sleghen men ooc stelt
 Tenden woorden r6, *ende* rum so spelt.
 De 9 vindic als tittel dus,
 Ende doet bouen allen consonanten us,
- 355 Sonder veranderen waer soe staet,
 Gheen ander luud huut *haer* ne gaet.
 De 3 es driuoud tittel meide,
 Naerdien dat soe houdet stede,
 Want an de b 3 ghestelt dus b3
- 360 Spelt soe met allen lieden bus.
 Int Latijn vindicse gheset,
 Dickent daer soe spellet et,
 Ende an de q ooc sonder mee,
 Dus gheset q3 so spelt soe que.
- 365 De tittelen woudic nv ter hueren
 Tooghen die ic hiet fugueren,
 Ende die voren de r bediet
 Diemen ghefigureird r dus siet.
 Want er ghemeene soe spelt.
- 370 Ic vindse ooc vuer a r ghestelt,

339. *wonder wat bespelt* : zonderling gespeld (er zonderlinge opvattingen over de spelling op nagehouden).
 344. *Bouen noch een langhe* : met erboven nog een lange 'tittel' ; *nr* : noster.
 350. *orbore* : gebruike.
 358. naargelang de plaats (*stede*) waar men ze vindt, d.i. volgens de letter waarop ze volgt.
 365. *ter hueren* : op dit uur, op dit moment.

- Ende somwijlen vuer re ooc mede,
 Maer dat es niet in menighe stede.
 Dese r-tittel an de p niet staet,
 Eenen *stoc* comt die den steert duerslaet,
- 375 Van desen tvolc es al ghequer,
 Van spellene p doerslegghen : per.
 Nu zie voort *dattu* niet ne mis,
 Du ne leert de tittel die maect is
 Dewelke aldus eene s alf s heet wesen,
- 380 Niet wel veile speltmen met desen
 Tittel, dan ten hende vanden volume
 Daer eene lettere stonde cume
 Soe ne moeste staen te na den canten:
 Daer staet sou bouen den consonante
- 385 Meest vindic dat soe also staet.
 Al stelt mense elder, *hen* es niet quaet,
 Soe ne hout gheene steide alleene,
 Ne waer ter wille als de ghemeene.
 Een tittel ghemein / vuer al,
- 390 Es eenen *stoc* dweers ligghende smal,
 Ende luud niemeer dan m oft n,
 Bouen den vocale, als ic vroet bem.
 Voor b, voor m, z, voor p,
 Luud de *stoc* m *ende* voor nemmee,
- 395 Als de silbe daer an gheprent,
 An een voor desen drien beghint.
 Ende den woerde toehoort dan.
 Exemple vraye sijn hier van :
 Prommen crempen goed dijn bart.
- 400 Wat consonanten als comt nart,
 Den *stoc* sal als n binden,
 Pensende sulstu hier bij vinden.

371. *re* : het Hs. heeft *rr*.
 373. *tittel* : het Hs. heeft *tittelt*.
 375. *ghequer* : zich bewust, ermee vertrouwd : cf. v. 787 (Het woord is mij niet van elders bekend).
 382. waar nauwelijks plaats over is voor een letter.
 386. *elder* : elders, ergens anders.
 388. tenzij ter wille van (?) de 'gemene' man (?).
 397. *toehoort* : toebehoort (tot hetzelfde woord behoort).

- Maer als den stoc maect swoords hendt,
 Moet bijder redene sijn bekendt,
 405 Weder *dat*-m so n bediet,
 Anders mach ment weten niet.
 Deise stoc bouen eener consonant,
 Doet luuden re, dats wel becant,
 Ende bouen der p ooc wel soe staet
 410 Luudende re. *Maer* heist dat gaet
 De stoc dus p sijnde der p hendt,
 Soo doet het per, hets wel bekent.
 Hier na laet ons ouersien
 Hoe veile tittelen te hebbene plien
 415 Macht van spellenne metter q
 Van die hier sijn voorscreuen nv.
 Weder letteren sijn so niet,
 Doende *der* tittelen bediet.
 Vocalen draghet de q niet mee
 420 Vuer tittelen als dan twee :
 Dats eene o ende ooc eene i,
 Die dus q^o spelt quo, ende dus qⁱ qui
 In twee manieren spelt men que
 Dus q den stoc bouen, oft dus q³ de 3
 425 De clerken kennen wel tghescille,
 Den leeken ict niet scriuen en wille.
 Ic *verlore* hoornoots den tijdt,
 Want hen dade hem *gheen* profijt.
 Metter c dobbel, dus cc, scrijftmen q^{co} qua,
 430 Ende metter r aldus qr quia.
 Quod men mach ooc / driesins scriuen,
 De *waeromme* latic achter bliuen.
 Men spelt dus qd' met eender d,
 Ende onder wilen dus q^ot metter t.
 435 Dan es bouen een tittel o,
 Also ic hier nv spelde quo.
 De laetste tittel daer q an cleeft,

417. *weder...so* : hetzij...hetzij.

425. *tghescille* : 't verschil.

427. *hoornoots* : nodeloos, nutteloos (mij niet van elders bekend).

434. *onder wilen* : soms, nu en dan.

- Es eene colue dus q) die ooc quod gheift
 Ende buter tittelen regle soe gaet,
 440 Want iij letteren, soe voren staet,
 Dan metter q, dat wanic wel.
 Nemmeer willic op letteren letten,
 Ne *waer* ten spelne willic aert setten.
 Laet ons sien voren wat es spellen.
 445 Spellen dat es te gader stellen
 Twee letteren of meer ende tsamen dringhen,
 Dat sij maer een voys voort bringhen.
 Dan heet dat een silbe al,
 Also ic hier na tooghen sal.
 450 Silbe *dat* es een beuanc
 Van letteren onder al eens voys gheclanc
 Slicht voort brochte, sonder verhalen,
 Letteren ij ende alle vocalen,
 Moghen silbeen maken alleene,
 455 Dats (r ende (q, *ende* el negheene.
 Men mach dese ij gheensins stellen,
 Sij ne moeten elc silbe bliuen.
 Vocalen ij moghen ooc staen
 Wel binnen eender silben, vaet mijn vermaen,
 460 Dustane silbeen moghen ooc sijn
 Van twee manieren int Lattijn
 Dats au ende eu soo men nv pliet
 Dyptonghen luud sijn dustaen bediet.
 Dyptonghen luud na onser talen
 465 I verswelch van ij vocalen
 Tsamen beide in een luud
 Behouden huerer beeder vertuudt.
 Int Dietsche staen sij soo ghedichte,
 Int veertienste capittel muechdijsen vinden lichte.

438. *colue* : kolf, knots ; hier : gebogen lijn in de vorm van een kolf.

446. *dringhen* : voegen.

450. *beuanc* : omvang, hier : groep.

452. *slicht* : gewoon ; hier : gemakkelijk ; *verhalen* : ademhalen.

463. *sijn dustaen bediet* : worden aldus genoemd.

465. *verswelch* : samensmelting ; *van* : het Hs. heeft *dan*.

467. *vertuudt* : eigenheid, kracht.

468. *ghedichte* : gedicht, in rijmvorm besproken.

Spellen II

- 15
- (fol. 40r)
- 470 In tvijftienste cappittel staet sonder loghen,
Die gheene dyptonghen *maken* moghen.
Dat sijn die niet en moghen staen
Tsamen *ende* een silbe ontfaen.
Ende sijn noch eens dese, elc merker na :
- 475 Ao, eo, ea, oa.
Ooc so willic dij bedieden,
Dat wij in propren name van lieden,
Somwilen ij vocalen scriuen
Bachten, dan moeten de laeste bliuen
- 480 Een silbe alleene bij hare,
Dit tooghet Marie vppenbare.
Omme dat sij comen vuten Latine,
Plien sij gheerne diptongen te sijne.
Waermen els twee vocalen vindt
- 485 In Dietsche, die te gader bindt,
Ende sal dyptonghen heeten dan,
Wat *consonanten* daer cleuet an,
Die alleene vut ghenomen,
Die vut hueren Latine *commen*.
- 490 Een deel dyptonghen sal ic v tooghen,
Die meest int Dietsche comen moghen,
Omme *dat* te lichter werdt ontfaen,
Tgoent datter of moet sijn verstaen,
Hay, hoe, zwart, coop, hie, heift, ghedaen
- 495 Die leeren wille, mercke in dit stellen,
Hoe ij vocalen te gader spellen,
Ende hoe de voys van hem beeden,
Luudende bliuen *onuerscheeden*.
Merckt dan die willen spellen,
- 500 Int letteren te gader stellen,
Oft hij der silbeen luud voort brinct
Met vuller voysen, soo *verminct*,
Dus toocht de *lettere* laest ghestelt,
Soo wat silbeen datmen spelt.

470. *loghen* : leugen.

471. Het Hs. heeft dittografie van *maken*.

484. *els* : elders, ergens anders.

502. *soo verminct* : indien (*soo*) ze verminkt wordt, d.i. indien de vocaalklank verminkt wordt (door een nog volgende consonant).

- 14 / (fol. 40v)
- 505 Eist dat sou endet in vocale,
So blijft haer voys vulcomen wale.
Dit soo machmen hooren clare,
Spellende loghene *ende* ware.
Als de silbe hendt int consonant,
- 510 Vermincheide svoys wert saen becant,
Dit sulstu claer verstaen in : loop
Omme wijn, haels onder haluen stoop.
Sijn dese / voysen wel ghewacht,
Bekent wert wel der letteren cracht,
- 515 Tsamen gheuoucht alsoot behoort.
Nv so leeret vergaderen voort.

Dit v[er]gadren dan es niet el,
Dan als eene silbee ghespelt es wel,
Ende andre te spelne na dat,
- 520 Ende men die beede te gader clat,
Daer naer de derde, de vierde, voort,
Tote men heeft verstandel woord.
Hoe veel silbeen twoord in heuet,
Vergaderet soo dat redene gheuet,
- 525 Want den Dietschen moet altoos wesen
Gheholpen, salment te rechte lesen.
Lettere *ende* silbe ouer ghesien,
Nu so leere maken van dien
Twoord, omme te lesene daer bij,
- 530 Ende mercke teerst wat een woordt sij.
Woordt es een vergaderinghe
Van letteren oft silbeen, op dat voortbringhen
Vulle verstantenese *ende* sin,
Datter letteren staet daer in,

510. *saen* : spoedig.

512. *haels* : syncope van *hael des* : haal daarvan .

513. *ghewacht* : beluisterd.

522. *verstandel* : verstaanbaar, een betekenis hebbend (synoniem van 'redene' in v. 524 en van 'verstantenese' in v. 533). Men vgl. ook v. 160.

524. Zie de vorige noot.

525-26. *Want... gheholpen* : want de Dietse taal moet er iets mee kunnen uitdrukken, moet ermee vooruitgeholpen zijn.

527. *ouer ghesien* : overzien, besproken, behandeld.

533. *verstantenese* : verstaanbaarheid, betekenis. (vgl. v. 522 en 625).

534. *staet* : schrijffout voor *staen* ?

- 535 Soo es te verstane elc woord,
Dat *maer* eene silbe brinct voort.
Maer sal een woord *dat* iij oft ij
Silbeen houdt, ende dickent mee,
Gheleerd sijn, hets betamen dan,
540 Datmen de silbe verscheeden can,
Ende weten waer welcke beghint oft hent.
Daer *omme* sijn hier bekennt,
Der reglen v die moeten wesen
Gheconnen, salmen leeren lesen.
545 Want rechte wijsinghen sij sijn,
Van lesene Dietsch oft Lattijn.
Al voren merct ende besie
Dat *nemmeer* silbeen heeten dan iij :
Eerste, middelste, *ende* de laetste dan ;
550 Hoe veel silbeen elc woort heeft an,
Die tusschen den twee vtersten staen,
Werden ouer tmiddelste ontfaen.
Wilstu de eerste silbee kennen,
Soo mercke weder sou mach beghinnen
15 / (fol. 41r) 555 In vocale oft *niet* / en doet,
Dan soo wertstu aldus vroet. *Exemplum*
Deerste regle es, weit wale,
Als twoordt begint an vocale,
Sijt bij eenen oft bij twee,
560 Wat *consonante*, vute ghenomen een
Alleene, dien vocale cleift an.
Tvocael wert deerste silbe dan,
Alleene, oft beede, offer ij sijn,
Als : ouer houde eyren sijn venijn
565 Ende voor ij *consonanten* als wel
Als de laetste es r oft l
Dit tooghen de ij lieden soo :
Abraam ende Aubri van Eclo.
Dats x es dese regle dom

536. *maer* : het Hs. heeft *waer*.

545. *wijsinghen* : onderwijzingen, lering.

569. Dat (*dats* schrijffout ?) de x deze regel niet volgt, er een uitzondering op vormt (vgl. v. 587).

- 570 Toocht axis *ende auxiliium*.
Al begint twoord in *consonant*,
Nochtan so wert dij becant,
De eerste silbe al te male,
Bij dat naer den heersten vocale
575 Volghet een *consonant* of meer,
Also ic hier leerde bet heer.
Maer staen ij *consonanten* huer bij,
Ende r oft l *niet* laest ne sy,
Dander silbe sal dan beghinnen
580 Aen den laestten doe ic v kinnen
Op dat simpel sij dat woord.
Den 2^{den} regel leert vanden middel silben voort.
De middel silbe wert dus becant :
So waer *dat* staet een *consonant*,
585 Tusschen twee vocalen ghestelt,
Metten laesten wert hy ghespelt,
De x alleene vut ghedaen,
Want thenden *den* silben moet soe staen.
Den 3^{den} regel ons verteld
590 Dat, als ij *consonanten* ghestelt,
Staen tusschen ij vocalen, dan
Trect elc vocael hem een an,
De ij alleene vutghedaen,
Daer ic eer of liet *verstaen*.
595 De vierde regle so besie :
Staen *consonanten* te gader iij,
Ghespelt tusschen ij vocalen,
De laetste sal de ij te hem halen,
De voorvocael euen niet meer,
600 Oft de middelste ne sy p,
Want soe den heersten volghet an :
By *sompnus* ic dit tooghen can.
Dese vier reglen, voor [t] hoort,
Leeren lesen elc simpel woort,

16 (fol. 41v)

581. *simpel* : niet-samengesteld, dus geen *compoost* (v. 606).

587. *vut ghedaen* : uitgezonderd.

590. Na *ghestelt* volgt in het Hs. nog : *staen tusschen ij consonanten ghestelt*.

593. *ij* : het Hs. heeft *ijj*.

- 605 Dat niet van ij woorden sij
Ghemaect, want *compoost* heetent wij
Als een woordt es ghemaect van twee,
Also *men* vind menich een :
maken, *vermaken* ; driuen, *bedriuen*,
610 *besmeren*, *beroeten*, oft *bescriuen*.
Als *dustanne* hebben ij consonanten,
Die *sullen* beede *teen* achter canten
Spellen ; in allen spellinghen mede
Moetstu houden dese stede.
615 Also elc simple woord eerst speld,
Also bliuet an dander gheste[1] dt.
Des *wert* de vijfste reghel ghestaect :
Dat woord van twee woorden ghemaect,
Elc deel wert te spellenne alleene,
620 Als oft sij *niet* stonden ghemeene.
Naer den reghelen hier voorscreuen
Men claer sal twoord sien te verscheedene
Al in silbeen dat rechte es ghespelt,
Al heist mit tittelen onder stelt,
625 Mids datte *men* metter *verstandelhede*,
Den Dietsche helpe, so ic eerst seide,
Waen of *tlattijn* gheen noot heeft,
Want het gheenen gheveinsden voys en heeft.
Voort so moet dij sijn becant
630 Dat hoe menich *consonant*
Du voor den eerste vocale siet staen,
Die *sullen* ter eerster silbee gaen.
Hoe veel wij *consonanten* ooc sien
Tenden laesten vocale, met dien
635 Werden sij te samen ghespelt,
Daer ne sij tittel op ghestelt.
Vinsture tittel die soe gheiuet
Den *consonanten* daer sou an cleuet,

612. *teen achter canten* : bij de volgende sylabe behoren (*teen* : lees *ten*).

617. *ghestaect* : bepaald, geformuleerd.

621. Na *voorscreuen* staat in het Hs. *by desen reghelen*.

625. *verstandelhede* : verstaanbaarheid, betekenis (vgl. v. 533).

628. *gheveinsden voys* : de vocaalklank die door een erop volgende consonant gewijzigd wordt (vgl. v. 502).

- Wat soe met dien spellen sal,
640 Es hier voren gheleert al,
Daer de tittelen sijn verclaerd.
Dus es vulcommen al die aerdt
Leeke, houde, te learne bij,
Die *niet* beestich van sinne sij.
17 (fol. 42r) 645 Vremde maniere vindic van spellenne,
Daer gheenen aert of scynt te stellenne,
Met eender tittel rechte voord
Te vulspellenne enich woord,
Van eenre silbe oft twee oft driuen,
650 Bij vsacen moet gheskien
Dat yemene sulc woord lesen sal.
Omme dat nochtan dese aerten al
ij manieren scynde an cleuen,
Wert hier af een deel ghescreuen,
655 Want sonder te hebbene aert daer in,
Ordineerdet noit gheen sin,
Des woudic int ghelooue bliuen.
Ne waer die sonder minne scriuen,
Ende alleene den loue aensien,
660 Menich woord te valschene plien,
Als ic mercke in elcken daghe
Dat ic te *verscriuen* yet draghe
Cume volghet enich so wel,
Hij ne sal *verdichtinghe* oft *verspel*
665 Daer maken, oft yet *vergheiten*.
Daer omme wanic seker weten,
Dat eerst bij aerten ghestelt was voren,
Die bij *verscriuen* es echt *verloren*.
In viij manieren hebbe ic ghetelt,
670 Dat *men* woorden vint ghespelt,

644. Vgl. v. 9, 652 en 655.

646. waarvoor geen regels lijken te bestaan.

656. *ordineerdet* : levert op ; het vers betekent wel : levert nooit zinvolle, bruikbare regels op.

662. *verscriuen* : overschrijven, copiëren.

663. *cume ... enich* : bijna geen.

664. *verdichtinghe* : compacter manier van spellen (door het gebruik van afkortingstekens) ; *verspel* : verkeerde spelling of omspelling.

Van eenre silbe, van twee, van drien,
Met eenen tittele alleene te dien.

Woorden die eene silbe *verhouden*,
Vindic ghespelt in tweeouden.

- 675 Deerste es mit eenre *letteren* alleene,
Ende een tittel met huer ghemeene,
Of eene *lettere* daer ouer ghestelt,
Also dese onder staen ghespelt :

^{hⁱ} ^{h^o} ^{s³} ^{h^e}
Hic, ende hoc, sed, ende ooc hec,

- 680 Cum of aut, of non, oft [nec].
Int Dietsche vindicker viue waer :
An, ende in, niet, der, ende daer,
Oft der ghelijcke, daer mense siet.

- 685 Van eenre silbe van *letteren* twee,
Ende in die staet nemmermee
Lettre ghesteld vuer tittel,
Alsoo hier onder staen een littel

- 690 Diere meer wille hij machse soucken :
Quod, quot, ende post dus, ende nunc,
Dus sub, dus sunt, ende dus tunc ;
Bin datmen deise gheleerd lesen,
Salmen van gheliken vroed wesen.

- 695 Woorden van ij silbeen ghestelt,
Staen met eenre titel ghespelt,
Vindic in iij manieren ghemene.
Eerst met eenre *lettere* alleene,
Een titel daer an oft bouen,

- 700 Oft *letteren* die wij tittel louen,

673. *verhouden* : inhouden, bestaan uit.

688. *een littel* : enkele.

693. *Bin* : binst, gedurende de tijd.

694. *vroed wesen* : kennen, weten.

695. *Woorden* : de *W* staat niet kleur in het Hs.

696. *staen* : lees *staende*.

Waen of hier onder viij staen,
Men vinter mee die soo voortgaen :

^{m^o} ^{nⁱ} ^{n³} ^{q^z}
Modo, nisi, neque, quia,
^{mⁱ} ^{tⁱ} ^{sⁱ} ^{q^u}
Michi, tibi, sibi, ende *contra*.

- 705 Van twee silben vindicker staende,
Die bij twee *letteren* sijn voortd gaende,
Ende een tittel dier aen staet,
Ende bouen of onder den steert duerslaet.
Van desen vindic manieren iij :

- 710 Eene maniere es, soo ic sie,
Woorden die niet verandren moghen.
Dustanne sal icker vj tooghen,
Daer andre bij sullen bekint

- 715 *Weisen* moghen, daer mense vint :
Bene, vindic, quando, semper,
Ooc mede propter, quasi, super,
Den aert dinckt mij van desen,
Datter moeten ghestelt wesen,
De eerste *lettere* ende de laetste meide.

- 720 Ic vinder iij die deser sede
Niet onderdaen ne connen syn,
Een Dietsch ende iij int Latijn :
Propter, bene, ende, ooc quando,
Dat ouer q soude hebben o,

- 725 Maer omme dat also staet
Qō queso, pensic dat de o vergaet,
Twy o meer moet an (qso bliuen,
Dan an qñ, soudic wel scriuen.
Die vraghen wilde twy men mee

- 730 Bachten de q stelt dan de d ?
De d ne heifter gheene stede
Bedij soo staende, qd' spelter mede.

701. *waen of* : waarvan.

722. *Een Dietsch* : er worden alleen drie Latijnse voorbeelden gegeven.

724. *q* : het Hs. heeft *ij*.

727. *Twy* : waarom.

730. *q* : het Hs. heeft weer *ij*.

/ (fol. 43r)

- Ende ander redene es ooc ghe/stelt.
De q es een *lettere* die smelt
- 735 In spelne, in dichtene. In deser manieren
Zijnre smeltende *letteren* iijj
Van l, m, r suldi hier naer
Bij anderen woorden hooren verclaer.
Propter stelt p vuer r,
- 740 Omme dat pater dus spelt p̄r.
Ic wane ooc seker dat bene,
Daer omme deruen moet sijne e,
Om datmen soo bē beate speld.
Hier naer werter meer of ghestelt
- 745 Men speld ooc e, n, ēñ tittel : ende
Int Dietsche ; in weet of hij kende
Aert, diet eerst soo dede leisen.
De redene mach soo wel wesen
Omme dat twee ee ende een tittel
- 750 Souden een spellen ende niet el
In onsen Dietsche *senunghe* ; int Latijn
Moet esse soo ēē ghespelt sijn.
Vinter yemene meer die scillen,
Ende hij van weitene es in willen,
- 755 Ende noch bet wille beuroed wesen,
Ondersouct bij ghelijcken van desen.
- Noch vindic andre woorden mee
Van twee silbeen van *letteren* twee,
Die menichsins *veranderen* moghen.
- 760 Van ij manieren sal icker v tooghen :
In die eene maniere so vergaet
Dachter silbe als die *lettere* die staet
Als bachten yet verwisselt sij,
Soo wissel dachter silbe daer bij,
- 765 Naer haer diet es, die es *versteld* ;
Dustanne esser hier iijj ghespelt :

734. q : het Hs. heeft weer ij.

746. in : ic en.

751. *senunghe* : de lezing is onzeker en het woord is mij niet van elders bekend ; uit het verband kan men echter met zekerheid opmaken dat het woord 'spelling', 'gebruik' of iets dgl. moet betekenen.

- ihs d's m̄s oē
Jhesus, deus, meus, omme ;
Diere meer wille souck mee.
Jhesus wisselt s om m oft u
ihm ihu
- 770 Dan spellet ihesum oft ihesu
Dus gheeft s om i, m, o
d'i d'm d'o
Ende maect dei, deum, deo.
Meus ooc aldus voorgaet,
Naer der *letteren* die ouer e staet.
- 775 Cume vindic meer vocalen
Dan i daert teghen wisselt wale
Bachter welcker s mach staen
Ooc macht e m / vuer s ontfaen.
Ic vinde ooc dicke ghespeld ommes
- 780 Wisselende vuer de e s.
Dus maect der *lette* wisselinghe
Der laetster silbe *veranderinghe*.
Ooc sijn hier van andren maniere,
Woorden die huer hende *verlieren*,
- 785 Met meer *letteren* te nemene dan ;
Dustanne niet veile ic vinden can,
Maer van desen bem ic ghequer :
p̄r n̄r fr̄ v̄r m̄r ēē
Pater, noster, frater, vester, mater ende mede esse
Dese an nemende *letteren* meer
- 790 Huere laetste silbe *verkeeren*
Dit mach men hier lichte leere[n] :
Doet toete pat' i oft e,
Ende spel daer mede patri, patre.
Als de r bachten spellen,
- 795 Ghetittelt mach mense dus *verstellen*
Aan esse ēē vindic ghestelt *nemmee*
Letteren dan iij, dats m, s, t.
Vintsture mee dan ij *letteren* wesen
Met ij silben leere bij desen ;

787. *ghequer* : vgl. v. 375.792. *Doet toete* : doet tot, voegt erbij.796-97. De afkorting ee, gevolgd door m, s, t staat dan respectievelijk voor :
essem, esses, esset.

- 800 Met iij *letteren* volghen hier na.
 Ende van ij silbeen sanctus, sancta, presta.
 Dat sanctus eene c houd dus $\overline{scs}$,
 Mach wesen om datmen senssus
 Met ij *ss-en* dus $\overline{ss9}$ vindt wesen :
- 805 Men mocht teen vuer tander leisen.
 In $\overline{p\bar{r}a}$ es ooc r ghestelt
 Voor s oft t om dat sou smelt
 Patra so mocht spellen alleene,
 Newaer dat woordt comt niet ghemeene.
- 810 Woorden ooc van silbeen drien
 Met twee *letteren*, tittel tie dien,
 Vindic *du* onder wijlen ghespelt
 De laetste *lettere* an deerste ghestelt :
 $\overline{bs}$ $\overline{qs}$ $\overline{dr}$
 Beatus, quesumus, dicitur,
 $\overline{qm}$ $\overline{qr}$ $\overline{tr}$
 815 Quoniam, queritur, legitur.
 Twee van desen als ic sal tooghen,
 Zie ic dat thenden wisselen moghen.
 Beat9 mit *letteren* viere,

*

**

C. Bespreking

I. Inleiding (vv.1-40)

In deze verzen zet de auteur het doel van zijn werk uiteen. Hij wil die volwassenen die in hun jeugd de kans niet hebben gehad zich de „aert” van de orthographia eigen te maken, op een snelle en gemakkelijke manier leren lezen en spellen.

Daar elk woord bestaat uit syllaben, die op hun beurt door letters gevormd zijn, vindt de auteur het vanzelfsprekend dat in „des boucx eerste cappittel” de letter d.i. het alfabet, dient besproken te worden.

809. *comt ... ghemeene* : komt niet veel voor, is niet zeer courant.

811. *tie dien* : te dien, er bij.

812. *onder wijlen* : somtijds.

II. Het alfabet (vv. 41-92)

Alhoewel de auteur begint met te zeggen dat er 24 letters zijn (4×6), noemt hij er $22 + 4$, dus 26 op (vv. 45-49). In v. 135 duikt bovendien nog j op. Deze verwarrende situatie vinden we ook in het prozatraktaat terug (Hfst. 3). Men vgl. ook de volgende twee „kapittels” in het dichtwerk.

Vier van deze letters zijn „tonrechte letteren gheuoempt” :

1. de *b* : bij het begin van een syllabe versterkt ze „den voys” van de erop volgende vocaal. Volgt de *b* op een consonant, dan versterkt ze de eigenheid van deze laatste (vgl. Hfst. 13 van het prozatraktaat). De vv. 63-64 betekenen wellicht dat een *b* door sommigen ten onrechte als *a* wordt beschouwd.
2. de *u* : dit is een „tittel” die op het einde van een syllabe voorkomt⁽⁹³⁾. Er zijn twaalf soorten „tittels”, waaronder vier vocalen, die, boven een consonant staande, deze functie kunnen hebben.
3. De *q* : duidt in feite (in het Latijn) drie letters aan (*con*).
4. de *r* : is een afkorting voor twee letters (*et*), ook weer in het Latijn. Men vgl. vv. 279-443 en Hfst. 9 in het prozatraktaat.

III. De vocalen (vv. 93-154)

Er zijn zes vocalen (*y* is de zesde), maar de *i* en de *y* stellen dezelfde klank voor. Waarom er dan twee tekens zijn wordt uitgelegd in vv. 135-46.

De *i* en de *u* nemen onder de vocalen eveneens een bijzondere plaats in, daar ze soms „in consonanten cracht ouerlijden” (v. 104). Dit is het geval als ze door een vocaal of door *r* of *l* worden gevolgd. De *u* klinkt dan als *v* of als een „flauwe” *f*. Ook als beginletter van een woord is *u* hetzelfde als *v*.

Als twee *v*'s op elkaar volgen (d.i. *w* vormen) blijven ze steeds volgens de auteur, een vocaal die samen met een erop volgende andere vocaal een „dyptongh” vormt. Dit is eveneens het geval als er tussen de twee *v*'s en de vocaal nog een *r* staat. Het besluit is dat de *v* op drie manieren gespeld wordt : *u*, *v*, *w*.

De *i* klinkt soms als *j* (een letter die hier plots opduikt : in vv. 47-49 wordt hij niet genoemd) als ze bij het begin van een syllabe staat en door een vocaal gevolgd wordt. Komt tussen de *j* en de vocaal nog een *b*, dan verandert dit niets aan de zaak (*ihesus* of *jhesus*).

(93) Men vgl. echter de bespreking van vv. 279-443 (n° 3).

De *i* ondergaat dikwijls een „stillinghe” d.i. een verlies van „voys”, m.a.w. heeft soms consonantwaarde. Als de *i* een vocaal is, gebruikt men in zijn plaats dikwijls *y*, die altijd een vocaal is. Men vgl. hiermee Hfst. 8 in het prozatraktaat.

Dit hoofdstuk besluit met nog eens op de *u-v-w*-kwestie terug te komen (vv. 147-54) : een *u* (of *v*) is in Latijnse woorden ook een consonant als ze staat tussen *q*, *g*, *s* en een vocaal, en in „Dietsche” woorden als ze staat tussen *d* of *z* en een vocaal. Men vgl. Hfst. 9 in het prozatraktaat.

IV. Consonanten (vv. 155-278)

Bij wijze van inleiding wordt de naam „consonant” verklaard, waarna de zestien medeklinkers worden opgesomd. Het eigenlijke onderwerp is de gelijkkluidende consonanten en zij die „twee luuden oft me” voorstellen. Het zijn de volgende :

1. z - s (vv. 167-82)

Het onderscheid is alleen de „schoonheide vanden stauē”, de sierlijkheid van het schrift. De *z* wordt zelden geschreven na *a* en na zes opgesomde consonanten, en komt trouwens ook bij de overige letters weinig voor. De *s* treft men aan als eerste of als laatste letter van een woord.

Men vgl. vv. 255-66 hieronder en Hfst. 8 van het prozatraktaat (bespreking n° 7).

2. c - k (vv. 189-216)

Als beginletter van een syllabe stelt de *c* twee „luuden” voor, naargelang van de vocaal die erop volgt. De *c* heeft haar „proper luud” (d.i. [s]) als *e* of *i* volgt ; volgt echter *o*, *u*, of *a* dan klinkt ze als *k*.

Staat tussen de *c* en de erop volgende vocaal een *n*, *r* of *l*, dan klinkt ze steeds als *k* (ook als de vocaal *e* of *i* is) ; komt echter na de *c* een *h* dan klinkt de *c* als *ts* (*sic* !), waarmee wel [x] zal bedoeld zijn.

Is de *c* de slotletter van een syllabe, dan wordt ze als *k* uitgesproken, tenminste als er geen *h* op volgt.

Men vgl. Hfst. 8 en 12 van het prozatraktaat.

3. g (vv. 217-46)

In Anlaut heeft de *g* haar „proper luud” wanneer *e* of *i* erop volgt ; staat tussen de *g* en de vocaal nog *r*, *l* of *h*, dan stelt ze dezelfde klank voor als *ch* in Auslaut (zie n° 2 hierboven). Voor *a*, *o*, of *u*, met of zonder consonant er tussen, heeft de *g* ook haar „proper luud”.

In Auslaut van een syllabe kan de *g* eveneens twee geluiden voorstel-

len. Bij spelling *gg*, waarin de eerste *g* het einde van de voorgaande en de tweede het begin van de volgende syllabe aangeeft, behoudt de consonant zijn „proper luud”. Volgt echter op de *g* een *n* als eerste letter van de volgende syllabe, dan wordt *gn* als *c*, (d.i. [k]) uitgesproken. Men vgl. voor dit laatste geval Hfst. 8 (bespreking n° 5) van het prozatraktaat.

4. ph - f (vv. 247-54)

De *p* wordt als *f* uitgesproken als er een *h* op volgt. Men vgl. Hfst. 8 in het prozatraktaat (bespreking n° 2).

5. s - z (vv. 255-66)

Alhoewel dit reeds in vv. 167-82 werd besproken, komt de auteur er hier op terug. In de zojuist vermelde passage wordt geen woord gerept over een verschil in klank tussen *s* en *z*. Hier blijkt dat er toch een klankverschil is : „nochtans hebbense groot verscheeden, die tluud wel bemerct van beeden” (vv. 261-62). Tussen twee vocalen klinkt *s* als *z* maar in Anlaut is de *z* „sochte” en de *s* „hard”.

6. t - c (vv. 267-70)

Als een *t* tussen twee vocalen staat, klinkt ze — in Latijnse woorden — als *c* (d.i. [s]).

7. Dit hoofdstuk besluit met enkele „wonderlycke” verzen (271-78) die niet erg duidelijk zijn. Misschien bedoelt de auteur dat *t* en *q* „tittels”, afkortingstekens, zijn en geen letters. In feite zou dan (*r* en *q* bedoeld zijn. Men vgl. Hfst. 9 in het prozatraktaat en vv. 41-92 hierboven (bespreking n° 3 en 4).

V. „Tittels” die letters aanduiden (vv. 279-443)

Bij wijze van inleiding wordt de oorsprong van het woord „tittel” gegeven en worden de redenen opgesomd waaraan het gebruik van afkortingen is toe te schrijven : de „corthheit” en „te sparenne tperckement”. Een „tittel” is alles wat „buiten der lettere rondheid gaet” en waar de syllabe „bij voortgaet” (men vgl. vv. 75 e.v.).

De dichter onderscheidt twaalf „tittels”, ingedeeld in drie groepen van vier : 4 vocalen (*i*, *o*, *u*, *e*), vier consonanten (*c*, *r*, *g*, *z*) en vier „figueren”, d.i. andere afkortingstekens.

1. De vocalen (vv. 321-30) krijgen weinig aandacht. Als afkorting staat de vocaal boven een consonant. Ze worden opgelost als de vocaal die als „tittel” dient, voorafgegaan door *r* : *p* = *pru*, enz.

2. De consonanten (vv. 331-64)

a) de *c*, horizontaal liggend door het been van de *p*, stelt *ro* voor. Een dubbele *cc* boven *g* staat voor *ra*. De betekenis van vv. 340-

42 is wel dat dit c-teken soms in het alfabet wordt opgenomen omdat het een vocaal (*o* of *a*) aanduidt : een zonderlinge opmerking !

- b) de *r* met erboven nog een „langhe”, d.i. een „langhe tittele”, een horizontaal streepje (cf. Hfst. 10 in het prozatraktaat). Vv. 345-50 spreken over deze „langhe tittele” die, volgens de auteur in verschillende vorm voorkomt : het reeds vermelde horizontale streepje, een liggende hoofdletter *S* en het teken dat in v. 346 getekend staat. Toch stellen ze blijkens de gegeven voorbeelden niet steeds hetzelfde voor.

Men vindt de *r* ook „door sleghen” : dit wordt als *rum* opgelost.

- c) de *g* (eigenlijk het teken 9, dat wegens de gelijkenis met de handgeschreven *g*, daarmee blijkbaar vereenzelvigd wordt) boven een consonant geplaatst, duidt *us* aan ⁽⁹⁴⁾.

- d) de *z* (eigenlijk 3) is een „driuoud tittel”, verschillend op te lossen naargelang de consonant waarbij hij gevoegd is. Op de *b* volgend duidt dit teken *us* aan ; in het Latijn staat het teken soms alleen en duidt dan *et* aan ; op de *q* volgend stelt het *ue* voor. Voor dit laatste vgl. Hfst. 10 in het prozatraktaat en de bespreking.

3. De „figueren” (vv. 365-443)

De eerste is wat de auteur een *r* noemt (vgl. 2,b hierboven). Het teken wordt gewoonlijk opgelost als *er*, soms ook als *ar* en zelden als *re*. Bij de *p* wordt deze *r*-tittel niet gebruikt, maar er vervangen door een horizontaal streepje („eene stoc”) door het been, „den steert” van de letter. De „tittel” die hier wordt bedoeld is wat in het prozatraktaat (Hfst. 10) een „corte tittele” genoemd wordt (zie aldaar).

De tweede „tittele” is de „alf s”, d.i. wat in het prozatraktaat de „langhe” vorm van de *s* heet (Hfst. 9). Dit teken staat vooral boven een consonant en wordt als *is* opgelost.

De derde „figuere” is een horizontaal streepje dat boven een consonant of een vocaal kan voorkomen. Het is de „langhe tittele” uit het prozatraktaat (Hfst. 10). Staat deze „stoc” boven een vocaal, dan wordt hij als *m* opgelost bij Inlaut, als er tenminste een bilabiale als *b*, *m* of *p* op volgt en — merkwaardig genoeg — ook voor *z* ⁽⁹⁵⁾. Volgt een an-

⁽⁹⁴⁾ Vgl. ook v. 804 en 818.

⁽⁹⁵⁾ Omgekeerd verwacht men dat bij de bespreking van de *s/z*-klank (vv. 255-66) zou bepaald worden dat men na *m* niet *s* maar *z* dient te spellen. Dit is echter niet het geval.

dere consonant, dan lost men deze afkorting op als *n*. In Auslaut moet „bij der redene zijn bekendt” of men *m* of *n* moet oplossen.

Boven een consonant staat deze „stoc” voor *re*. Dit is eveneens het geval bij *p* : onder het oog van de *p* echter staat de „stoc” voor *er*, zoals bij de eerste „figuere” reeds werd gezegd.

In plaats van de vierde „figuere” volgt een overzicht van de „tittels” die bij *q* kunnen voorkomen :

- de letters *o* en *i* boven de *q* duiden respectievelijk *uo* en *ui* aan.
- de „stoc” boven de *q* is hetzelfde als de 3er *erna* : *ue*.
- q^{cc}* (of *q^u*) lost men op als *qua*.
- q^r* stelt *quia* voor.
- quod* kan op drie manieren verkort worden voorgesteld : *qd*, *q^t* en *q* ; deze laatste mogelijkheid *q* + een „colue” is een uitzondering op de algemene regel (vv. 309-10) volgens welke een „tittel” ten hoogste twee letters kan vervangen. Men vgl. het prozatraktaat Hfst. 10.

Deze „colue” kan als vierde „figuere” aangezien worden. Er is echter ook nog de *q* die zelf als afkorting fungeert zoals in (*q^{cc}* = *contra*). Dit geval wordt hier niet vermeld. Men vgl. echter Hfst. 10 in het prozatraktaat, ook Hfst. 9 aldaar ; eveneens de bespreking van de vv. 41-92 hierboven, de 3^e „onrechte letter”. Toch dient men ook te vergelijken met hierboven sub 2,c.

VI. Lettergrepen en „dyptonghen” (vv. 444-516)

Na een bondige bepaling van wat spellen is en wat men onder een „silbe” verstaat (men vgl. prozatraktaat, Hfst. 6), besteedt de auteur hier alle aandacht aan de letters die samen een syllabe kunnen vormen. Hij onderscheidt drie gevallen :

- elke vocaal afzonderlijk, zonder consonant.
- twee zg. „letteren” (v. 454) d.i. twee van de vier „onrechte” letters uit vv. 41-92 (zie bespreking hierboven) : de (*r* en (*q* die in het Latijn respectievelijk *et* en *con* voorstellen.
- twee vocalen samen, de zg. „dyptonghen”, wat het prozatraktaat ook „dobbeleringhe” van vocalen noemt (zie Hfst. 14) ⁽⁹⁶⁾. Dat in dgl. „dyptonghen” de twee vocalen „behouden huerer beeder ver-

⁽⁹⁶⁾ Er is een korte vermelding van 'twee manieren' van dgl. syllaben die in het Latijn voorkomen, nl. *au* en *eu*. Wellicht zijn hiermee gevallen als *laus* (1 syllabe) naast *meus* (2 syllaben) bedoeld. De *eu* zou dan echter volgens vv. 465-66 geen 'dyptongh' zijn en in deze kontekst niet moeten behandeld worden.

tuudt", zoals in v. 466 beweerd wordt, is niet steeds waar, zoals b.v. *huerer* aantoon.

Merkwaardig is dat de auteur verwijst naar Hfst. 14 en 15 van het prozatraktaat, maar in vv. 490-98 toch nog zelf op deze materie terugkomt⁽⁹⁷⁾.

Dit „hoofdstuk" besluit met twee opmerkingen.

In vv. 476-83 wordt de aandacht gevestigd op aan het Latijn ontleende eigennamen waarin twee vocalen het einde van het woord vormen: ze behoren tot dezelfde syllabe (b.v. *Marie*), dit in tegenstelling met het Latijn, waar twee op elkaar volgende vocalen dikwijls elk tot een verschillende syllabe behoren (b.v. *Leo*).

Het onderscheid tussen wat wij nu open en gesloten syllabe noemen wordt goed aangegeven (v. 499 e.v.): „vuller voysen" bij open, en „vermincte" klank van de vocaal bij gesloten lettergreep.

VII. Woorden en splitsing in lettergrepen (vv. 517-644)

Een woord is een opeenvolging van syllaben, zoveel als er nodig zijn om een „verstandel", d.i. verstaanbaar geheel te bekomen. Bestaat het woord maar uit een syllabe, dan is het een „vergaderinghe" van letters (vv. 531-36). Men vgl. prozatraktaat, Hfst. 7.

Woorden worden in lettergrepen gesplitst volgens bepaalde regels. Er zijn drie soorten syllaben: de eerste, de middelste en de laatste. De zg. middelste syllabe omvat dus alle lettergrepen van een woord met uitzondering van de eerste en de laatste.

Bij de eerste „silbe" (vv. 553-81) wordt een onderscheid gemaakt tussen die welke met een vocaal of met een consonant beginnen. Ook gelden de hierna vermelde regels alleen voor „simpel" woorden, d.i. grondwoorden (zie verder).

In feite zijn er twee regels die gelden voor „eerste silben" die al dan niet met een consonant aanvangen⁽⁹⁸⁾:

1. (cons. +) vocaal + 1 cons.: de consonant behoort tot de volgende syllabe (uitgenomen x).
2. (cons. +) vocaal + 2 cons.:

⁽⁹⁷⁾ Bij de voorbeelden in v. 494 valt *ay* op (komt in hfst. 14 van het prozatraktaat niet voor) maar vooral *wa* d.i. *ua* in *zwart* (cf. vv. 93-154 hierboven en de bespreking ervan), een 'dyptongh' die in het prozatraktaat evenmin voorkomt.

⁽⁹⁸⁾ Waarom de auteur het onderscheid maakt tussen syllaben die met een vocaal en zij die met een consonant beginnen, is dan ook niet duidelijk. Het kan achterwege blijven, vermits de regels in beide gevallen dezelfde zijn.

- a) beide gaan naar de volgende syllabe, als de tweede *l* of *r* is;
- b) is de tweede cons. geen *l* of *r*, dan gaat de eerste naar de voorgaande, de tweede naar de volgende (vv. 577-80).

Voor de „middel silben" zijn er weer dezelfde regels als hierboven (vv. 582-89), aangevuld met nog een derde:

Dus weer:

vocaal + 1 consonant + vocaal: regel 1 hierboven

vocaal + 2 consonanten + vocaal: regel 2 hierboven

en: vocaal + 3 consonanten + vocaal: de eerste consonant blijft bij de voorgaande syllabe; de twee andere gaan naar de volgende.

Een uitzondering: is de middelste consonant een *p* dan gaat alleen de laatste consonant naar de volgende syllabe.

Hierbij wordt weer vermeld dat deze regels alleen gelden voor „simpel" woorden, d.w.z. grondwoorden, en niet voor zg. „compoosten". Deze laatste zijn echter geen samengestelde woorden, zoals de naam ons zou kunnen doen aannemen, maar afleidingen (grondwoorden met voor- en/of achtervoegsel).

Bij de „compoosten" geldt de regel: vocaal + 2 consonanten + vocaal: beide consonanten gaan naar de volgende syllabe⁽⁹⁹⁾.

Bij woorden die uit enkelvoudige woorden zijn samengesteld, spelt men de samenstellende delen afzonderlijk volgens de regels voor „simpel" woorden.

De auteur vindt het nodig speciaal te vermelden dat de beginconsonant van een woord tot de eerste syllabe behoort. Dit geldt ook voor de eindconsonanten: zij behoren tot de laatste syllabe, als er tenminste geen „tittel" op staat. Deze laatste opmerking (vv. 633-36) is het enige dat we over de derde soort syllaben vernemen.

VIII. „Tittels" die woorden aanduiden (vv. 645-818)

In vv. 309-10 had de auteur vooropgesteld dat een „tittel" ten hoogste twee letters kan vervangen. Er zijn een paar uitzonderingen van drie letters, maar dit is dan ook het uiterste maximum. In dit licht gezien kan het niemand verwonderen dat de dichter het een „vremde maniere" van spellen vindt met een „tittel" een gans woord, ook van meer dan een syllabe, voor te stellen. Dit is nochtans wat geregeld gebeurt, zo constateert hij.

⁽⁹⁹⁾ Dat dit niet steeds opgaat, blijkt zelfs uit een van de voorbeelden die de auteur geeft (*vermaken*) als illustratie bij de regel.

Gans dit uitvoerig hoofdstuk is aan deze soort afkortingen gewijd. Het is niet volledig bewaard gebleven. Wat we er nu nog van bezitten bestaat uit vier delen : een inleiding, woorden van een syllabe, van twee en van drie syllaben.

1. Inleiding (vv. 645-72)

De dichter begint met te constateren dat er voor dergelijke „tittels” geen regels zijn, zodat de oplossing van dit soort afkortingen „bij vsacien”, door de gewoonte, dient te geschieden. Toch meent hij in deze „aerten” drie manieren te kunnen onderscheiden, die hij, althans gedeeltelijk, wil uitleggen. Hij is verre van enthousiast daar de regels die hijzelf voor het gebruik van „tittels” heeft gegeven (in vv. 279-443) hierbij „echt verloren” gaan.

2. Woorden van een syllabe (vv. 673-94)

Deze kunnen op twee manieren verkort worden weergegeven :

- a) door middel van een letter met een „tittel” (hiermee wordt in feite een „figuere” bedoeld ⁽¹⁰⁰⁾), of met een letter die als „tittel” dienst doet (b.v. respectievelijk *d'* : *daer* en *h'* : *hic*).
- b) door middel van twee letters plus een „tittel” d.i. weer een „figuere” : b.v. *qd'* : *quod*.

3. Woorden van twee syllaben (vv. 695-809)

Deze kunnen op drie manieren verkort worden :

- a) een letter + „tittel” (of letter als „tittel” gebruikt) : b.v. *n3* : *neque* en *n'* : *nisi*.
- b) twee letters + „tittel”. Hierbij zijn twee ⁽¹⁰¹⁾ soorten te onderscheiden :
  - de onveranderlijke woorden (b.v. *bñ* : *bene*). Hierbij merkt de auteur op dat de regel hierbij zou moeten zijn dat de eerste en de laatste letter van het woord, plus een „tittel” het woord zouden weergeven (b.v. *sr'* : *super*).

Toch zijn hierbij vier woorden waar deze regel alvast niet toepasselijk is, omdat dit tot verwarring zou leiden : 3 Latijnse en Ned. *ende*.

Elk van deze vier wordt afzonderlijk besproken : *quando* (vv.

⁽¹⁰⁰⁾ Zie hierboven hfst. 5 (vv. 365-443) en bespreking n° 3.

⁽¹⁰¹⁾ Volgens v. 709 zijn er drie manieren : van de derde is echter geen spoor te vinden.

724-35) ⁽¹⁰²⁾, *propter* (vv. 739-40), *bene* (vv. 741-44) en *ende* (vv. 745-52).

— veranderlijke woorden : hierbij zijn twee soorten te onderscheiden : 1. woorden waarin de laatste syllabe (de uitgang) verandert : *d'i* : *dei*, *d'm* : *deum*, *d'o* : *deo* ; 2. „woorden die huer hende verlieren / met meer letteren te nemene” (vv. 784-85) : *pat'* : *pater* maar *pat'r* : *patri*.

c) drie letters + „tittel” : b.v. *sc̄s* : *sanctus*.

4. Woorden van drie syllaben (vv. 810-18)

Deze kunnen verkort worden tot de eerste en de laatste letter plus een „tittel” : b.v. *bs* : *beatus*. Weer onderscheidt de auteur veranderlijke en onveranderlijke woorden, maar op dit punt breekt zijn uiteenzetting af.

⁽¹⁰²⁾ Hierbij wordt terloops gezegd dat *l*, *m*, *r*, *q* „smeltende letteren” zijn. De dichter belooft hierop verder terug te komen, maar dit deel van het Hs. is niet bewaard.